

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

LÜBNAN/ TRABLUŞSAM'DAKİ MEMLÜK DÖNEMİ MEDRESELERİ

Ömer SÖYLEMEZ

Danışman

Prof. Dr. Yıldıray ÖZBEK

Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ UYGARLIKLARI ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ömer SÖYLEMEZ'in bu çalışması, jürimiz tarafından Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları
Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Üye (Danışmanı)

Üye

Tez Başlığı: LÜBNAN/TRABLUSŞAM'DAKİ MEMLÛK DÖNEMİ MEDRESELERİ

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi: 27/12/2019

Mezuniyet Tarihi : 30/01/2020

Prof. Dr. Tuncer DEMİR
Müdür

Bu çalışma Akdeniz Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (B.A.P) tarafından desteklenmiştir. Proje ID: 3757

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Lübnan/ Trablusşam’daki Memlûk Dönemi Medreseleri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını beyan ederim.

Ömer SÖYLEMEZ

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	iii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
ÖZET	xii
ABSTRACT	xiii
ÖNSÖZ	xiv
GİRİŞ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

LÜBNAN/ TRABLUŞSAM'IN TARİHİ

1.1. İlk İslam Hâkimiyetinden Memlûklere Kadar Trablusşam	3
1.2. Memlûkler Döneminde Trablusşam	9

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM MİMARLIĞINDA MEDRESE

2.1. Medreselerin Menşei ve İlk Medreseler	16
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KATALOG

3.1. Hayriyye Hüsn Medresesi	23
3.2. Burtasiyye Medresesi	29
3.3. Humsiyye (Tedmuriyye) Medresesi	49
3.4. Kartaviyye Medresesi	53
3.5. Nuriyye Medresesi	69
3.6. Şemsiyye Medresesi	78
3.7. Sükrekiyye Medresesi	84
3.8. Nasıriyye Medresesi	96
3.9. Acemiyye Medresesi	100
3.10. Hatuniyye (Aydemiriyye) Medresesi	107
3.11. Zahirıyye Medresesi	121
3.12. Kadiriyye Medresesi	123
3.13. Tüveysiyye Medresesi	133

3.14. Meşhed Medresesi	145
3.15. Naml Medresesi	153
3.16. Duhhan Medresesi	155

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME ve KARŞILAŞTIRMA

4.1. Plan ve Tasarım	158
4.2. Malzeme.....	168
4.3. Süsleme ve Dekorasyon.....	171
4.4. Bâni ve Sanatçılar	188
SONUÇ	191
KAYNAKÇA.....	194
ÖZGEÇMİŞ	201

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Adzina Tepe Budist Manastırı	17
Şekil 2. Kahire Sultan Hasan Külliyesi	159
Şekil 3. Kahire Nasırıyye Medresesi	160
Şekil 4. Şam Raşidiyye Medresesi	161
Şekil 5. Şam Tanıbak el-Hasani Türbesi	161
Şekil 6. Şam Rukniyye Medresesi	162
Şekil 7. Kahire Emir Mitkâl Medresesi	162
Şekil 8. Kahire Eşref Halil Türbesi	163
Şekil 9. Kahire Emir Kanıbay el-Muhammedi Medresesi	164
Şekil 10. Halep Kamiliyye Medresesi	166
Şekil 11. Şam Zahirıyye Med.	167
Şekil 12. Şam Afriddün el-Acemi Med.	167
Şekil 13. Kudüs Taştemuriyye Med.	167

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Foto.1. Hayriyye Hüsn Medresesi	23
Foto 2. Hayriye Hüsn Medresesi Vakfiyesi	24
Foto 3. İbadet mekânı ve merkezi mekânın üst örtüsü	26
Foto 4. Güney cephe ve mihrap	26
Foto 5. Hayriye Hüsn Medresesi güney cephe	27
Foto 6. Portal	29
Foto 7. Güney cephede yer alan pencere	29
Foto 8. Ebu Ali Nehri'nin doğusundan Burtasiyye Medresesi	30
Foto 9. Kitabe	30
Foto 10. 1955 öncesinde Burtasiyye Medresesi	32
Foto 11. Sofa ve üst örtüsü	33
Foto 12. Sofa üst örtüsünün minareden görünüşü	34
Foto 13. Doğu eyvan.....	34
Foto 14. Batı eyvanı	35
Foto 15. Üst katta bulunan üç oda	35
Foto 16-17. Üst katta bulunan odaların doğu duvarında sonradan kapatılan açıklıklar	36
Foto 18. İbadet mekânı	38
Foto 19. İbadet mekânı üst örtüsü	38
Foto 20. Kuzey cephe	39
Foto 21. Türbe odası	40
Foto 22. Türbe odasının karşısında bulunan mekân	40
Foto 23. İkinci holün doğusunda bulunan dikdörtgen mekân	41
Foto 24. Burtasiyye Medresesi kuzey cephe	42
Foto 25. Portalde yer alan mermer levha	44
Foto 26. Portal	45
Foto 27. Portal zemininde yer alan mermer döşeme	45
Foto 28. Minare pencere detayı	46
Foto 29. Sofa zemininde bulunan mermer döşeme	47
Foto 30. Mihrap duvarında yer alan mermer kaplama	47
Foto 31. Mihrap	48
Foto 32. Mihrap yarım kubbesi süsleme detayı	48

Foto 33. Humsiyye Medresesi	41
Foto 34. Güney cephe	51
Foto 35. Kuzey ve batı cephe	51
Foto 36. Mihrap	52
Foto 37. Mihrabın üst tarafında yer alan mukarnas şerit	52
Foto 38. Trablusşam Kalesi'nden Ulu Camii ve Kartaviyye Medresesi	53
Foto 39. Lento üzerinde yer alan kitabe	54
Foto 40. Doğu eyvanından sofa ve üst örtüsü	55
Foto 41. İbadet mekânı ve güney cephe	56
Foto 42. Kartaviyye Medresesi kuzey cephe	57
Foto 43. Portalin batısında, üst tarafta yer alan pencere ve taş şebeke	58
Foto 44. Portalin doğusunda, üst tarafta yer alan pencere açıklığı	58
Foto 45. Kartaviyye Medresesi Portalı	59
Foto 46. Kartaviyye Medresesi portal detayı	59
Foto 47. Taynal Camii portal detayı	60
Foto 48. Portalde bulunan antrolak süsleme	60
Foto 49. Kartaviyye Medresesi portalindeki chevron kemer	60
Foto 50. Menzil Hanı ön cephesi	61
Foto 51. Portal detayı	61
Foto 52. Kartaviyye Medresesi güney cephe	61
Foto 53. Kartaviyye Medresesi güney cephe pencere detayı	64
Foto 54. Güney cephe pencere detayı	64
Foto 55. Attarin Çarşısı'nın örtüsü	65
Foto 56. Kitabeleri koruma amaçlı çekilen cam setler	65
Foto 57. Ulu Camii'nin güneydoğu kapısı ve kitabesi	66
Foto 58-59-60. Şadırvan çevresinde yer alan zemin süslemeleri	67
Foto 61. Güney cephe	68
Foto 62. Mihrap	68
Foto 63. Kuzey cephe ve ahşap kısım	69
Foto 64. Nuriyye Medresesi	70
Foto 65. Medrese-mescit mekânı ve üst örtü	72
Foto 66. Ekleme yapılan kısma ait dilatasyon izleri	73
Foto 67. Dilatasyon izlerinden anlaşılacağı üzere sonradan açılan kısımlar	74

Foto 68. Blok halindeki üç kemerli pencere	74
Foto 69. Nuriyye Medresesi güney cephe	75
Foto 70. Nuriyye Medresesi pencere şebekesi lokma yüzeyindeki arma	77
Foto 71. Güney cephe ve mihrap	78
Foto 72. Şemsiyye Medresesi	79
Foto 73. Şemsiyye Medresesi güney cephe ve girişi	81
Foto 74. Batı duvarında kapatılan dikdörtgen birim ve kapı	81
Foto 75. Doğu duvarı ve dikdörtgen birimler	82
Foto 76. Kuzey duvarı ocak nişleri	82
Foto 77. Türbe odasında bulunan sandukalar	83
Foto 78. Şemsiyye Medresesi batı cephesinde bulunan dilimli kemer	84
Foto 79-80. Tüveyşiiyye Medresesi mihrabı ve Taynal Camii minaresi	84
Foto 81. Sükrekiyye Medresesi	85
Foto 82. İbadet mekânı	88
Foto 83. Türbe odası batı ve kuzey cephesi	89
Foto 84. Türbe odası üst örtüsü	89
Foto 85. Kubbenin dış görünüşü	90
Foto 86. Lahit mezar	90
Foto 87. Avlu ve merdivenler	91
Foto 88. Sükrekiyye Medresesi doğu cephe	91
Foto 89. Cephenin güneyindeki pencereler	92
Foto 90. Portal	93
Foto 91. Kubbe kasnağında bulunan süsleme	95
Foto 92-93. Kubbe ve tromp içindeki süsleme detayı	95
Foto 94. Nasıriyye Medresesi	96
Foto 95. Portalde bulunan madalyon şeklindeki kitabe	97
Foto 96. Nasıriyye Medresesi doğu cephe	98
Foto 97. Güney Cephe	99
Foto 98. Nasıriyye Medresesi portal detayı	100
Foto 99. Acemiyye Medresesi	101
Foto 100. Batı cephede yer alan kitabe	101
Foto 101. Güney cephede bulunan kitabe	102
Foto 102. Batı cephe ve giriş	104

Foto 103. İç mekân güney ve batı cephe	104
Foto 104. Güney cephe	105
Foto 105. Giriş kapısı üzerinde bulunan süsleme detayı	105
Foto 106-107. Güney cephe süsleme detayı	106
Foto 108-109. İç mekânda yer alan mermer sanduka	106
Foto 110. Hatuniyye Medresesi	107
Foto 111. Vakfiye kitabesi	108
Foto 112. Kuzey-güney uzantılı koridor	111
Foto 113. Mescit mekânı	112
Foto 114. Türbe odası	113
Foto 115-116. Koridorun doğusunda bulun dikdörtgen mekânlar	113
Foto 117. Avlu	114
Foto 118. Türbe kapısı	115
Foto 119. Nişe çevrilen pencere açıklığı	115
Foto 120. Mescit mekânında pencereye dönüştürülen niş	116
Foto 121. Giriş mekânı üst örtüsü	116
Foto 122. Giriş holü üst örtüsü	117
Foto 123-124. Mescit ve medrese kısımlarına ait üst örtü	117
Foto 125. Türbe odası üst örtüsü	119
Foto 126. Batı cephe pencere açıklığı	119
Foto 127. Kuzey cephe pencere açıklığı	120
Foto 128. Giriş duvarında yer alan dekoratif pano	120
Foto 129. Giriş ve süsleme kompozisyonu	121
Foto 130. Zahiriyye Medresesi	122
Foto 131. Kitabe	122
Foto 132. Kadiriyye Medresesi	124
Foto 133. İç mekân genel görünüş	125
Foto 134. Türbe odası	126
Foto 135. İç mekân ve lahit mezar	126
Foto 136. Sofa mekânı	127
Foto 137. Sofanın batı cephesi	127
Foto 138. Batı cepheye eklenen mekân	127
Foto 139. Sonradan kapatılan pencereler	128

Foto 140. İbadet mekânı	128
Foto 141. İbadet mekânı üst örtü elemanları	129
Foto 142. Sofa mekânı üst örtüsü	129
Foto 143. Türbe odası üst örtüsü	129
Foto 144. Doğu cephe	130
Foto 145. Portal	132
Foto 146. Portalin yan yüzünde yer alan süsleme	133
Foto 147. Tüveysiyye Medresesi	134
Foto 148. İbadet mekânının kuzeyinde yer alan kare mekân	136
Foto 149. Kare mekânın doğusundaki birim ve açıklık	137
Foto 150. Güney cephe ve türbe odası girişi	138
Foto 151. Üst örtü	139
Foto 152. Türbe odası üst örtüsü	139
Foto 153. Türbenin kuzeyindeki alan ve dışarı açılan kapısı	140
Foto 154. Mevcut planda yer alan 2 ve 3 numaralı mekânlar	141
Foto 155. Mevcut planda yer alan 4 numaralı mekân	141
Foto 156. Tüveysiyye Medresesi güney cephe	142
Foto 157. Portal	143
Foto 158. Mukarnas detayı	143
Foto 159. Portali batısında yer alan pencereler	144
Foto 160. Güney cephede yer alan çifte pencere	144
Foto 161. Mihrap	145
Foto 162. Meşhed Medresesi	146
Foto 163. Meşhed Medresesi Doğu Cephe	148
Foto 164. Portal	149
Foto 165. Portal süsleme detayı	150
Foto 166. Meşhed Medresesi kuzey cephesi	151
Foto 167. Meşhed Medresesi güney cephe süslemesi	152
Foto 168. Mihrap	153
Foto 169. Naml Medresesi	154
Foto 170. Portal	154
Foto 171. Portal ve ön cephe	154
Foto 172-173. Süsleme detay	155

Foto 174. Duhhan Medresesi	155
Foto 175. Duhhan Medresesi üst örtü	156
Foto 176. Ümmü Sultan Şaban Medresesi	165
Foto 177. Ferec bin Berkuk Medresesi	165
Foto 178. Ganim el-Bahlavan Cami	165
Foto 179. Selçuk İsa Bey Cami	165
Foto 180. Temasili Hanı	173
Foto 181. Attar Cami	173
Foto 182. Muallak Cami	173
Foto 183. Mısriyyin Hanı	173
Foto 184. Sultan Hasan Cami mihrabı	174
Foto 185. Şam Zahiriyye Medresesi portalı	174
Foto 186. Üveysiyye Cami	175
Foto 187. Tevbe Cami	175
Foto 188. Menzil Hanı	176
Foto 189. Sitt el-Tunsuk Türbesi	176
Foto 190. Kahire Nasır Hasan Medresesi	176
Foto 191. Şam Emir Çakmak Medresesi kadeh arması	177
Foto 192. Halep Utrûs Cami	177
Foto 193. Diyarbakır Sarı Saltuk Türbesi	177
Foto 194. Kahire Zahir Baybars Cami	178
Foto 195. İtalya Cefalu Katedrali	179
Foto 196. Mardin Sultan Kasım Medresesi	180
Foto 197. Milas Firûz Bey Cami	180
Foto 198. Kahire Emir el-Mâlik el-Gûkandar Medresesi	180
Foto 199. Trablusşam Barsbay Cami	181
Foto 200. Kudüs Kayıtbay Çeşmesi	181
Foto 201. Halep İbn es-Seffah Medresesi	181
Foto 202. Şam Tankiz Cami	182
Foto 203. Kudüs Tankiziyye Medresesi	182
Foto 204. Kahire Muayyâd Cami	182
Foto 205. Şam El-Aksâb Mescidi.....	184
Foto 206. Attar Cami	184

Foto 207. Taynal Cami portal detayı	184
Foto 208. Kahire İmam Şâfî Türbesi	185
Foto 209. Şam Zahirîyye Medresesi	185
Foto 210. Hebron Haram el-Khalil	185
Foto 211. Kud�s Tankiziyye Med.	185
Foto 212. Şam Zahirîyye Medresesi t�rbe odası	185
Foto 213. Kahire el-G�kandar Medresesi	186
Foto 214. Kahire Sultan Hasan Cami	186
Foto 215. Kahire Kansu Gavri Medresesi	187
Foto 216. Kahire İbn Muzhir Medresesi	187
Foto 217. Şam Emir �akmak Medresesi	187
Foto 218. Kahire Ahmed el-Mihmandar Cami	187

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz: Bakınız

Çev: Çeviren

Ed: Editör

Foto: Fotoğraf

Haz: Hazırlayan

Med: Medrese

mon.no: monument number

nr: numara

Şek: Şekil

TKA: Tapu Kadastro Arşivi

ts: tarihsiz

TTD: Tapu Tahrir Defteri

v.d: ve diğerleri

v: varak

ÖZET

Günümüzde Lübnan sınırları içerisinde bulunan ve geçmişte Tripoli olarak bilinen Trablusşam, eski devirlerden beri farklı kavim ve uygarlıklara ev sahipliği yapmış, 1289'dan itibaren 228 yıl boyunca (1289-1517) Memlûkların hâkimiyetinde kalmıştır. 26 Nisan 1289'da Haçlıların elinden alınan Trablusşam, gerçek anlamda bir şehir kimliğini Memlûk hâkimiyetinde kazanmıştır.

Memlûklar tarafından 1289'da alındıktan sonra Sultan Kalavun, Haçlı şehrinin kurulu olduğu el-Mina liman bölgesini tamamen yıktırarak yeni şehri yaklaşık 2 kilometre doğuda bulunan Hacılar Tepesi'nin eteklerine kurdurmuştur. Yeni kurulan kentte iskân çalışmalarının yanı sıra cami, medrese, han, hamam, çeşme gibi yapılarla birlikte şehirleşme çalışmalarına başlanmıştır. 1294 tarihli Mansuri Ulu Camii çevresinde şekillenmeye başlayan şehir, tam anlamıyla iskâna elverişli bir hale gelmiştir. İnşâ edilen eğitim yapılarından olan ve medrese olarak bilinen yapılar bilhassa Ulu Camii çevresinde olmak üzere şehrin her tarafına kurulmaya başlanmıştır. Diğer Memlûk kentlerinden Kahire, Şam, Halep ve Kudüs gibi ilim merkezlerine nazaran daha mütevâzı bir görüntü sergileyen Trablusşam çok sayıda medrese yapısına sahiptir. Yerinde yapılan saha araştırması neticesinde Memlûk dönemine ait olup medrese olarak bilinen on altı yapı incelenmiştir. Üç farklı plan tasarımının görüldüğü Trablusşam medreselerinin hiçbirinde gerek Anadolu gerekse Memlûk coğrafyasındaki diğer kentlerde görülen medreselerde olduğu gibi öğrenci odaları bulunmamakla beraber daha işlevsel yapılar olarak inşâ edilmiştir.

Bu çalışmada Trablusşam'da Memlûkler döneminde inşâ edilmiş olup medrese olarak bilinen yapılar ele alınarak, plân ve süsleme açısından çağdaşı olan diğer örneklerle karşılaştırılarak incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Lübnan, Trablusşam, Memlûk, Medrese, Mimari

ABSTRACT

Tripoli (Trablusşam in Turkish) is both the historic and current name of the city which is today situated in Lebanon and which has played host to different tribes and civilisations since the ancient times. It was under the rule of the Mamelukes for 228 years, from 1289 (1289-1517). Tripoli, which was taken from the Crusaders on 26 April 1289, gained its true identity as a city under the rule of the Mamelukes.

After being taken by the Mamelukes in 1289, Sultan Qalawun had the el-Mina harbour region, where the city of the Crusaders had been established, completely destroyed and had the new city built on the skirts of Pilgrim Hill, a few miles to the east. Work began on the urbanisation of this area with structures such as mosques, Muslim theological schools, inns, bath houses and fountains, as well as the work on populating the city. The city, which began to take shape around the Mansouri Great Mosque, built in 1294, was transformed into a city which was suitable for inhabiting, in every sense. Among the educational structures which were built, Muslim theological schools (madrasahs) began to be established everywhere across the city and around the Great Mosque in particular. Tripoli, which displayed a more modest appearance when compared to other Mameluke cities and centres of knowledge such as Cairo, Damascus, Aleppo and Jerusalem, houses a large number of Muslim theological school buildings. 16 madrasahs belonging to the Mameluke period were examined during an on-site field study. While unlike the other Muslim theological schools seen in either Anatolia or the other Mameluke geographical areas, there are no student rooms in the schools in Tripoli, they were built as more functional structures. Three different types of plan designs can be seen in these schools.

This study takes a look at the madrasahs in Tripoli from the Mameluke period, making comparisons with other examples from the same era, in terms of their plans and decorations.

Key words: Lebanon, Tripoli, Mameluke, Madrasah, Architecture.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında 1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye’de hüküm sürmüş olan Memlûkler’in 1289 yılında ele geçirdikleri Trablusşam’da inşâ ettikleri ve medrese olarak bilinen yapılar konu edinmiştir. Ait oldukları dönemin sanat anlayışını yansıtan 16 medrese yapısı, plan ve süsleme bakımından ele alınarak İslam mimarlığının yanı sıra Memlûk mimarlığındaki konumu ve farklılıkları tanıtılmıştır.

Çalışmalarımı destekleyen ve bilhassa saha araştırmasını birlikte gerçekleştirdiğim tez danışmanım Prof. Dr. Yıldırar ÖZBEK’e teşekkür ederim. Bilgisi ve sohbetleriyle beni aydınlatan Öğr. Gör. T. M. P. DUGGAN ve Arş. Gör. Oğulcan AVCI’ya, Trablusşam’da saha araştırmasında gerekli izinler için yardımını esirgemeyen Prof. Khaled Omar TADMORİ’ye, kullanıma kapalı yapıları inceleme fırsatını sunan Trablusşam Evkâf Dairesi’nden Firas BALLOUT El-KALMONİ’ye, saha araştırması esnasında yardımda bulunan Reşad RAHİM’e teşekkür ederim. Ayrıca tüm eğitim hayatım boyunca desteğini esirgemeyen başta değerli aileme, arkadaşım Özge BOZKURTOĞLU’na, maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Ali TAHMAZ’a teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Ders kelimesinden türeyen “*medrese*”, Türk-İslam mimarisinde inşâ edilmiş eğitim yapılarına verilen genel bir isimdir. İslamın ilk yıllarında camilerde vermeye başlanan eğitim, 10. yüzyılda kurulmaya başlayan medrese yapıları ile verilecek eğitimler için özel mekânlar olmuştur. Tam teşekküllü bir şekilde kurulması Nizamülmülk tarafından gerçekleştirilen bu yapı tipi sosyal hayatın önemli bir ihtiyacını karşılamıştır. Anadolu başta olmak üzere Türk-İslam topraklarında kurulmaya başlayan medreseler Anadolu Selçuklu döneminde oldukça yaygın bir hal almış, bilhassa sünni ideolojiyi kuvvetlendirmek adına her bölgede görülmeye başlanmıştır.

“Lübnan/ Trablusşam’daki Memlûk Dönemi Medreseleri” adıyla gerçekleştirilen bu çalışma Doğu Akdeniz kıyılarında yer alan Trablusşam’da inşâ edilmiş ve medrese olarak bilinen Memlûk dönemi yapılarını kapsamaktadır. 1250-1517 yılları arasında Suriye ve Mısır’da hâkimiyet kuran Memlûkler 1289 senesinde Trablusşam’ı ele geçirmişlerdir. Her ne kadar bugüne değin Memlûk siyasi tarihi üzerine Türkiye’de ciddi akademik çalışmalar yapılmış olsa da İslam sanatı ve Haçlı etkisinin de tesiri altında kaldığı anlaşılan Memlûk sanatı bilhassa Trablusşam’da bulunan Memlûk dönemi medreseleri Türkiye’de akademik anlamda ele alınmamıştır. Bu bağlamda çalışma kapsamında medrese olarak bilinen yapılar hem plan tasarımı hem de süsleme ve dekorasyon açısından değerlendirilmiş olup bu yönüyle Türkiye’de yapılmış ilk çalışma niteliğindedir.

Yararlanılan kaynaklar kısıtlı olmakla birlikte Türkiye’de bu alanda gerçekleştirilen kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Genel itibariyle Trablusşam’ın Osmanlı dönemine kadar olan sürecinin ele alındığı Enver Çakar’ın *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı: Trablus¹* adlı çalışması, başvuru Türkçe kaynaklardan biridir. Trablusşam’da bulunan yapıların yüzeysel olarak anlatıldığı bu eser daha çok arşiv belgelerinden elde edilen veriler doğrultusunda hazırlanmış siyasi ve sosyo-ekonomik içerikli bir eserdir. Yasemin Kaçar tarafından hazırlanan *Bahrî Memlûk Devletinin Eğitim Sistemi ve Medreseler (1250-1382)²* adlı yüksek lisans tez çalışması ise Bahrî Memlûk sultanlarının kronolojik sıralamasının yanı sıra Kahire’de bulunan medreselerin yalnızca konum ve kuruluş bilgileri verilmiştir. Yapıların plan ve süsleme unsurlarına değinilmemiş olduğundan bu çalışmadan faydalanılmamıştır.

Türkçe dışında İngilizce ve Arapça olarak ve yalnızca mimari açıdan ele alınan kaynaklar mevcuttur. Özellikle Hayat Salam-Liebich’in *The Architecture of the Mamluk City*

¹ Çakar, E. (2012). *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı; Trablus (1517-1579)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

² Kaçar, Y. (2006). *Bahrî Memlûk Devletinin Eğitim Sistemi ve Medreseler (1250-1382)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Tokat.

*of Tripoli*³ adlı çalışması başvuru en önemli kaynaktır. Trablusşam'da mevcut olan cami, medrese, han, hamam ve diğer yapıların ele alındığı eser yapıların tanımlanması açısından son derece önemlidir. Bu tanımlamaları plan ve kesit çizimleriyle desteklemiştir. Faydalandığımız bir diğer önemli kaynak Robert Saliba'nın editörlüğünde gerçekleştirilen *Tripoli The Old City*⁴ adlı çalışma olup birçok Memlûk dönemi medrese ve camisini detaylı olarak ele alarak plan ve çizimlerle desteklemiştir. Nina Jidejian tarafından kaleme alınan *Tripoli Through The Ages*⁵ adlı çalışma genel Trablusşam tarihiyle birlikte Osmanlı dönemine kadar kentte inşâ edilen Memlûk dönemi yapılarına değinmiş olup kullanılan kaynaklardan biri olmuştur. İngilizce olarak ele alınan bu kaynaklar dışında Arapça ve Osmanlı Türkçesiyle yazılmış eserler de mevcuttur. Omar Abdüsselam Tadmori tarafından yazılmış olan *Asaru Trablus el-İslamiyye: dirasat fi't-tarih ve'l imare*⁶ adlı kaynak Trablusşam tarihiyle birlikte bilhassa Ulu Camii ve diğer birkaç yapı hakkında detaylı bilgi vermektedir. Abdülaziz Salim'in *Tarablusü's-Şam fi't-tarihi'l-İslami*⁷ adıyla Arapça olarak kaleme alınan eseri de Trablusşam'da bulunan yapıların hemen hemen tamamına değinmektedir. Osmanlı Türkçesi ile yazılan Mehmed Refik Temimî ve Mehmed Behçet'in iki ciltten oluşan *Beyrut Vilayeti*⁸ adlı çalışması genel olarak bütün Lübnan kentlerinden ve bazı yapılarından bahseden önemli ve en eski kaynaklardan biridir. Son olarak yine Omar Abdüsselam Tadmori tarafından ele alınan Trablusşam'daki bütün cami ve medreseleri kısaca tanımlayan gezi rehberi formatındaki *Trablus al-Fayhaa*⁹ adlı çalışma hem saha araştırması hem de kaynak kullanımı bakımından başvurduğumuz çalışmalardandır. İlk olarak Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-i Kadime Arşivi'nden temin edilen Evkâf Defterleri¹⁰, medreselerin 1547 ve 1572 yıllarına ait vakıf gelirlerini ve Osmanlı dönemindeki kullanımlarını belirtmesi açısından kullanılan önemli belgelerdendir.

³ Liebich, H. S. (1983). The Architecture of the Mamluk City of Tripoli. Cambridge, Massachusetts: The Aga Khan Program for Islamic Architecture.

⁴ Saliba, R. (Ed.). (1995). Tripoli The Old City. Beirut: American University of Beirut Publications.

⁵ Jidejian, N. (1980). Tripoli Through The Ages. Beirut: Dar el-Mashreq.

⁶ Tadmori, O. A. (1994). Asaru Trablus el-İslamiyye: irasat fi't tarih ve'l imare. Trablus: Dar al Iman.

⁷ Salim, S. A. (Tarihsiz). Tarâblusü's-Şâm Fi't Târîhi'l-İslâmî. İskenderiye: Müessesetu Şebabi'l-Câmia.

⁸ Behçet, M. R. ve Temimi, M. (1917). Beyrut Vilâyeti, 2. Beyrut: Beyrut Vilâyet Matbaası.

⁹ Tadmori, O. A. (2003). The Mosques & Madrasahs of Tripoli of Fayhaa, Trablus: Dar al Iman.

¹⁰ 420 numaralı Evkâf Defteri, 422 numaralı Evkâf Defteri.

BİRİNCİ BÖLÜM

LÜBNAN/ TRABLUŞSAM'IN TARİHİ

Filistin'in kuzeybatısında yer alan Lübnan Dağları ile Akdeniz arasındaki dar şeritte konumlanan Fenike bölgesinin tarihi M. Ö. 3000 yıllarına kadar dayanmaktadır (Bilge, 2003:244-246).

Doğu Akdeniz bölgesinin hem ticari açıdan elverişli olması hem de Mısır-Mezopotamya ve Anadolu arasında gerçekleşen ticaretin Kuzey Suriye üzerinden gerçekleşmesi Fenike bölgesinin önemini gösterdiği gibi (Kınal, 1971:3) sedir ve servi ağaçları bakımından da zengin olması Babil, Mısır, Asur, Pers ve Roma gibi büyük medeniyetlerin ilgisini çekmiştir (Kınal, 1970:193; Moscati, 1975:32).

1.1. İlk İslam Hâkimiyetinden Memlûklere Kadar Trablusşam

Trablusşam ve çevresinin Müslümanlar tarafından ilk fethi Hz. Ömer'in halife olduğu döneme tekabül etmektedir. Müslümanlar, 636 yılında Bizans ordusunu Yermük Savaşı'nda mağlup ettikten sonra Suriye'nin kıyı şehirleri olan *Saydâ*, *Arkâ*, *Cübeyl* ve *Beyrut*'u bir bir ele geçirmiştir (İbnü'l Esir, 1991:394; Çakar, 2012:31). Trablusşam ise Belâzurî'nin naklettiğine göre, yine Hz. Ömer döneminde h.22/ m.642-643 yılında *Amr b. el-Asî* tarafından fethedilmiştir (Belâzurî, 2013:258).

Bizans, Hz. Ömer'in halifeliğinin son, Hz. Osman'ın ise halifeliğinin ilk dönemlerinde Trablusşam da dahil olmak üzere bu kıyı şehirlerini geri almıştır. Ancak, Hz. Ömer döneminde Şam valisi, Hz. Osman döneminde de halife olduktan sonra bütün Suriye'yi elinin altına toplayan ve Emevi Hanedanlığı'nın kurucusu olan *Muaviye* (Üçok, 1968:27) kuşatma için *Süfyan b. Mucib el-Ezdî*'yi Trablusşam'a gönderdi. Süfyan, şehre gelebilecek olası yardımları engellemek için birkaç mil uzağa bir kale (Süfyan Kalesi) inşâ ettirerek şehri kuşatma altına aldı. Bu kuşatmadan bunalan şehir halkı, Bizans İmparatoru'ndan yardım istemiş ve Bizans İmparatoru'na onlara birden fazla gemi göndererek şehirden kaçmalarını sağlamıştır. Böylece Süfyan, şehre girerek fetih haberini Muaviye'ye bir mektup ile bildirmiştir (İbnü'l Esir, 1991:395). Daha sonra Muaviye, boşalan şehrin iskanı için girişimlerde bulunarak Belâzurî'ye göre Yahudi, Yakubi'ye göre ise Persliler'den oluşan halkı şehre yerleştirmiştir (Orhonlu, 1979:245-255).

Trablusşam ve diğer şehirler tekrar alındıktan sonra Ürdün askeri eyaletine bağlı hareket eden *Sûr* kenti hariç, diğer bölgeler Muaviye'nin H.40/ M.660 senesinde halife ilan edildikten sonra kurmuş olduğu Emevi Hanedanlığı'nın başkenti olan Şam askeri eyaletine

bağlı hareket etmiştir (Hitti, 2011:268).Bizans'tan gelebilecek olası saldırılara karşı kıyı şeridinde yer alan şehirleri hem iskâna açmak hem de savunma hattı oluşturmak için *Benî Rebîa* ve *Benî Hanîfe* gibi farklı Arap kabilelerini buralara yerleştirmiştir (Bilge, 2003:244-246). Bunun yanı sıra, hem seferlere katılmaları hem de kültürel düzeyi yüksek tutmaları için sahâbe ve gaziler de kıyı şeritlerinde iskan edilmiştir. Bu da farklı bölgelerden buraya ilim tahsisi için seyahatlerin yapılmasına vesile olmuştur. Bu düzen Emevî ve Abbâsî hâkimiyeti süresince devam etmiştir (Tomar, 2003:246-248).

Muaviye'den sonra gelen Emevî halifeleri de Suriye'nin güvenliğini sağlamak ve ticareti geliştirmek için Trablusşam ve diğer kıyı bölgelerine büyük önem vermişlerdir (Çakar, 2012:32).

Muaviye, sağlığında oğlu Yezîd'e biat ettirmiş olup 18 Nisan 680 senesinde öldükten sonra yerini oğlu Yezîd'e bırakmış fakat o devlet işlerinden çok keyfi davranışlar sergilemiş ve yaklaşık üç sene sonra 11 Kasım 683'te ölmüştür (Brockelmann, 2002: 61-62). Onun döneminde yaşanan en büyük hadise ise Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbela Olayı'dır (Üçok, 1968:35; İbnü'l Esir, 1991:49-95).

Abdûlmelik b. Mervan'ın halifeliği döneminde (685-705) Rum patriklerinden biri, yanında çok sayıda askerle birlikte Trablusşam'a gelerek oturma izni istedi. Halife Abdûlmelik de, haraç vermek suretiyle isteklerini kabul etmiştir. Fakat patrik, Trablusşam askerlerinin şehirden çıkmasını fırsat bilerek kapıları kapattırmış ve bölgenin Müslüman valisini öldürerek Bizans'a sığınmıştır. Bir süre müslümanlarla savaştıktan sonra esir alınan patrik Abdûlmelik bin Mervan tarafından öldürüldü. Bizans ile olan çarpışmalar Abdûlmelik'in oğlu Velid zamanında da devam etmiş fakat netice alınamamıştır (Çakar, 2012:32-33).

Emevi hanedanının bilhassa son halifeleri, muhaliflere karşı ittifak oluşturmak yerine daha çok birbirleri ile savaşır durumda oldukları için hanedanlığın yıkılması an meselesiydi (Arslantaş, 1996:14).Ayrıca hilafet, Hulefa-i Raşidin'den Emevîler'e intikal ettikten sonra dini amaçlardan çok dünyevi amaçlar için kullanılmış ve Emevi valileri maddiyattan başka bir şeye pek önem vermemişlerdir (Zeydan, 1972:50-51). Bununla beraber zevk ve sefa gibi dünyevi meselelere düşkün olmaları - özellikle ilk dönem İslam anlayışından uzaklaşmaları- Abbâsîler ve taraftarlarınca slogan haline gelmiş ve nihayetinde yıkılmıştır (Holt v.d, 1997:114). Her ne kadar imar konusunda çok birşey bırakmamış olsalarda, bilinmelidir ki Suriye bölgesi hiçbir devirde Emevîler'de olduğu gibi hâkimiyet merkezi olmamıştır (Arslantaş, 1996:14).

Emevî hanedanlığının son halifesi olan II. Mervan'ın Mısır'da öldürülmesi ve Ebu'l Abbâs Abdullah'ın halife (132-136/750-754) seçilmesinden sonra hilafet, Emevî soyundan Hâşimî soyunun Abbâsî koluna geçmiş ve Şam merkezli Suriye bölgesi, İslam merkezi olmaktan çıkmıştır (Üçok, 1968:78).

Abbâsîler döneminde de Bizans ile olan mücadeleler devam etmiştir. Bizans 757 yılında Lübnan ve Kıbrıs'da bulunan Hristiyanların desteğini alarak Trablusşam ve Lazkiye üzerine saldırı düzenledi. Ancak, Halife Mansur buna engel olarak ve şehri yeniden tahkim ettirmiştir. Trablusşam'ında içinde bulunduğu Suriye bölgesi 859 yılında büyük bir depremde ciddi zararlar görmüş, Halife el-Mütevekkil döneminde yeniden onarımlar yapılmıştır (Çakar, 2012:33).

Abbâsîlerin Mısır valisi Ferğânalı bir Türk olan Ahmed b. Tûlûn, Suriye valisinin ölmesi üzerine 877 yılında Suriye'yi herhangi bir mukavemetle karşılaşmadan ele geçirdi. Böylece, Firâvun ve Makedonyalı İskender'in generallerinden olan Ptoleme döneminden sonra Suriye, ilk kez Mısır'ın idaresi altına girmiştir (Hitti, 2011:617-618). Tolunoğulları'nın yirmi yedi sene sonra 904 yılında tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Suriye tekrardan Abbâsî hâkimiyetine girdi. Tolunoğulları'ndan sonra bir başka Türk hanedanı olan İhşîdiler (935-969), Muhammed b. Tuğc (935-946) önderliğinde Suriye ve Filistin'in yanı sıra Mekke ve Medine'ye hakim oldu. Fakat çok geçmeden 969 yılında Fatîmiler, Mısır'ı İhşîdiler'in elinden almış, iki sene sonra da Dımaşk'ı zaptetmiştir. Böylece Trablusşam da kolaylıkla Fatîmi hâkimiyetine geçmiştir (Çakar, 2012:34). Hâkimiyet sahasını genişletmek isteyen Fatîmiler, Halep ve Anktakya'yı ele geçirmek için harekete geçtiyse de *Ioannes Çimiskes* 975 senesinde Fatîmileri bertaraf etmek için Hıms (Humus) üzerinden Baalbek'e, oradan da Dımaşk'a geçti. Dımaşk halkı haraç vermek şartıyla saldırıdan kurtuldu. Ancak, emniyete alınan Trablusşam hariç diğer şehirleri zaptetti (Honigmann, 1970:96-97).

Halep'den vazgeçmeyen Fatîmiler, tekrar bir girişimde bulunarak Halep'e yürüdü. Halep hakimi Saidü'd-devle, Fatîmiler ile baş edemeyeceğini anlayınca Bizans İmparatoru *II. Basileios*'dan yardım talebinde bulundu. *Basileios*, İstanbul ve Antakya'nın güvenliği açısından Halep'in tampon bölge olması nedeniyle derhal bölgeye intikal etti. Halep surları önüne geldikten sonra Humus, Şeyzer ve Refeniye'yi ele geçiren *II. Basileios*, birkaç sene sonra Trablusşam'ı ele geçirmek için tekrar sefer düzenleyerek şehri kuşattıysa da zaptedememiştir (Ostrogorsky, 2011:286).

II. Basileios ile Fatîmiler arasında 1001 yılında imzalanan on yıllık antlaşma yaklaşık yarım yüzyıl kadar devam etmiştir. Bu barış antlaşması her iki tarafında –bilhassa Fatîmiler-

yararına olmuştu. Çünkü, Abbasî hilafetinin Orta Asya Türkleri tarafından yeniden canlandırılması endişesi içindeydiler (Runciman, 2008:27; Honigmann, 1970:107). 1054 yılına gelindiğinde iki taraf arasındaki münasebetler bozulmuş ve tekrar karşılıklı saldırılar başlamıştır (Çakar, 2012:37).

Fatîmi hilafetinin Trablusşam kadısı olan *Ebû Tâlip Eminü'd-devle b. 'Ammâr*, Fatîmiler'den siyasi bakımdan bağımsız olmak üzere Trablusşam'da bir idare kurdu ve Trablusşam, Şii ideolojisini savunan bir kent haline geldi. Şehir, onun yönetimi sırasında oldukça entellektüel faaliyetlerin gerçekleştiği bir alana dönüşmüştü. Ayrıca kütüphanesinde binlerce cilt kitap bulunan Darü'l-İlm okulunu kurdu. 1072 yılında öldükten sonra yeğeni *Celâlü'l-Mülk Ebû'l-Hasan b. 'Ammâr* yönetimin başına geçti. O da daha önce amcasının tâbi olduğu Selçuklu hâkimiyetini tanıdı. Bu dönemde Fatîmiler Trablusşam'ı almak istedilerse de başarılı olamadılar (Jidejian, 1980:42; Çakar, 2012:38).

Bu sırada Haçlılar ile olan mücadele de devam ediyordu. Fatîmiler'in hâkimiyetini kabul eden Akkâ, Sûr, Sayda ve Beyrut liman şehirlerinin yanı sıra *Benî 'Ammâr* emirliği himayesindeki Trablusşam, Antartus (Tortusa) ve Cebele şehirleri tamamen Müslüman emirliklerin elinde idi. Bu da *Raymond de Saint Gilles*¹¹'in Trablusşam hayalinin önündeki en büyük engeldi. Çünkü Trablusşam, Antakya ve Urfa Frankları'nı Kudüs'ten ayıran bir bölgeydi (Çakar, 2012:40).

Raymond, Antartus limanına sefer düzenleyerek 1102 yılının Mart ayında burayı ele geçirdi. Hemen yanıbaşındaki tehlikeyi sezen dönemin Trablusşam emiri olan *Fahrü'l-Mülk ibn 'Ammâr*, Hıms (Humus) ve Dımaşk'dan yardım talebinde bulundu. İki ordu da Trablusşam ordusuyla birleştikten sonra Antartus civarında Raymond ve ordusuyla savaşa girdi. Sonuç olarak çokça zarar gören Müslümanlar, 22 Cemaziyelâhir 495/ 13 Nisan 1102'de Humus ve Dımaşk'a dönmek üzere geri çekilmek zorunda kaldılar (Alptekin, 1995:17-18; Çakar, 2012:40; Jidejian, 1980:46).

Cenova filosu asker, tüccar ve hacılardan oluşan 40 gemilik filo ile Lazkiye'ye gelince Raymond onlardan yardım alarak beraberce Trablusşam kıyılarına doğru giderek Trablusşam'a saldırdı. Ancak başarısız olup geri çekildi ve oradan Cübeyl'e geçerek burayı zaptetti. Trablusşam sevdasından vazgeçmeyen Raymond, elindeki tüm imkanlarla Trablusşam'ı tekrar muhasara altına aldı. El-Mina bölgesinde bulunan şehrin yaklaşık iki kilometre uzağında bir

¹¹ Toulouse kontu ve Narbonne Dükü olarak bilinen. I. Haçlı Seferi liderlerinden biridir. Trablus'da bir haçlı kontluğu kurmak istemiştir. Hakkında detaylı bilgi için bkz (Küçüksipahioğlu, 2007:7-10).

tepeye kule inşâ ederek buraya Hacılar Tepesi (Pilgrim's Mountain) adını verdi. Her ne kadar karadan Trablusşam'ı muhasara altına almış olsa da deniz gücü olmadığı için Trablusşam yöneticisi Fahrü'l-Mülk ibn 'Ammâr'ın ticaret filosunun şehre ikmal sağlamasına engel olamamış ve neticede başarısız olmuştur. Fahrü'l-Mülk şehrin dış varoşlarını ateşe vererek Raymond ve ordusunu geri püskürtmek istedi. Bu sırada Raymond, üzerine düşen parçalar sonucu ciddi şekilde yaralanıp 28 Şubat 1105 senesinde öldü (Küçüksipahioğlu, 2007:61-62).

Raymond'un ölümünden sonra yerine kuzeni ve aynı zamanda Cerdagne kontu *Guillaume-Jourdain* geçti. *Guillaume-Jourdain*, daha önce aralarının bozuk olduğu Bizans ile ittifak yaparak derhâl Trablusşam'a saldırmaya başladı. Bizans ile olan ittifak neticesinde Kıbrıs'tan ikmal yardımı alan *Guillaume-Jourdain* ve ordusu oldukça direnç gösteriyordu. Bu sırada Fahrü'l-Mülk, Dımaşk'a Sultan Muhammed Tapar'dan yardım istemek üzere yola çıkmıştı. Geçici olarak yerine vekil tayin ettiği kuzeni *Zü'l-Menâkıb*, ağır baskılar altında kalarak Fatîmiler adına isyan ederek, Franklar'a karşı Fatîmiler'den yardım istedi. Böylece yardıma gelen Fatîmiler bölgeyi tekrardan idaresi altına aldı (Jidejian, 1980:46-47; Çakar, 2012:43-44; Küçüksipahioğlu, 2007:67-68).

1109 yılının Haziran ayında doğunun bütün Hıristiyan kralları bir çağrı üzerine Trablusşam önünde bir araya geldi. Altmış Cenova gemisinin de yardımını alan *Bertrand* öncülüğündeki Frank ordusu, bütün gücüyle Trablusşam surlarını dövmeye başlamıştı. Fatîmi valisi olan *Şerefî'd-devle* Mısır'dan yardım istediye de, komutanlar arasındaki anlaşmazlık yüzünden geç kalınmış, geldiklerinde ise hava şartlarından dolayı limana yanaşamamışlardı. Çaresiz kalan *Şerefî'd-devle*, Kral *I. Baudouin* ve *Bertrand*'a elçi göndererek, can ve mal güvenliğinin sağlanması kaydıyla teslim olmayı kabul etmiştir (İbn Kalânîsî, 2015:33) (Küçüksipahioğlu, 2007:77; Çakar, 2012:46). Böylece 12 Temmuz 1109 (11 Zilhicce 502) tarihinde Haçlılar Trablusşam'ı ele geçirdiler.¹²

Haçlıların müttefiki olan Cenevizli denizciler bu sırada şehri yağmalayarak insanları öldürmeye başladılar. Bu yağma esnasında Ebû Tâlib Eminü'd-devle b. 'Ammâr'ın kurduğunu ve dönemin en zengin ve güzel kütüphanesi olan Darü'l-İlm okulu da yanarak kül olmuştur (Jidejian, 1980:48; Küçüksipahioğlu, 2007:78). Büyük bir sevinçle şehre giren Haçlılar,

¹² Azîmî, bu tarihi 7 yıl süren kuşatmadan sonra 3 Temmuz 1109 (2 Zilhicce 502) olarak zikreder (2006:44); Abû'l-Farac, şehrin 7 sene muhasara altında tutulmasından sonra 1110 yılında alındığını (1987:350); İbn Kalânîsî, bu tarihi 18 Temmuz 1109 (11 Zihhicce 502) olarak (2015:34); İbnü'l Esir ise 1 sene gecikmeli olacak şekilde 1 Temmuz 1110 (11 Zilhicce 502) olarak verir ki bu tarihin yanlış olması yüksek ihtimaldir (1991:380). Urfalı Mateos'da, Kudüs Kralı Baudoin ile Bertrand'ın 11 senelik kuşatmasından sıkılan halkın, Antakya prinkepsi Tankred'e çağrıda bulunduğunu ve şehri ona teslim ettiğini, ancak bunu kabullenemeyen Baudoin ve Bertnard'ın tekrar saldırarak şehri ele geçirdiğini söyler (2000:237).

bilhassa Cenevizliler bütün her şeyi yağmalayıp, halkın tüm para ve değerli eşyalarına el koydular (Küçüksipahioğlu, 2007:77-78; Jidejian, 1980:48; Urfalı Mateos, 2000:237-238; Kalânîsî, 2015:34). Trablusşam artık tamamen Haçlılar'ın elinde idi. Kudüs Kralı Baudoin, Bertrand'ı buranın hükümdarı ilan ederek sadakat yemini ettirdi (Jidejian, 1980:48). Bu sırada Trablusşam'ın alınmasında yardımını olan Cenevizliler Cübeyl'in üçte birini (İbn Kalânîsî, 2015:34) Marşal Kulesi adında bir kaleyi ve Trablusşam'da bir mahalleyi mükafat olarak aldılar (Çakar, 2012:47).

Bertrand, babası Raymond'un hayali olan Trablusşam'ı ele geçirerek Antakya, Urfa ve Kudüs Haçlı Kontluğu'ndan sonra doğudaki son Haçlı Kontluğu'nu kurmaya muvaffak olmuştur (Küçüksipahioğlu, 2007:81). Haçlı ordusu henüz Trablusşam'da iken Raymond'un kendisini varis olarak seçtiğini söyleyerek hak iddia eden Guillaume-Jourdain, nereden geldiği bilinmeyen bir ok ile öldürüldü.¹³ Bu ölümden sonra bütün dikkatler Bertrand üzerinde toplandıysa da ispat edilememiştir. Böylece Bertrand, Guillaume-Jourdain'in topraklarını da himayesine geçirdi (Runciman, 2008:95; Jidejian, 1980:49). Daha sonra Bertrand, İbn Kalânîsî'nin ifadesine göre bir hastalığa yakalanarak 3 Şubat 1112 (2 Şaban 505) Cumartesi günü öldüğünü ve yerine oğlu *Pons*'un geçtiğini belirtir (2015:59).

Trablus Haçlı Kontluğu, Kudüs ve Antakya Haçlı Kontluğu arasında olmakla beraber büyük bir öneme sahipti ve Doğu Akdeniz'de uzun bir sınıra sahip olup, sahili olan yegane kontluk durumundaydı (Çakar, 2012:48-49). Trablus, haçlı yönetimi altındayken H. 527/ M. 1133 yılında el-Cezire bölgesinden gelen ve kalabalık olan Türkmenler tarafından yağmalanarak bir süre kuşatma altında tutulmuştur. Kuşatma uzun sürünce Türkmenler, ganimetleri alıp oradan ayrıldılar (İbn Kesîr, 1994:380; İbnü'l Esir, 1991:19).

552/1157 yılında Suriye'de büyük bir deprem meydana gelmiş, bu deprem sonucunda Halep, Hama, Şeyzer, Hısnü'l-Ekrad, Lazkiye, Antakya ve Trablus (şam) gibi birçok şehir ciddi şekilde zarar görmüştür (Abu'l Farac, 1987:397; İbn Kesîr, 1994:552).

Selçuklular'ın Musul atabeyi olan I. İmadeddin Zengi 1128 yılında Halep'i ele geçirerek (Çakar, 2012:49) sipehsalar¹⁴ olan Emir Bazvac'ı¹⁵ Dımaşk'da bulunan Türkmeler'den oluşan birlikleriyle Trablusşam üzerine göndermiştir. Bunun haberini alan Trablus Kontu Pons da birlikleriyle beraber Bazvac'ın karşısına çıkmış ve iki taraf arasında meydana gelen

¹³ Bu durum hemen hemen tüm Haçlı kroniklerinde farklı şekilde mevzû bahis olup hepsi de katilin bilinmediği konusunda hem fikirdir.

¹⁴ Selçuklu ordu teşkilatında başkomutan olan kişi.

¹⁵ Emir Bazvac, İmadeddin Zengi'nin Dımaşk'ı kuşatması sırasında gösterdiği hüneler sayesinde dikkatleri üzerine çekerek herkesin sevgisini kazanmış Selçuklu emirlerindendir.

çarpmadan yenik ayrılan Pons, esir olarak alınmıştı. Fakat bir süre esir olarak yaşayan Pons, esaret sırasında yaşamını yitirmiş ve yerine oğlu *II. Raymond* geçmiştir.

Selçuklular'ın Halep atabeyi olan I. İmameddin Zengi 1146 senesinin bahar ayında öldükten¹⁶ sonra oğlu Seyfeddin Musul'a, Nureddin Zengi de Halep'e hakim olmuştur (Çakar, 2012:49).

Nureddin Zengi'nin komutanlarından olan Salahaddin Eyyûbî, Nureddin Zengi'nin de teşvikiyle 1169-1171 yılında Mısır üzerine sefer düzenleyerek Mısır'ı Fatîmiler'in elinden aldı. Nureddin 1174'de öldükten sonra burada bağımsızlığını ilan eden Salahaddin, 1187 yılında haçlılara karşı kazandığı Hittin Savaşı neticesinde Akka, Sayda, Yafa, Hayfa, Nasıra, ve Beyrut'u, akabinde de Kudüs'ü fethetmiştir (Şeşen, 1995:20-31). Salahaddin daha sonra fetih yönünü Trablusşam ve Antakya'ya çevirdi. 1188 yılında Trablusşam üzerine yürüdü ancak, Sicilya kralından Haçlılar'a gelen yardımdan çekinen Salahaddin Trablusşam'dan vazgeçerek Antakya'ya gitmek üzere yola koyuldu. Bu sırada Cebele ve Lâzkiye'nin yanı sıra birçok kale ve bölgeyi eline geçirmiş ve Antakya önlerine gelmişti. Ordusunun yorgun olduğunun farkında olan Salahaddin, Antakya Kontu Bohemund ile antlaşma yaparak Halep'e dönmüştür (Çakar, 2012:51).

IV. Bohemund ve V. Bohemund dönemlerinde Müslümanlar ve Haçlılar arasında çok ciddi hadiseler yaşanmamış, daha çok barışçıl bir dönem olmuştur (Çakar, 2012:51). Trablusşam ise Memlûk Sultanı Kalâvun'un 1289 yılındaki fethine kadar Haçlı hâkimiyetinde kalmıştır.

1.2. Memlûkler Hakimiyetinde Trablusşam

Sözlükte “*mâlik olmak*” manasındaki “*mülk*” kökünden türemiş olan memlûk, “*mâlik olunan şey*” anlamına gelmektedir. Farklı İslam ülkelerinde memlûk terimi yerine “*gulâm*”, Kuzey Afrika topraklarında ise “*abîd*” terimi kullanılmıştır. Endülüs'te özel muhafız birliklerinin neredeyse tamamını oluşturan Slav asıllı paralı askerler için kullanılan “*sakâlîbe*” de memlûk manasına gelmektedir (Şeşen, 1995:20-31; Çakar, 2012:50).

Memlûk kavramı sözlük kullanımında olduğu gibi yalnızca “köle” olarak düşünülmemelidir. Çünkü Memlûkler ne oduncu, su taşıyıcı, tarla işçisi ne de şahsi bir hizmet

¹⁶ İbn Kalânîsi, İmadeddin Zengi'nin 541/1146 senesinin bahar ayında, sevdiği bir hizmetkârı olan ve aslen Frank olup Yarankaş olarak bilinen birinin daha önce kendisine yapılan bir kötülük sebebiyle Zengi'ye karşı intikam duygusu beslemiş olup sarhoş bir haldeyken diğer hizmetkârlardan da yardım alarak Zengi'yi gece uykusunda öldürdüğünü ifade eder. (2015:156)

elemanı değildi. Arapça'da bu tür hizmete karşılık gelen başka terimler¹⁷ vardır. Bu nedenle memlûk kavramı ilk olarak askeri açıdan düşünülmelidir (Irwin, 1986:3-4). İlk zamanlarda bütün köleler için kullanılan memlûk terimi, artık yeni manasıyla hükümdar, emir veya halifelerin köle olarak satın alıp özel bir eğitime tâbi tutarak muhafız birliği oluşturduğu ücretli askerler olmuştur. Yani, artık memlûk tabirinden kasıt, beyaz kölelerden oluşan askerlerdi (Yiğit, 2015:9).

Memlûklerde devlet teşkilatı tümüyle askeri bir hiyerarşik düzene dayanmaktadır. Asker-devlet oluşumunun belirgin olduğu Memlûk Devleti bu açıdan diğer birçok devletten farklı olup, teşkilat açısından Büyük Selçuklular, Moğollar, Fatîmiler ve Eyyûbiler'in devlet teşkilatının sentezini oluşturmuş ve tatbik etmiştir (Barthold, 1977:124). Ancak bilinmelidir ki Memlûk Devleti Eyyûbiler'den gasbetme suretiyle kurularak (Holt, 1988:227-246) süreklilik, teşkilat ve imar çalışmaları bakımından Eyyûbiler'i geride bırakmıştır. Ancak Eyyûbiler gibi tek bir hanedan olarak kalamamıştır (Öztuna, 1996:345).

Sultan ve emirlerin muhafız birliklerini oluşturan memlûk askerler, zamanla idari anlamda etkin olmaya başlamıştır. Abbasîler'de devlet idaresi ve askeri kadroda yer alan Arap ve İranlılar arasında baş gösteren anlaşmazlıkları¹⁸ ortadan kaldırmak için memlûkler bir denge unsuru olarak istihdam edilmiştir. Özellikle Halife Me'mun (812-833)'un, kendisini destekleyen ve tahta çıkmasında önemli payı olan İranlı¹⁹ kesime olan güveninin zamanla sarsılması Türk Memlûkları'nın alınmasına zemin hazırlamıştır. Türklerin güvenilir ve sadık olmasının yanı sıra savaş alanlarında da marifetli olmaları (El-Cahiz, 1967:61-93)²⁰ sadece Me'mun'un değil, halefi olan Halife Mu'tasım'ın döneminde de önemli bir yere sahip olmalarını sağlamıştır. Hatta Mu'tasım, 30 bin civarı Türk memlûk alımı yapmış ve hilafet merkezi olan Bağdat âdeti talim alanına dönmüştü. Halkın bundan rahatsız ve şikayetçi olması üzerine Türk memlûkları için Samarra şehrini kurdurduğu ve onlarla birlikte oraya yerleştiği söylenmektedir (Kopraman, 1989:3-4).

Abbasiler dönemindeki memlûk kökenli askerlerden olan Ahmet b. Tulun, Tolunoğulları Devleti'ni (868-905), Muhammed b. Tuğc'da İhşîdiler'i (935-969) kurmuş olup, her ikisi de Türk kökenli memlûklardır (Sağlam, 2015:107-126; Yiğit, 2015:13).

¹⁷ Bkz. âbd veya hâdim

¹⁸ Bu anlaşmazlık Halife Emin'in destekleyen Araplar ile Halife Me'mun'u destekleyen İranlılar arasında olmuştur. Me'mun halife olduktan sonra bu iki kesim arasında doğabilecek olumsuz durumları engellemek için Türk memlûklarından alım yaparak iki tarafı dengede tutmak istemiştir.

¹⁹ 8. yüzyılda Emevi ve Abbasiler İran asıllı memlûkları istihdam etmiş olsa da, bu durum dokuzuncu yüzyılda neredeyse tamamen Türk memlûkları olarak değişmiştir (Irwin, 1986:5).

²⁰ Türkler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz (el-Cahiz, 1967:61-93).

Memlûk sistemi, Fatîmi ve bilhassa Eyyûbiler döneminde de kullanılmış olup, ilk teşkilatlanmasını Necmeddin Eyyûb (1240-1249) döneminde yaşamıştır. Haziran 1240'da Eyyûbi tahtına oturan el-Salih Necmeddin Eyyûb, ordusunda kullanmak üzere satın aldığı Türk memlûkleri, öncelikle okuma-yazma ve Kur'an-ı Kerim öğretildikten sonra savaş teknikleri eğitimine tâbi tutulur ve ardından göreve atanırdı. Necmeddin Eyyûb, sayıları gittikçe çoğalan memlûklar için Nil nehri üzerindeki Ravza adasına kışlalar inşâ ettirerek onları buraya yerleştirmiştir. Bu adanın etrafının sularla çevrili olması, onların *Memâlikü'l Bahriye (Bahri Memlûkları)* olarak anılma sebebidir (Jidejian, 1980:65; Koprman, 1989:3-4; Yiğit, 2015:16).

Memlûkler arasında komutan olan askerler, sultana biat ettikten sonra onun manevi oğlu sayılırdı. Bu bağlamda daha sonra kurulacak olan Memlûkler Devleti'nin tahtına oturacak olan İzzeddin Aybek, Seyfeddin Kutuz, Baybars ve Kalavun, es-Salih Necmeddin Eyyûb'un manevi oğullarıdır. Ayrıca, Eyyûb'un manevi oğulları olduğunun anlaşılması için isimlerinin sonunda "*es-Sâlihî*" yani "*Melikü's Salih'e ait*" nisbesini taşırlar (Öztuna, 1996:345).

Necmeddin Eyyûb'un memlûklerinden olan İzzeddin Aybek, Necmeddin Eyyûb'un 1249 yılında ölmesiyle yerine geçen hanımı Şecerü'd-dür ile evlenerek Mısır Memlûk sultanlarından ilki olmuştur. Bu sırada Moğol ve Haçlılar gibi dış mihrakların yanı sıra içerdeki sorunları da bertaraf eden Aybek, böylece Bahri Memlûkleri Devleti'ni kurmuş oldu (1250) (Yiğit, 2015:23). Ancak Musul emiri olan Bedreddin Lü'lü'nin kızı ile evlenerek akrabalık bağı kurma düşüncesine razı gelmeyen ve kocasının başka biriyle evlenmesine müsaade etmeyen Şecerü'd-dür, emri altındaki bir grup hadımağalarına İzzeddin Aybek'i öldürtmüştür.²¹ Durumdan haberdar olan Aybek'in memlûkleri derhal İzzeddin Aybek'in önceki karısından olan oğlu Nureddin Ali'yi tahta çıkarmıştır (Yiğit, 2004:90-97). İki yıl tahtta kalan Nureddin Ali'nin henüz 17 yaşında olması ve o dönemde büyük bir tehlike olarak görülen Moğolların olası saldırılarına karşı mukavemet gösterebilecek iradeye sahip olmaması sebebiyle derhal bir şûra meclisinin oluşturulmasına karar verilmiş ve sonucunda da Seyfeddin Kutuz (17 Zilkade 657/ 12 Kasım 1259) sultan ilan edilmiştir (Yiğit, 2015:32; Yiğit, 2007:90-97; Yiğit, 2002:500-501; Çakar, 2012:52-53).

Moğollar 1243'de Selçuklu Devleti'ni, 1258'de de Abbasî hilafetini ortadan kaldırmış, oradan da Mısır'a yönelmişti (Özbek, 2010:529-552). Ancak Sultan Kutuz, ordularıyla birlikte

²¹ Aybek, Musul emirinin kızıyla evlenmek istemesi sonrasında Şecerü'd-dür ile oldukça mesafeli davranıyordu. Şecerü'd-dür bunu kabullenemeyip memlûku Muhsin el-Cevcerî önderliğinde itimat ettiği beş adamını, Aybek'i öldürmesi için görevlendirdi. Aybek 23 Rebiülevvel 655/10 Mart 1257 Salı günü Luk Meydanı'nda polo oyunu oynadıktan sonra yıkanmak için hamama gittiği sırada bu suikast timi tarafından öldürülmüştür; (Şeşen, 2007:249; Koprman, 1989:5; Yiğit, 2015:27). (polo oyununu simgeleyen amblemler Trablusşam'daki bazı Memlûk dönemi yapılarında işlenmiş olup, katalog bölümünde bundan bahsedilecektir)

Filistin’de Beysan ve Nablus arasındaki Ayn Calut civarına gelerek Moğol ordusunun karşısına çıktı. 3 Eylül 1260 tarihinde cereyan eden çarpışma sonucu Moğollar ilk defa yenilgi yüzü görmüş, İslam dünyası ise bu zaferle özgüvenini tazelemişti (Yiğit, 2015:36-39). Çok büyük bir savaş olmamasına rağmen²² henüz on yıllık olan Türk Memlûkleri Devleti, önündeki en büyük tehlikeyi bertaraf etmesinin yanı sıra Türk-İslam dünyası adına kırılma noktası olan bir zafer elde etmiştir (Özbek, 2010:529-552).

Ayn Calut Savaşı’ndan sonra Kutuz’un komutanlarından olan ve savaşta büyük başarılar gösteren Baybars, Kutuz’dan kendisini Halep naibi olarak atamasını istedi, ancak Kutuz bunu kabul etmedi. Buna karşın Kutuz’a kin besleyen Baybars, Kutuz’un ava çıktığı bir zamanda onu takip ettikten sonra tuzağa düşürerek öldürdü (Koprman, 1992:221-223; Runciman, 2008:267). Böylece Baybars, 27 Ekim 1260 yılında Kahire’ye sultan olarak girmiş ve *el-Melik ez-Zahir* unvanını alarak biat merasimi düzenlenmiştir (Koprman, 1992:221-223; Yiğit, 2015:41).

İslam doktrinine göre İslam toplumunun hükümdarı olarak Allah’tan sonra halife geliyordu (Holt, 1988:227-246). Ancak, Moğol hükümdarı Hûlagû 1258 yılında Abbasîler’i ve doğal olarak son halife olan Mu’tasım’ı ortadan kaldırınca, İslam dünyası yaklaşık 3 buçuk yıl halifesiz kalmıştı (Yiğit, 2015:42). Baybars, Halife Zahir (1225-1226)’in Moğol saldırıları sırasında iltica eden oğlu Ahmet’i Mısır’da kabul ederek onu “*el-Mustansır*” lakabıyla halifelik makamına oturtup, ilk olarak kendisi ona biat etmiş (13 Haziran 1261), böylece bir açıdan halifelik sorunu çözülmüştür. Daha sonra el-Mustansır, Baybars’a sultanlık hil’af’ını giydirerek ona, “*kasımu emiri’l- mü’minîn*” unvanını verdi (Holt, 1988:227-246; Yiğit, 2015:42-44).

Baybars, halifenin desteğini de aldıktan sonra 1265 yılında Aslis, Hayfa ve Asruf’u, 1266 yılında Safed’i ve 1268’de de Yafa ve Şakif’i (Jidejian, 1980:66) ele geçirdikten sonra Trablus Kontu VI. Bohemund’un himayesinde olan Antakya’yı da hâkimiyeti altına almıştır (18 Mayıs 1268) (Runciman, 2008:276). Ayrıca Trablus Haçlı Kontluğu’nun kuzey sınırlarına yakın olan Menika, Kadmûs ve Kehf kalelerini de 1273 yılında zaptetmiştir (Çakar, 2012:54).

Baybars 30 Haziran 1277’de ölünce, yerine oğlu Bereke Han geçmiş ancak emirleri birbirine düşürmekten başka birşey yapmamış ve 1279’da kendi rızasıyla sultanlık makamından vazgeçmiştir. Emirler Kalavun’u sultan yapmak istediye de, Kalavun bunu kabul etmemiş ve

²² Moğol hükümdarı Hûlagû, ordusunun büyük çoğunluğuyla birlikte başkent Karakurum’a dönmek zorunda kalmıştı. Geride bıraktığı ordunun başında ise komutanlarından Ketboğa yer alıyordu. Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz (Yiğit, 2015:35).

yerine Baybars'ın 7 yaşındaki oğlu Bedrettin Sulamış'ın tahta geçmesini sağlamıştır.²³ Ancak, yalnızca 100 gün hüküm süren Bedrettin Sulamış, nihayet tahttan indirilerek 2 Kasım 1279'da Kalavun "*el-Melik el-Mansûr*" unvanıyla sultan oldu (Yiğit, 2015:58-59).

Kıpçak Türkleri'nden olan ve 1244'te Moğollar'a esir düştükten sonra bir köle tüccarı tarafından önce Alâeddin Aksungur es-Sâkî'ye, ondan da Necmeddin Eyyûb'un satın aldığı Kalavun, 1249 yılında Ravza Adası'ndaki Bahri Memlûkleri'ne katılmıştır. Bahri Memlûkleri'n komutanı olan Fârisüddin Aktay'ın, İzzeddin Aybek tarafından öldürülmesinden sonra Baybars'ında dahil olduğu bir grup memlûkle birlikte önce Suriye'ye, sonra da Kerek'e kaçmış ve oralarda hizmet etmiştir. Süleyman Kutuz'un Memlûk sultanı olduğu sırada Mısır'a gelerek Kutuz'un emrine girmiş ve Moğollar'a karşı savaşmıştır (Yiğit, 2001:227-228).

Memlûk kaynaklarında Baybars ile birlikte bulunduğu gruba ve meslektaşlarına (memlûklere) ihanet etmeyen, cömert ve sadık bir karakter olarak tanıtılan Kalavun (Levanoni, 1994:373-392) 11 yıllık saltanatında başta Trablus Haçlı Kontluğu'nu ortadan kaldırmanın yanı sıra Cebele, Lazkiye ve Markap gibi önemli kıyı kentlerini fethetmeyi başarmıştır (Kılıç, 2010:133-171). Bunun yanı sıra 1281 yılında Humus civarında karşılaştığı Moğolları mağlup etmiş, bu savaşta Moğollar ciddi kayıplar vermiştir (Yiğit, 2015:60).

1289 yılında Trablusşam'da bulunan Franklar, 8 sene önceki antlaşmayı ihlal ederek Müslüman kasaba ve mahallelerine zarar vermeye başlamıştı. Sultan Kalavun antlaşmanın bozulmasını fırsat bilerek gizli bir şekilde Mısır'daki ordusunu tamamıyla Suriye'ye nakletti. Fakat emirlerden Bedreddin Bektaş el-Fâhri, Templier şövalyelerinin paralı casuslarından biri olduğu için saldırı yapılacağı haberini Trablus hakimi olan Franklara gönderdiyse de Franklar onun sözüne pek itimat etmedi. Ancak, sultan ve ordusu Bukaye Vadisi'nden inerek surlar önünde belirince durumun ciddiyeti anlaşıldı. Sultan Kalavun, Trablusşam'ı 33 gün boyunca muhasara altında tutarak 26 Nisan 1289 (Tadmori, 2010:223-236) günü saldırı emrini verdikten sonra Trablusşam burç ve kaleleri birer birer yıkılmaya başladı. Kaybedeceğini anlayan Venedik filosu bütün mal ve mülklerini alarak Kıbrıs'a doğru yelken açtı. Bunu gören Cenevizliler'de aynı şekilde kaçmaya başladılar. Bu sırada çökmek üzere olan güneydoğu surları üzerinden şehre akın eden memlûkler şehri alarak büyük bir zafer elde ettiler (Runciman, 2008:344-345; Yiğit, 2015:62).

²³ Kalavun'un bu teklifi kabul etmeme sebebi, Baybars'ın memlûklarının olası ayaklanmasından çekinmesidir. Bu nedenle onun saltanat naibliğini üstlenerek bu sırada uygun zamanı beklemiştir. Bkz (Yiğit, 2015:57-58).

Trablusşam'dan sonra Betrûn ve Nephin'i de ele geçiren Kalavun, 1290 yılında Akka üzerine sefere çıktığı sırada öldü ve yerine oğlu Halil (Melikü'l- Eşref Salahaddin) geçerek babasının fetih politikasını sürdürerek Akka başta olmak üzere Sur, Sayda ve Antartus gibi şehirleri ele geçirmiştir. Necmeddin Eyyûb'un üçüncü ve sonuncu memlûku ve manevi oğlu olan Kalavun, Memlûkler'de gerçek bir hanedan kurabilen tek sultandır. Oğulları ve torunlarıyla birlikte devam eden hanedanlık beş nesil olarak 1382 yılına kadar hüküm sürmüş Türk Memlûkleri'dir. Sultan Kalavun'un 3700 Çerkes kökenli memlûğu Kal'atü'l-Cebel²⁴ burçlarına yerleştirerek ilk Burcî Memlûkleri (1382-1517) ocağını kurmuştur (Yiğit, 2015:62; Koprman, 1989:350-351).

Kalavun Trablusşam'ı ele geçirdikten sonra şehrin kurulu olduğu el-Mina (liman) yarımadasını, denizlerden gelebilecek olası saldırılara karşı daha savunulabilir hale getirmek için yıktırması ve Raymond'un daha önce şehri Müslümanlara karşı savunmak için Saint Gilles (Sanjil) Kalesi'ni inşâ ettirdiği Hacılar Tepesi'nin eteklerine kurdurtmuştur (Çakar, 2012:58; Küçüksipahioğlu, 2007:60). Şehir, her bir tarafına devasa kapılar da eklenerek askeri savunmaya uygun olacak şekilde dizayn edilmiş ve Hacılar Tepesi'nin de etkisiyle adeta büyük bir kaleye benzemiştir (Tadmori, 2010:223-236).

Bahri Memlûkları'nda Kalavun hanedanlığı, 1382 senesinde sultan olan Çerkes asıllı Berkuk ile birlikte sona ererken, Çerkez Memlûkları (1382-1517) dönemi başlamıştır. Trablusşam'ın mütevazı durumu Burcî Memlûkları döneminde de devam etmiştir (Çakar, 2012:61-63).

Genel memlûk mimarisinde mütevazı bir yere sahip olan Trablusşam, Memlûklerin Kahire, Şam, Halep ve Kudüs'ün yanı sıra kendi şehirlerini yaratmak için seçtiği önemli bölgelerden biridir (Liebich, 1983: VII).

Trablusşam, limanın canlılığı ve zirai ürün çeşitliliğinden dolayı hemen hemen her dönemde Doğu Akdeniz bölgesinde Ortadoğu ülkelerinin çok sık kullandığı limanlardan biri olmuştur. Akdeniz sularında deniz ticaretine ev sahipliği yapan Trablusşam limanı, aynı görevini sürdürmeye devam etmiştir (Tadmori, 2010:223-236).

İbn Havkal, Trablusşam ve limanı için,

²⁴ Kal'atü'l-Cebel (ya da Selahaddin Kalesi) olarak bilinen Kahire Kalesi, Kahire'nin doğusunda bulunan tepelerden biri üzerine inşâ edilmiştir. Yapımına 1176'da Eyyûbi sultanı Selahaddin Eyyûbi'nin isteği doğrultusunda başlanan kale, Selahaddin'in ölümü üzerine kardeşi el-Kamil tarafından tamamlanmıştır. 1207'den itibaren Eyyûbi ve Memlûk sultanları tarafından kullanılan saray- kale daha ziyade taht merkezi işlevi görmüştür. (Doris Behrens, 1998:78; Bayhan, 2017:121-132).

“Burada Mağrib diyarında pek benzeri olmayan kayısı, armut gibi lezzetli meyveler yetişir. Burada gece-gündüz, sabah-akşam devamlı, Rum diyarından, Mağrib’ten ticaret için gelen gemilere kıymetli yünler, değerli elbise takıları, nefuse süslemeleri, siyah beyaz kıymetli köleler, enva-ı çeşit eşyalar, yiyecekler yüklenir” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.(2017:76).

Aynı şekilde W. Heyd’de İdrisi’ye dayanarak şehri, “Mağazaları kıymetli mallarla dolu, çok önemli limanı bütün memleketlerden gemi celbeden, Müslüman, Latin, Bizanslı, Ermeni, Maruni, Nasturi ve kalabalık halkı kendini harıl harıl ticaret ve sanayiye vermiş olan Trablus” şeklinde anlatmıştır (Heyd, 2000:185).

Şehir, sanayi açısından da oldukça aktif durumda idi. Özellikle ipek dokuma sanayilerinde büyük miktarda işçi çalışmaktaydı. Burkhard’ın “*Description de la Terre-Sainte*” (*Kutsal toprağın tanımı*) adlı çevirilerinden birinde ipek ve sof²⁵ dokuma sanayisinde çalışan işçi sayısının 4000’in üzerinde olduğu söylenmektedir. Bu rakam Makrîzi tarafından da doğrulanmaktadır. Makrîzi burada 4000 dokuma tezgahının çalıştığını söylemektedir. W. Heyd ise İdrisi’ye dayanarak bütün bu üretilen ürünlerin batıya pazarlandığını belirtmiştir (2000:194).

Memlûk döneminde sanayi ve ticaret alanındaki bu gelişmeler her malzemeye ve ihraç edilen ürünlere göre özel olarak inşâ edilen çarşı, han ve pazarların (Pirinç Hanı, Kuyumcular Çarşısı, Sabun Hanı...) çokluğundan da anlaşılmaktadır (Tadmori, 2010:223-236).

²⁵ Tiftik keçisi yününden elde edilen ipliklerle imal edilen bir tür kumaş.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAM MİMARLIĞINDA MEDRESE

2.1. Medreselerin Menşei ve İlk Medreseler

“Medrese” kelimesi “derase” kökünden türemiş olup içinde ders okutulan yer ve talebelerin içinde ders aldığı bina anlamına gelmektedir. Çoğulu ise “medaris”tir (Pakalın, 1993:436; Sami, 1978:1313-1314).

Ders kelimesi Sami dillerinde ortak bir kullanıma sahip olmuştur. Örneğin; Yahudiler’in eğitim yapılarına *Beytü ’l-Midrâs* denilirdi. Bu tür mekânların Hz. Peygamber döneminde de var olduğu bilinmektedir. İlk devirlerde eğitim amaçlı kullanılan bu tip yerler için medrese tabiri kullanılmamıştır (Bozkurt, 2003:323-327). Bu tabir ilk olarak IX. yüzyılda kullanılmaya başlanmış fakat, resmi bir şekilde devlet eliyle kurulması Karahanlılar (X.yüzyıl) döneminde gerçekleşmiştir (Hızlı, 1987:273-281; Hızlı, 1986:3). Örneğin Dı’bil Huzâi²⁶ tarafından kaleme alınmış şiirden bir kesit verilebilir. Aşağıda kullanılan “medâris” tabiri Darû’l-Kurra ve cami manasında kullanılmıştır.

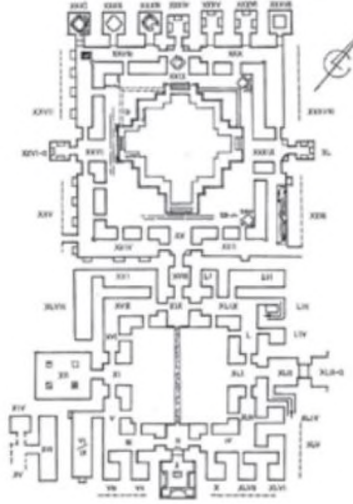
Medârisu âyât’in halat min tilâvat’in

Ve mahbitu vahy’in makfiru’l-arasâti (Talas, 2000:24)

Medreselerin plan tipi olarak Budist manastırlarından olan Vihara’lardan etkilendiği görüşü bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmiyor olsa da²⁷ avlulu medreselerin bu manastırlardan etkilendiğini savunan görüş 1975 yılında sonuçlanan Adzina Tepe (Tacikistan) Budist Manastırı (7.yüzyılın ikinci yarısı) kazısı ile sağlam bir dayanak bulmuştur (Şek.1) Bunun yanı sıra medreselerin ilk ortaya çıkışlarında sünni bir tarikat olan Karamiyya Papaz Okulları’nın etkilerine karşı koymak için (Güven, 1998:125-146) inşâ edilen yapıların yine Karamiyya zaviyelerinden esinlendiği düşünülmektedir (Kuban, 1993:142).

²⁶ 756-860 yılları arasında yaşamış olup ağır hicivleriyle tanınan Arap şair. Bkz (Elmalı, 1994:280-281).

²⁷ Barthold’un bu görüşü, İsmail Güven tarafından ihtiyatlı karşılanmaktadır. Ona göre her ne kadar azınlık bir Türk grubu Budizm dinini kabul etmiş olsa da hiçbir zaman tamamen Budizm dininde olmamışlardır. Bu nedenle Türkler’in bu manastırlardan tamamen etkilendiğine dair kanıtların olmadığını ifade etmektedir. (Güven, 1998:125-146).

Şekil 1. Adzina Tepe Budist Manastırı (Kim, ve Han, 2011:31-42)

Doğan Kuban, ilk medreselerin esin kaynağının Horasan evleri olduğunu söyleyen A. Godard'ın hipotezinin henüz geçerliliğini yitirmediğini ifade eder (2008:171). Aynı şekilde Kuzey İran ve Orta Asya'nın İslam öncesi dönemlerinde inşa edilen konutlar da kapalı avlulu medreseler için prototip olarak kabul edilebilir (Kuban, 1993:171; Kuban, 2008:98). Azizov Pugaçenkova'ya dayanarak medreselerin dört eyvanlı Orta Asya evlerinden etkilendiğini ve bu eyvanların birleştiği avlunun kapalı olduğunu ileri sürmektedir.²⁸ Örneğin; Pencikent (Tacikistan)'de bulunan konutlar önu revaklı eyvanlara sahip olup merkezi planlı, kubbeli ve dört eyvanlı plan tipinde idi (Kuban, 1993:171; Kuban, 2008:98).

Kuban, Part ve Sasani dönemine dek uzanan, Kuzeydoğu İran ve özellikle Horasan'daki bu avlulu ve eyvanlı evlerin ilk medreselere öncülük etmiş olabileceğini belirtmiş olup ona göre bu planlara Orta Asya'daki Budist viharalarındaki gibi, öğrenci odaları eklenerek bir avlu etrafında dizilmesi ve buna eyvan motifinin eklenmesiyle klasik medrese tipolojisinin oluşması kabul edilebilecek bir hipotezdir (Kuban, 1993:171).

Sanat tarihçileri ise en gelişmiş plan tipi olarak tartışmaya açtıkları dört eyvanlı medrese planını dört mezhep ile ilişkilendirmektedir. Oysa bu dört eyvan düzeni²⁹ medreselerden çok daha önce Orta Asya konut mimarisinde zaten mevcut idi. Hatta sadece Orta Asya'da değil,

²⁸ Son dönemlerde gerçekleştirilen kazı çalışmaları ve araştırmaları bu görüşü desteklemektedir. Yapılan kazılar sonucunda, Orta Asya mimarisinde ahşap malzeme ile yapılmış, dört sütun ve üzeri kapalı olduğu tahmin edilen konut mimarisiyle karşılaşılmıştır. İslamiyetten önce Orta Asya'da görülmeye başlayan bu düzen, soylu kesime ait saray ve köşkerin yanı sıra, sivil halkın kullandığı evlerin taht ve kabul salonlarında da rastlanmıştır (Azizov, 2008:6).

²⁹ Kuzey Irak'ta bulunan ve M.S. 1-2. yüzyıla tarihlenen Assur Sarayı, dört eyvanlı bir avluya sahip olup, bilinen en eski örnektir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz (Akin, 1990:28-29; Eraslan, 2012:145-160).

Tolunoğulları dönemine tarihlenen Fustat kazılarında da bu düzen görülmektedir. Üstelik bu dört mezhep için yapıldığı bilinen ilk medrese olan Bağdat Mustansîriye Medresesi (1234)'de dört eyvanlı değildir (Kuban, 2008:144). Yani medrese mimarisindeki dört eyvanın, dört ayrı mezhebi temsil ettiğine dair kesin birşey söylemek için herhangi bir dayanak yoktur (Kuran, 1969:8; Kuban, 2008:144). Örneğin; Anadolu Selçuklu medreselerinde özellikle “Hanefî” mezhebi için inşâ edilen medreselerde de dört eyvan kullanıldığı için bu durumu daha çok mimari bir anlayış olarak görmek daha mantıklı olacaktır (Kuran, 1969:8).

İslam mimarisinde medreselerden önce varolan camiler yalnızca ibadet yeri olarak değil, aynı zamanda toplantı mekânı, fakirler için sığınacak yer ve eğitim yapısı olarak da kullanılmıştır (Ergün, 2015:26-27; Kuran, 1969:1).

Hızlı, Hz. Peygamber 622 senesinde Medine'ye hicret ettiği zaman buradaki ilk işi bir mescit (Mescid-i Nebevi) inşâ etmek olmuştur. Bu mescidin bir bölümünü de *suffa*³⁰ ya da *zulle* denilen mekânlar oluşturmaktaydı (Hızlı, 1987:273-281; Hızlı, 1986:1; Bayraktar, 2006:43). Buralarda ders veren hocalar bir sütun önünde ya da bir köşede oturarak öğrencileri etrafına toplayarak ders verirdi. “*Halka*”³¹ olarak tabir edilen bu okul türü gün geçtikçe sayısal olarak artış göstererek devam etmiş ve Emevîler döneminde de uygulanmaya devam etmiştir (Kuran, 1969:1; Hızlı, 1987:273-281). Ahmed Emin, Emevî dönemi için “Emevîlerin medrese tesis ettiklerini bilmiyoruz. O vakitler ilim evlerde ve mescitlerde öğretilirdi” der (1976:253).

Emevîler'in ilk dönemlerinde mescitlerde devam eden eğitim çalışmalarına ek olarak I. Muaviye zamanında “*Beytü'l-Hikme*” adıyla anılan kütüphaneler kurulmuştur.³² Bu kütüphanelerde bulunan kitaplar kurucusunun ilgi alanı ve mezhebine göre seçilirdi (Ergün, 2015:43). Ancak P. K. Hitti, bu alanda en ünlü müessesenin Halife Me'mun (830) döneminde açıldığını belirtmektedir. Bu müessese bir tercüme merkezi olmasının yanı sıra halka açık olan bir kütüphaneyede sahip olup bir de rasathanesi bulunmaktaydı (2011:558). *Beytü'l-Hikme*'yi ilk medrese olarak kabul edenler de vardır (Hızlı, 1987:273-281).

Beytü'l-Hikme dışında yine işlev olarak ona benzer fakat daha küçük örneği olan ve yine Halife Me'mun döneminde kurulan Hizanatü'l-Hikme'de İslamiyetin doğuşundan

³⁰ Suffa (suffe), gölgelik ya da üstü kapalı yer anlamında olup, Mescid-i Nebevi'nin giriş kısmında bulunan ve Medine'de kalacak yeri olmayan sahabelerin kalabildiği mekânlardır. Burada kalan sahabelere (çoğunluğu muhacir) “*ehlü's-suffe*” ya da “*adyafü'l-islam*” (müslümanların misafirleri) denilirdi (Baktır, 2009:469-470).

³¹ Halkanın büyüklüğü ya da küçüklüğü ders veren hocanın derece ve mevkiine göre değişkenlik gösterirdi. (Ahmed Emin, 1976:251).

³² Muaviye'nin kurucusu olduğu *Beytü'l-Hikme*, Halife Me'mun'un kurduğu *Beytü'l-Hikme* kadar kurumsal değildi. Muaviye, bu dönemde astronomi, kimya ve tıp alanlarında Grekçe ve Koptça kaleme alınmış eserleri İskenderiye'li birer rahip olan Stabon ve Marianos'a tercüme ettirmiştir. Tam teşkilatlı ilk *Beytü'l-Hikme* ise halife Me'mun tarafından kurulmuştur (Kaya, 1992:88-90).

yaklaşık 300 yıl sonra ortaya çıkmıştır (Ergün, 2015:48). Bunun dışında İslam dünyasının diğer ihtisas kurumları olarak *Dârü'l-Kurrâ*³³, *Dârü'l-Hadis*³⁴, *Dârü't-Tib*³⁵ gibi müesseseler de oldukça yaygın bir şekilde inşâ edilmiştir (Hızlı, 1987:273-281). Ayrıca eğitim yapılarına ek olarak kütüphaneler de çok sık tesis edilen kurumlardı. Örneğin, vakıf temeline dayanan ve IX. yüzyılda ortaya çıkan ilk Arap kütüphanelerinden olan *Dârü'l İlm* kütüphaneleri bu yüzyıldan sonra yaygınlık kazanmıştır. Bunlardan bazıları ise; Fatîmiler'in *Kahire Dârü'l İlmi*³⁶, *Musul Dârü'l İlmi*³⁷, *Sabur Dârü'l İlmi*³⁸, *Kudüs Dârü'l İlmi*³⁹ ve *Trablus Dârü'l İlmi*⁴⁰ kütüphaneleridir (Ergün, 2015:49-62).⁴¹

Medreselerin inşâsından önce eğitimler mescit ya da evlerde ifâ edilmekteydi. Bütün bunlara ek olarak özel ya da devlet aracılığıyla kurulan kütüphaneler de eğitime katkı sağlamış, ki bu da eğitime verilen önemi açık bir şekilde göstermektedir.

Medreseler ise yapı itibariyle eğitim ve öğretimin yapıldığı yerler olup eğitim alan bireylerin ikamet edebileceği odalarının bulunması bakımından önemlidir. Bu yapı tipleri ortada bir avlu ve çevresine konumlanan odalardan ibarettir. Talebeler burada hem konaklar hem de derslerini alırlardı. Bazen de avlunun ortasında bir şadırvan ve çevresinde de revak dizileri bulunurdu. Bu yapılar bazen camilere bitişik ya da yakınında olup tek veya iki katlı olabiliyordu (Hızlı, 1987:273-281).

Maveraünnehir ve Türkistan'da kurulan Türk devletlerinin ilkinin teşkil eden Karahanlılar, Türk tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuşlardır. Bu devirde Türk kültür ve medeniyeti ile İslam kültür ve medeniyeti kaynaşarak Türk-İslam medeniyeti olarak tabir

³³ Daha çok Kur'an-ı Kerim'in kelime ve ibarelerinin okunuşları üzerine eğitimler verilir (kıraat).

³⁴ Yalnız hadis öğrenimi için kurulan bu eğitim kurumlarının bu isimler anılması XII. asırda başlamıştır. Daha önceleri cami ve mescitlerde yapılan hadis öğretimi için ilk medrese Halep Atabeyi *Nureddin Zengi* tarafından 1225'de Şam'da kurulmuştur (Bozkurt, 1993:527-529).

³⁵ Tıp eğitim-öğretiminin yanı sıra tedavilerinde gerçekleştiği bu kurumlar "*Dârü't-Tib*", "*Dârü's-Şifâ*", "*Maristan*", "*Bimaristan*" gibi isimlerle de anılmıştır. Bu tür kurumların ilki ise Emevi halifesi *I. Velid* (705-715) tarafından 707 yılında Şam'da tesis edilmiştir (Yazıcı, 1999:209).

³⁶ Me'mun'un *Beytü'l-Hikme*'sine benzetilmek amacıyla kurulmuş olan kütüphane aynı zaman da *Dârü'l-Hikme* olarak da anılmaktadır. Fatîmi halifesi *Hakim* tarafından yaptırılmış olup, kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle beraber 1004-1009 yılları arasına tarihlendirilmektedir (Ergün, 2015:50-51).

³⁷ Musul'da *Ebu'l-Kasım Cafer İbn Muhammed İbn Hamdan el-Mevsili es-Sahhâm* (854-934) tarafından kurulmuştur. Bilhassa astronomi ve felsefe kitapları bakımından zengindi (Ergün, 2015:55).

³⁸ X. yüzyılda Bağdat'ın merkezinde tesis edilen kütüphane, Şii ideolojisine sahip *Sabur b. Erdeşi* tarafından kurulmuştur. Şiiler tarafından kurulmuş olsa da her mezhep ve kesime açık bir kütüphaneydi (Ergün, 2015:56).

³⁹ Asıl olarak kiliseden bozma olup, Fatîmi halifeleri zamanında *Dârü'l İlmi* olarak kullanılmıştır. Şii ideolojisi tarafından tesis edilen kütüphane, halkın sünni olması nedeniyle tutunamamıştır. Haçlılar 1098 yılında Kudüs'ü ele geçirdikten sonra burayı kilise olarak kullanmaya devam etmiş, *Selahaddin Eyyubi*'nin 1187 Kudüs fethinden sonra Şâfi medresesine çevrilmiştir (Ergün, 2015:57-58).

⁴⁰ XI.yüzyılda Fatîmiler'in Trablus kadısı olan *Ebü Tâlip Eminü'd-devle b. 'Ammâr* tarafından kurulmuş olup 1109 yılında Haçlılar'ın Trablus'u ele geçirmesinden sonra tamamen yakılarak yok edilmiştir. Bkz (Çakar, 2012:38; Küçükspahioğlu, 2007:78; Jidejian, 1980:48).

⁴¹ *Dârü'l İlmi* ve kütüphaneler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz (Ergün, 2015:49-62).

edilen gelişimin temelleri atılmıştır. Karahanlılar hüküm sürdükleri topraklarda birçok cami, medrese, hastane, kervansaray ve bu gibi dini-sosyal kurumlar tesis etmiştir. Bu bağlamda bilhassa Kaşgâr, Balasagun, Semerkant ve Buhara gibi kültür merkezleri ortaya çıkmıştır. Özetle, Karahanlı devri “İslam Medeniyeti Dairesine Giriş” olarak nitelendirilebilir (Yazıcı, 1992:93-94).

İslam toplumu açısından özellikle eğitim kurumlarının kurulup gelişmesinin sağlandığı bu medeniyetin hükümdarları da bilime son derece ilgili olmuşlardır. Tabi ki, bu ilgi yalnızca imâr faaliyeti olarak düşünülemez. Çünkü bunun farklı gayeleri de vardır. Örneğin yeni müslüman olan insanları bu yeni dine adapte ederek eski dinlerinin izlerini örtmek ve en önemlisi Sûnnî ideolojiyi diğer karşıt olan ideolojilere karşı savunmaktır (Çetin, 1999:177-202).

Medreselerin resmi olarak devlet eliyle kurulması X. yüzyıl Karahanlılar döneminde gerçekleşmiştir. Tamgaç Han (ö.1035), Merv’de bir medrese inşâ ettirmiştir. Bununla birlikte çoğu İslam tarihçisi ve araştırmacılar medreselerin kurucusu olarak Nizamü’l-Mülk’ü zikrediyor olsa da bu hususdaki bilgi ve kayıtlar ihtiyatla karşılanmalıdır (Hızlı, 1986:3). Çünkü, İslam tarihinde bilinen ilk medresenin 349/960’da, *Ebu’l-Velid Hassan b. Muhammed el-Emevî*’nin Nişabur’da yaptırdığı medrese olduğu belirtilmektedir (Altay, 2018:43). İşte bundan dolayıdır ki medreselerin ilk kurucularının Gazneliler mi yoksa Büyük Selçuklular mı olduğu konusunda fikir ayrılıkları vardır. Kimi İslam tarihçileri, Nizamiye medreselerinden önce X. yüzyılın sonları ile XI. yüzyılın başlarında Nişabur’da dört medresenin varlığından söz eder. Bunlar; *Nasır bin Sebük-Tiğîn*⁴², *Abu Saad İsmail al-Astrabadi*⁴³, *Abu İshak al-İşfarayini*⁴⁴ ve *al-Bayhaki*⁴⁵ tarafından yaptırılan medreselerdir (Cezar, 1977:299). Bu medreselerle birlikte Nizamiye Medresesi’nden önce İran ve Türkistan’da inşâ edilmiş otuzdan fazla medrese isminden söz edilmektedir (Gözütok, 2010:33-64; Ergün, 2015:83).

Aydın Sayılı, medreseler hakkında; “Nizamiye Medresesi bir gelişme sürecinin zirvesini temsil eder ve Nizamü’l-Mülk’ün bu zirveyi olmayan birşeyden yaratması mümkün değildir” der (Sayılı, 2011:45). Bundan anlaşılacağı üzere, medreseler Nizamiye’den önce de

⁴² Nişapur’a 390/1000 yılında vali olarak atanan *Sebük-Tiğîn*, burada *Saidiye Medresesi*’ni kurmuştur (Gözütok, 2010:33-64).

⁴³ 1051 ya da 1058 yılında kurulduğu düşünülen *Ebu Sa’d el-İstirabâzî Medresesi*, Şafî’i mezhebi için inşâ edilmiştir (Gözütok, 2010:33-64).

⁴⁴ 1011 yılında ölmüş olup Nişapur’da yaptırdığı *İşferayini Medresesi*’de bu tarihten önce olması kuvvetle muhtemeldir (Gözütok, 2010:33-64).

⁴⁵ *Yakut Hamevî*, *İbn Adım* ve *İbn Hallikan*’ın eserlerinde söz ettiği *Beyhaki Medresesi*, 414/1023 yılında ölen *Ali b. Hüseyin b. Ali İbni Şeyh el-Muvaffik el-Beyhaki*, tarafından Nişabur’un “*Seyyar*” mahallesinde inşâ ettirilmiştir; (Gözütok, 2010:33-64).

vardı ancak tam teşekküllü olarak kurulmasında Nizamü'l-Mülk öncü olmuştur (Çelebi, 1998:242).

Osman Turan, Aydın Sayılı'ya dayanarak her ne kadar köklü ve sistemli bir şekilde olmasa da medreselerin, Nizamiye Medresesi'nden önce var olduğu sonucunu çıkarır. Ancak, tam teşkilatlı bir şekilde tesis edilmesi ve yaygınlaşıp kuvvetli bir iz bırakması da Selçuklular zamanında gerçekleştirilmiştir (Turan, 1969:256-257; Cezar, 1977:299). Bu bağlamda ilk Selçuklu medresesi Tuğrul Bey zamanında (1040-1063) Nişabur'da kurulmuştur. Medreselerin yayılmasında şüphesiz 29 yıl boyunca (1064-1092) vezirlik yapan Nizamü'l-Mülk'ün de etkisi vardı (Cezar, 1977:300).

Nizamiye Medresesi, Sultan Alparslan ve Melik Şah'ın başvezirliğini yapan (Hitti, 2011:558) Nizamü'l-Mülk tarafından Bağdat'ın Rusâfe bölgesinde Dicle Nehri'nin doğu yakasında Sukû's-Selâse'nin ortasında (Talas, 2000:43) 60.000 dinar harcanarak kurulmuş olup H. 459/ M. 1067 senesinin Zilkâde ayında hizmete girmiştir (İbnü'l Esir, 1991:63). Nizamiye Medresesi'ne müderris olarak ilk atanan kişi de Ebû İshak Şirâz⁴⁶ olmuştur (Talas, 2000:42; İbnü'l-Esir, 1991:64).

Ahmed Çelebi'nin de dediği gibi Nizamiye Medresesi, tam teşkilatlı bir şekilde kurulan ilk medresedir. Bu medresedeki eğitim parasız olup aynı zamanda muhtaç olan talebelere burs verilen (Hızlı, 1986:4), içinde okuyanlar için oturma, yatma gibi sosyal ihtiyaçlarını karşılayan (Akyüz, 2000:20) İslam'daki ilk gerçek üniversite olarak bilinmektedir (Hitti, 2011:558; Hızlı, 1986:4). Ortaçağ İslam dünyasında gerçekleştirilen eğitimin sistematik hale gelmesi ve teşkilat bakımından başarılı olması, dünya entellektüel tarihi açısından oldukça anlamlıdır. Bu başarıyla birlikte İslam dünyasında eğitim ve öğretimin yaygınlık kazanması halka mâl edilmiştir ki, eğitim kurumları ve bunu destekeyici nitelikte olan kütüphanelerin yaygınlığı da buna bir kanıttır. Üstelik eğitimin deseklenmesi de devletin bir görevi haline gelmiştir (Sayılı, 2011:18).

İlk Nizamiye Medresesi'nin planı hakkında neredeyse hiçbir bilgi yoktur. Ancak, M. Asad Talas, Mahmud Şükrü Alusi'nin "Mesâcidu Bağdat ve Âsâruhâ" adlı eserinden; "Emir Mercan b. Abdullah 758/1357 senesinde cami ve okulunu, Nizamiyye'nin planına dayanarak

⁴⁶ Ebû İshak Şirazi, medresenin açılışına katılmadı. Onun yerine müderris olarak Ebu Nasr İbn Sabbag atandı. Rivayetlere göre, medresenin açılışına gitmek üzere yola çıkan Ebu İshak Şirâzi, yolda bir çocuğun ona; "Sahiplerinden zorla koparılan toprağın bir kısmında kurulan bu müessesede nasıl eğitimi kabul edersiniz?" sözünü söylemesi üzerine açılışa katılmadı ve ortadan kayboldu. Ancak, yaklaşık yirmi gün sonra bulunarak göreve getirilmiştir. M. Asad Talas'a göre, bu çocuk Eşâriyye'nin kendi ideolojilerine karşı tesis edilen bu medresenin açılışından rahatsız olmaları üzerine onlar tarafından gönderilmiş bir çocuktur. Ona göre çocuk yaşı birinin böyle manalı bir söz etmesi pek inandırıcı değildir. Bütün bunları şu sözleriyle desteklemektedir: "Batıniler komplolarının gerçekleşmesi için daima çocukları kullanıyorlardı. Onlar Nizâmî bir çocuk vasıtasıyla öldürtmediler mi?" (Talas, 2000:41-42).

taştan ve iki katlı olarak inşa etmiştir. Zeminde, girerken sağda iki oda olup birincisi kûttab olarak kullanılırdı; Daha sonra kuyunun solunda esas salon ve kurucusunun mezarı, birinci kata çıkan merdiven, uzun bir galeri, kütüphane olarak kullanılan bir oda ve diğerleri de pansiyonerlere ayrılmıştı.” kısmını alıntı yaparak Nizamiye’ye en yakın planı anlatmıştır (2000:42).

Medrese inşâsı Bağdat’ta başlayarak kısa sürede tüm İslam topraklarına yayılmaya başlamıştır. Nizamiye’den sonra sultanlar, vezirler, hatun kişiler ve beyler birbirlerini takip etmiş böylece bu faaliyet hız kazanarak devam etmiştir. Vezir Nizamü’l-Mülk döneminde Bağdat’ın ardından İsfahan, Herat, Belh, Merv, Rey, Nişabur, Basra, Musul, Amul (Turan, 1969:257; Akyüz, 2000:19; Çelebi, 1998:85), Hargird, Tus (Cezar, 1977:302) ve Ceziret İbn Ömer (Cizre) (Atay, 2018:44) gibi merkez şehirlerde de inşâ edilmiştir.

Nizamü’l-Mülk ile resmi bir şekilde başlayan medreseler daha sonra Nureddin Zengi zamanında devam etmiştir. Zengi Hama, Humus, Halep, Şam gibi şehirlerde medrese inşâ ettirmiştir. Özellikle Şam’da yaptırdığı medrese, bölgenin ilk medreselerinden biri olmuştur (Sayılı, 2011:242; Hızlı, 1986:4). Ardından Selahaddin Eyyubi, Kudüs ve Mısır’da kurulan ilk medreselere öncülük ederek (Kuban, 1993:172) buralara vakıflar tahsis ettiği gibi öğretmen ve talebelerin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tahsisat da ayırmıştır (Sayılı, 2011:245).

Büyük Selçuklular’dan sonra Zengiler bilhassa Eyyûbiler döneminde Suriye ve Irak’ta, Anadolu Selçukluları tarafından Anadolu’da ve diğer Türk devletleri tarafından İslam aleminin farklı bölgelerine yeni medreseler inşâ edilmiştir. Böylece medreseler Türk hâkimiyetinde geliştiği gibi öncüsü de Türkler olmuştur (Cezar, 1977:302-303).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KATALOG

3.1. Hayriyye Hüsn Medresesi

Hayriyye Hüsn Medresesi H. S. Liebich ve R. Saliba tarafından 1309 senesine tarihlendirilmektedir. Yapının kurucusu olarak Katlü (Kutlu Bey)'nün karısı olduğu düşünülen Hayriye Hüsn'dür (1983:102; 1995: mon.no:7).⁴⁷

Konum

Trablusşam'ın merkezinde yer alan Mansuri Ulu Cami'nin çevresinde inşa edilen altı medreseden biri olan Hayriye Hüsn, Ulu Camii'nin kuzey cephesiyle karşı karşıya olup Nasıriyye ve Nuriyye medreseleri ile aynı hat üzerinde yer almaktadır (foto.1).

Foto 1. Hayriyye Hüsn Medresesi

Tarih ve Kitabeler

Hayriye Hüsn Medresesi Trablusşam'ın, 1298 yılında alınmasından yaklaşık on bir yıl sonra inşa edilen ve muhtemelen en erken tarihli medresesidir. Yapının kitabesinde ya da herhangi bir yazılı kaynakta bâni olarak bilinen Hayriye Hüsn hakkında bir bilgi mevcut değildir.

⁴⁷ Enver Çakar, yapının Emir Esendemir'in kız kardeşi ve aynı zamanda Trablus naiblerinden olan Kutlu Bey'in eşi olan bir hanım tarafından yaptırıldığını ifade eder (2012:163).

Yapının güney cephesinde, portal nişi içerisinde, lentonun üst tarafında bulunan vakfiyesi hâla yerinde durmaktadır ancak yıpranmış bir durumdadır (foto.2).

Foto 2. Hayriye Hüsn Medresesi Vakfiyesi

Daha önce kayıt altına alınan kare formulu vakfiye kitabesinde altı sıra nesih yazıyla şöyle yazmaktadır:

بسم الله الرحمن الرحيم وقفت جهة المرحوم قطلو المصينة و المعصرة و الربع فوق المعصرة و خمس
قراريط و ربع بطاحون الداودية و السندمية بأرض كفر قاهل و البستان ظاهر طرابلس و ثلاث قراريط
و نصف بسوق اسندمر و ثلث الدير يعرف بأرض اصنون و مسكبة زيتون و القاعة و البحرة و الطبقة
جوار المدرسة و نصف طاحون الجديدة بعردات و كرم زيتون بطرام و طبقة و مخزن بقيسارية
الافرنج, 1917:198) (Liebich, 1983:102; Saliba, 1995:mon.no.7; Behçet ve Temimi,

Bağışlayan Allah'ın adıyla, Katlü'nün son eşi adına Kafr Kahil⁴⁸ topraklarında Davudiyye ve Sendemiriyye'de vakıf olarak sabunhane, zeytinyağı atölyesi, değirmenin üstündeki kat (?), dört kırat ve değirmenin dörtte biri, Trablus'un dışında bir bahçe ve üç kırat; Esendemir çarşısında üç buçuk kırat; Esnon manastırının üçte biri, bir zeytinlik ve havuzlu, tek odalı bir havli (avlu); İrdat'taki yeni değirmenin yarısı, Petrun'daki zeytin ağaçları ve bir oda; Frankların kaysariyyesindeki bir dükkan teşkil edilmiştir.

Vakfiyeden anlaşılabileceği üzere gelir kaynakları daha çok tarım ve ticaret alanlarından elde edilen gelirlerdir. Fakat bu gelirlerin nereye ve nasıl harcanacağına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak bu gelirlerin medrese görevlilerine ve yardıma muhtaç kişilere dağıtılması muhtemeldir.

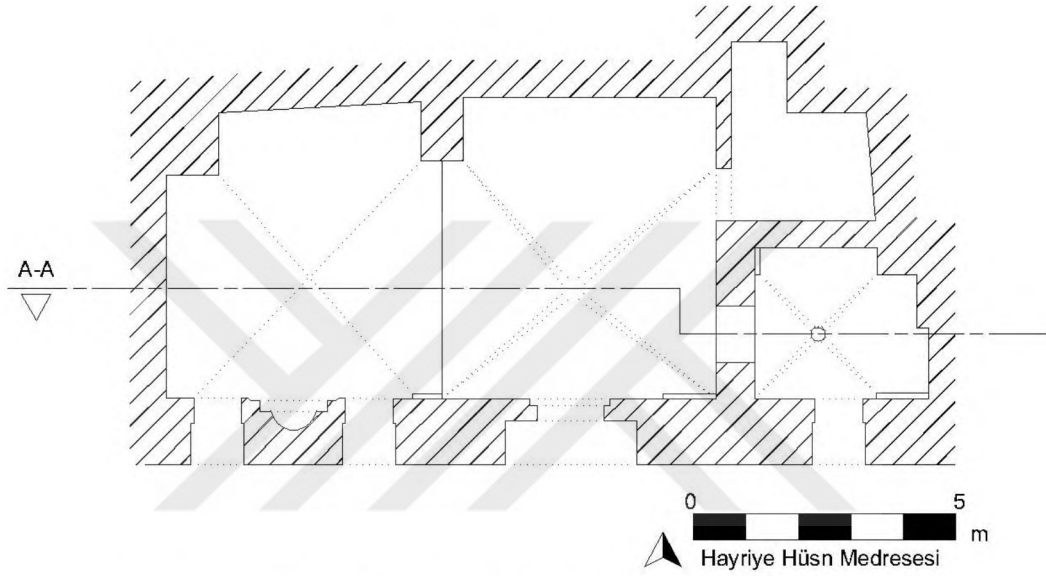
Enver Çakar, Hayriyye Hasan ya da Hayriyye Hüsn olarak bilinen medreseden 16. yüzyıl Osmanlı Evkâf kayıtlarında “*Katlebe Mescidi*” olarak bahsedildiğini ve bânisinin de

⁴⁸ Suriye'de bir bölge adı.

Bahaiüddin Katlebe adında biri olduğunu söylemektedir (2012:163). Ancak, herhangi bir dayanak göstermeden bu isimde anıldığını belirttiğinden kesin olarak doğru olduğu söylenemez. Ayrıca Çakar'ın belirttiği Katlebe Mescidi'nin 16. yüzyıl Osmanlı evkâf kayıtlarında, 1572 senesi yıllık gelirinin 900 akçe olduğu belirtilmektedir (TKA, TTD, nr. 420, v. 17^b).

Tanım

Hayriye Hüsn Medresesi, yanyana dizilen kare mekânlardan oluşan doğu-batı doğrultulu dikdörtgen planlı bir yapıdır (çizim.1). Yapı doğu, batı ve kuzey yönden modern yapılarla bitişik durumdadır. İnşa malzemesi olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır.

Çizim 1. Hayriyye Hüsn Medresesi (R. Saliba'dan işlenerek)

Giriş ekseninde yer alan (medrese mekânı) mekân 4.82 x 5.73 m boyutlarında olup dikdörtgene yakın kare formdadır. Üst örtü olarak köşe desteklerine yaslanan, merkezde sekizgen bir aydınlık açıklığıyla sonlanan çapraz tonoz ile örtülmüştür. Herhangi bir süsleme unsuru barındırmamakla birlikte oldukça sadedir. Batıda yer alan 4.86 x 5.60 m ölçülerindeki birim ise ortadaki mekândan bir basamak daha yüksekte olup asıl ibadet mekânını teşkil etmektedir. Burada da üst örtü olarak aynı şekilde köşe desteklerine yaslanan ve merkezde birleşen basit çapraz tonoz ile örtülüdür (foto.3).

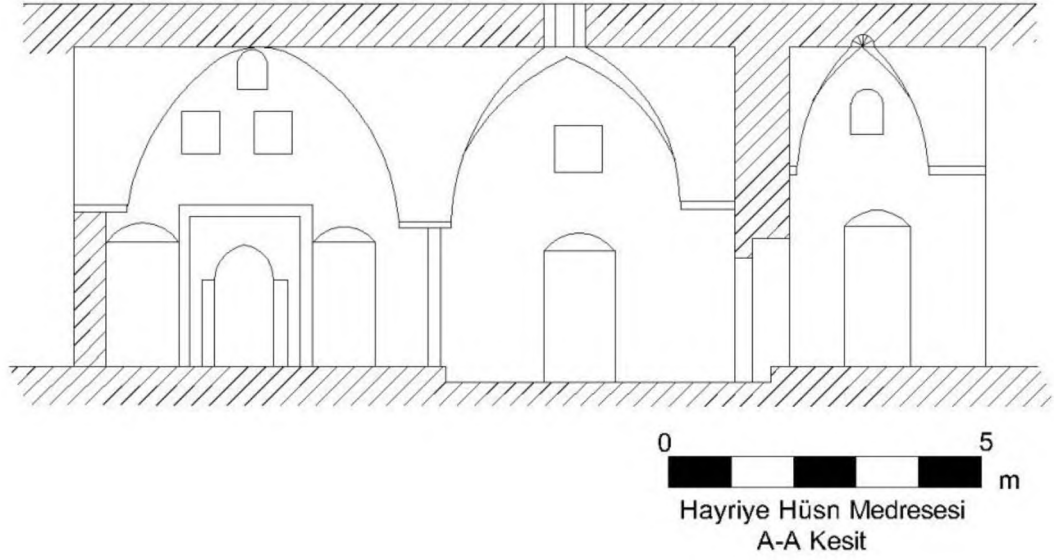
Foto 3. İbadet mekânı ve merkezi mekânın üst örtüsü

İbadet mekânının güney cephesinde (mescit mekânı) ise iki pencere açıklığı ve arasına yerleştirilmiş basit bir mihrap nişi yer alır. Güney cephe, mihrabın üzerinde açılmış üç küçük pencere açıklığı ile hafifletilmiştir. (foto.4).

Foto 4. Güney cephe ve mihrap

Yapının güneydoğusunda yer alan en küçük oda da batıdaki mescit mekânında olduğu gibi ortadaki merkezi mekândan bir basamak daha yüksektedir (çizim.2). Üst örtü olarak merkezde bir rozette birleşen çapraz tonoz ile kapatılmıştır. Mekânın içine girilememiştir ancak boyutu itibarıyla türbe odası olabileceği düşünülmektedir. Ancak bu mekânda herhangi bir mezar taşı, lahit ya da sanduka bulunmamaktadır. Güney cephesinde ve üst kısmında daha küçük boyutlarda olmak üzere birer pencere açıklığı ile beden duvarı hareketlendirilmiştir.

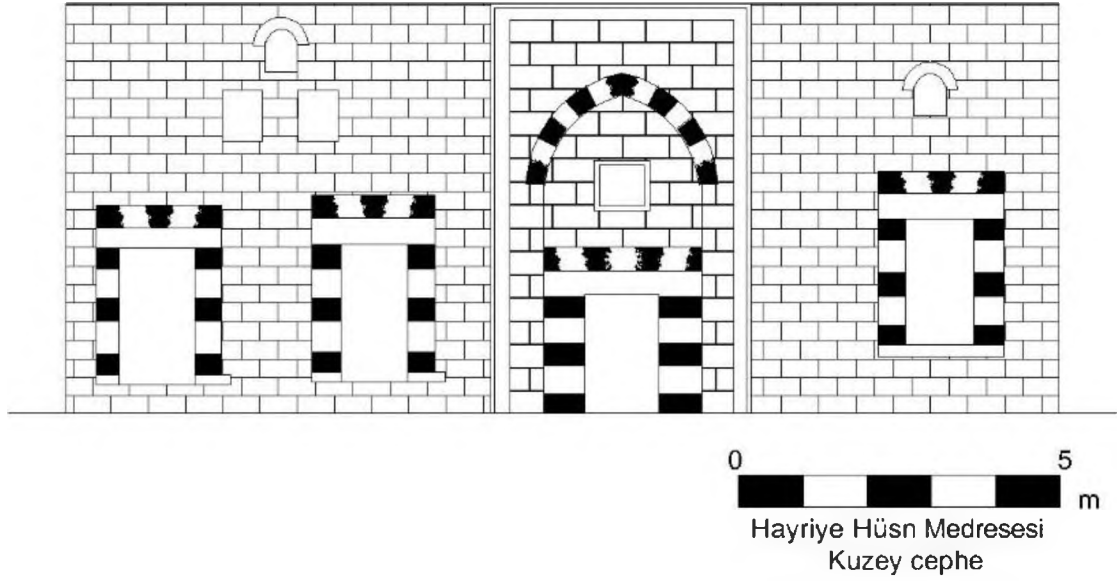
Çizim 2. A-A Kesiti (R. Saliba'dan işlenerek)

Süsleme ve Dekoratif Unsurlar

Medresenin vurgu ve dekorasyonu daha çok güney cephede yer alan portal ve pencereler üzerinde toplanmıştır. Yapı, kumtaşı malzeme kullanılarak oluşturulmuş düzenli bir cepheye sahiptir (foto.5) (çizim.3).

Foto 5. Hayriye Hüsn Medresesi güney cephe

Çizim 3. Güney cephe (R. Saliba'dan işlenerek)

Portal, güney cephenin merkezinde değil de 1.5 metre daha doğuya kaydırılmış ve yapının yüksekliği boyunca uzanarak bir sıra mukarnas dişiyle çevrelenmiştir. Niş içine yerleştirilen kapının söveleri siyah-beyaz renkli ablak uygulamalı taş dizisine sahiptir. Portalde siyah-beyaz taş dizilimiyle oluşturulmuş kemer ön plana çıkmaktadır. Bu kemerin yastık ve kilit taşı birbirine geçmeli şekildedir. Giriş lentosunun üzerindeki şerit de aynı şekilde siyah-beyaz taş dizisiyle oluşturulmuş olup vurgu amaçlı merkezdeki taşlar birbirine geçmeli olarak dizayn edilmiştir. Bu renkli taş dizisinin üzerinde ise kare formlu yapı kitabesi yer almaktadır (foto.6).

Pencereler aynı boyut ve dekorasyonda, kot olarak sokak seviyesinin hemen üstünde kurulmuştur. Sövelerin yanı sıra lentonun üst kısmındaki taş sırasında siyah-beyaz renk kumtaşı kullanılmıştır. Söve kısımları basit bir dizilime sahipken lentoların üstündeki sıra birbirine geçmeli şekilde uygulanmıştır (foto.7).

Foto 6. Portal

Foto 7. Güney cephede yer alan pencere

Yapı, günümüzde gasilhane olarak kullanılmakta olup orijinalinde pencere olan açıklıklar kapıya dönüştürülmüştür.

3.2. Burtasiyye Medresesi

Yapı, Ömer el-Bûrtasi el-Kûrdî oğlu İsa⁴⁹ tarafından yaptırılmıştır. Yapım tarihi tam olarak bilinmemekle beraber 1310-1324 yılları arasında inşâ olduğu düşünülmektedir (Saliba, 1995:mon. no:19).

Konum

Ebu Ali Nehri'nin batı kıyısında Bab el-Hâdîd olarak adlandırılan bölgede yer alır (foto.8).

⁴⁹ Tam adı İsa bin Ömer bin İsa el-Emir Şerafeddin bin el-Bûrtasî el-Kûrdî olan kurucusu H. 665/ M. 1257-58'de dünyaya gelmiş, 15 Ramazan 725 / 25 Ağustos 1325 yılında ölmüştür. Bkz (Liebich, 1983:39).

Foto 8. Ebu Ali Nehri'nin doğusundan Burtasiyye Medresesi

Tarih ve Kitabeler

Burtasiyye Medresesi, eyvan şeklinde düzenlenen portalinin sağ iç yüzünden başlayıp, sol iç yüzünde biten kitabesinden anlaşılacağı üzere İsa bin Ömer el-Bûrtasî el-Kûrdî tarafından inşa ettirilmiştir. Kitabe, inşâ tarihi hakkında herhangi bir bilgi içermezken, yapının ne amaçla ve hangi şartlarla kullanılacağı konusunda önemli bilgiler verir (foto.9).

Foto 9. Kitabe

Kitabe'nin okunuşu:

بسم الله الرحمن الرحيم اوقف هذه الررسة المباركة العبد لفقير الى الله تعالى عيسى بن عمر البطاسي عفا
الله عنه على المشتغلين بالعلم الشريف على مذهب الامام الشافعي واقامة الجمع الحق قي نلك (والصلوات
المكتوبة. وشرطان لا يرسم فيها على احد ولا يسكنه من ل ل (Saliba, 1995:mon.no.19)

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adına, Allah'ın dindar hizmetkarı İsa bin Ömer el-Burtasi – Allah onu korusun – bu kutlu medreseyi İmam Şafî öğretilerine göre ilim çalışanlarına fayda sağlamak

ve toplantılar tertip etmek ve hutbeler (diğer bir deyişle Cuma) için kurdu. Ayrıca, hak sahibi olanlar dışında hiçbir ücretin verilmeyeceğini ve konaklama sağlanamayacağını öngörmüştür.

Kitabeye göre bânisi İsa bin Ömer el-Burtasi olan Burtasiyye Medresesi bir Şafîi medresesi olup esasında “*medrese*” olarak kurulmuş, bununla birlikte Cuma namazlarının da kılınabileceği bir cami olmuştur. Konaklamanın sağlanmayacağını belirtmesi, medresenin öğrenci odalarına sahip olmadığını bu durumda eğitimlerin halka şeklinde yapıldığını gösterir.

İnşâ tarihi tam olarak bilinmeyen medrese, kurucusunun H. 725/ M. 1324-25’te ölmeden önce inşâ edildiği kesin olup net olarak bir tarih vermek mümkün değildir. Fakat, *Nina Jidejian* ve *Mehmet Behçet- Refik Temimi* gibi araştırmacılar, yapının kitabesini Bahri Memlûk (1250-1382) dönemi yazıt tarzına atfederek yapıyı 1290-1324 yılları arasına tarihlendirmektedir (Jidejian, 1980:84; Behçet ve Temimi, 1917:198). Aynı şekilde Liebich yapıyı Sobernheim’e dayanarak yazıt tarzından dolayı 1290-1324 arasına tarihlendirir (1983:39).

Trablusşam’da yer alan Memlûk dönemi yapıları hakkında yapılan bazı çalışmalarda ise direkt olarak 1310 tarihi verilmiştir (Tadmori, 2003:19; Saliba, 1995:mon.no.19). Ancak kesin olarak bilinmeyen inşâ tarihini 1310-1324 yılları arası olarak vermek daha doğru olacaktır.

16. yüzyıl Osmanlı Evkâf kayıtlarında Bab el-Hâdîd mahallesinde bulunan ve Burtasiyye Camii olarak zikredilen medresenin yıllık vakıf gelirleri 1547 senesinde 8.416 akçe iken önemli derece bir artış göstererek 1572 senesinde 12.413 akçe olarak belirtilmiştir (TKA, TTD, nr. 422, v. 15^b; TKA, TTD, nr. 420, v. 8^a).

Tanım

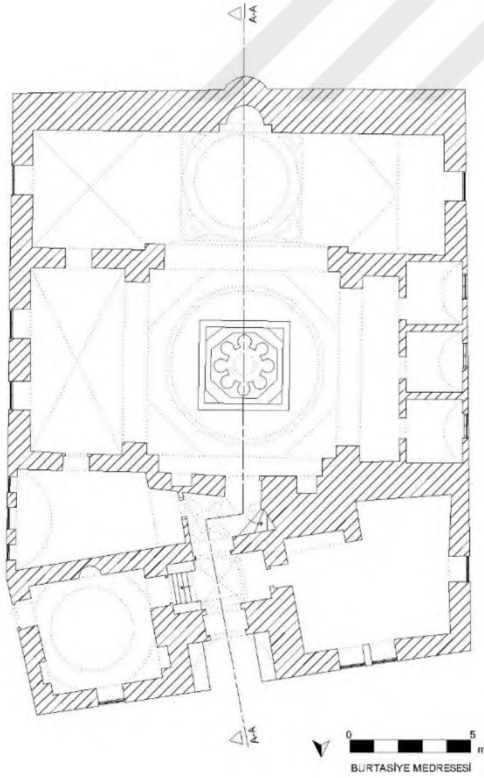
Burtasiye Medresesi, 1955 yılından önce üç cephesi konutlarla kapalı bir alan içinde yer alıyordu. Ancak 1955’te Ebu Ali Nehri’nin taşması sonucu birçok konut yıkıma uğradığından medrese günümüzde nehir kıyısında tek başına ayakta durmaktadır (Liebich, 1983:39) (foto.10).

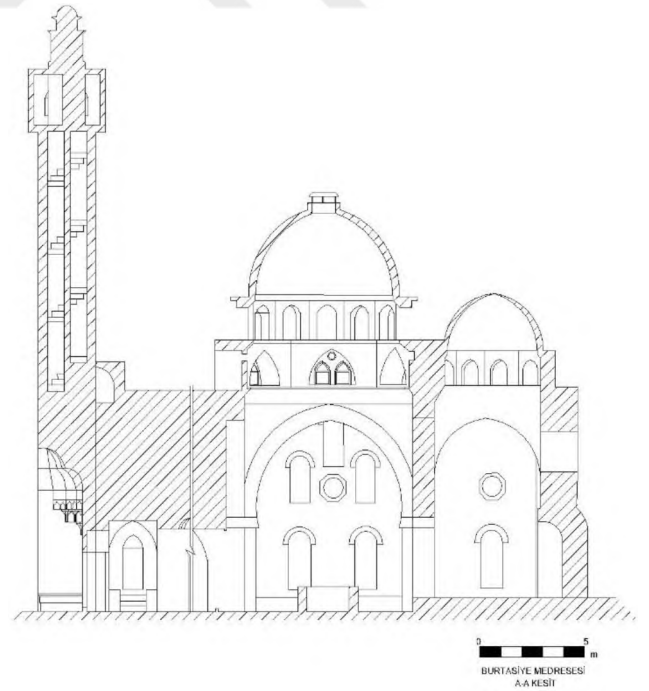
Foto 10. 1955 öncesinde Burtasiyye Medresesi

(Kaynak: <https://www.facebook.com/tripoliinblackandwhite/>)

Medrese, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alan üzerine oturmaktadır. Yapının merkezinde yer alan sofanın; güneyinde, doğu-batı uzantılı ibadet mekânı; doğusunda bir eyvan; batısında üç küçük hücreli bulunan eyvan; kuzeyinde ise üç ayrı mekândan oluşan bir plan tipindedir (çizim.4) (çizim.5).

Çizim 4. Burtasiyye Medresesi

Çizim 5. A-A kesiti

Kuzey cepheden kademeli olarak üç ayrı giriş açıklığı barındıran Burtasiyye, ilk olarak kuzey cephenin merkezine konumlandırılmış portalinde yer alan ve çapraz tonoz ile örtülü küçük bir hole açılan dikdörtgen formlu bir giriş açıklığına sahiptir. Giriş holünün; doğusunda dört basamakla çıkılan türbe odası; batısında ise asimetrik bir form sergileyen ikinci bir mekân yer alır. Güney yönde bulunan ikinci bir açıklıktan geçilen giriş holü, köşelerden merkeze doğru genişleyerek bir rozet etrafında birleşen çapraz tonoz ile kapalı olan ikinci bir hole açılır. Bu holün doğusunda, girişten yaklaşık 110 cm sonra 60 cm yüksekliğinde doğu-batı uzantılı dikdörtgen bir mekân bulunur. Holün batısında ise minareye çıkan merdiven ve giriş kapısı yer alır. Daha sonra gelen üçüncü açıklık da yapının içine yani sofaya açılır.

Sofa, 789 x 767 cm ölçülerinde kare bir alanı kaplar. Merkezinde içten sekiz oval dilimli, dıştan ise sekizgen form sergileyen bir şadırvan yer alır. Üst örtü olarak dört yönden atılan destekler üzerine oturan sivri kemerlerin taşıdığı ve köşelerden mukarnashlı pandantiflerle geçilen sekizgen kasnağın taşıdığı bir kubbe kullanılmıştır. Kubbe kasnağı her yönde atılmış gömme kemer içine açılan iki pencere ve üzerinde yer alan yuvarlak formlu pencerelerden oluşan toplam 24 açıklık ile hafifletilmiştir. Aynı şekilde kubbede de 16 pencere açıklığına yer verilerek kubbenin uyguladığı ağırlık hafifletilmiştir. Merkezinde ise bir aydınlık açıklığına yer verilmiştir (foto.11-12).

Foto 11. Sofa ve üst örtüsü

Foto 12. Sofa üst örtüsünün minareden görünüşü

Sofadan ibadet mekânı ve eyvanlara üç büyük sivri kemerle geçilir. Bu mekânlar sofa zemininden 60 cm yüksek tutulmuştur. Bunlardan doğu eyvanı 767 x 480 cm ölçülerinde olup çapraz tonoz ile kapatılmıştır. Ebu Ali Nehri'ne bakan alt sırada iki; üst tarafta ise üçü dikdörtgen biri yuvarlak olmak üzere dört pencere açıklığı yer alır. Kuzey ve güney ucunda ise birer açıklık bulunur. Güneydeki açıklıktan ibadet mekânına geçiş sağlanırken kuzeydeki açıklık, ikinci holün doğusunda yer alan dikdörtgen birime geçiş için kullanılır (foto.13).

Foto 13. Doğu eyvanı

Batı eyvan 767x261 cm ölçülerinde olup kuzey ve güney tarafında birer niş açıklığı bulunur. Batısında ise her birinde birer pencere açıklığı bulunan, beşik tonoz ile kapatılmış 260 x 233 cm boyutlarında üç küçük oda (öğrenci hücresi) yer alır (foto.14).

Foto 14. Batı eyvanı

Bu odaların batısında kalan dış duvar olmaması gerektiği kadar ince inşa edilmiştir. Bunun sebebi de 1955 senesindeki sel felaketinden sonra yenilenmiş olmasıdır. Ayrıca odaların üst katında da daha sonra inşa edildiği anlaşılan üç oda bulunur. Bu odaların doğuya bakan duvarlarında kapatılmış kemer ve pencere izleri bulunur (foto.15-16-17).

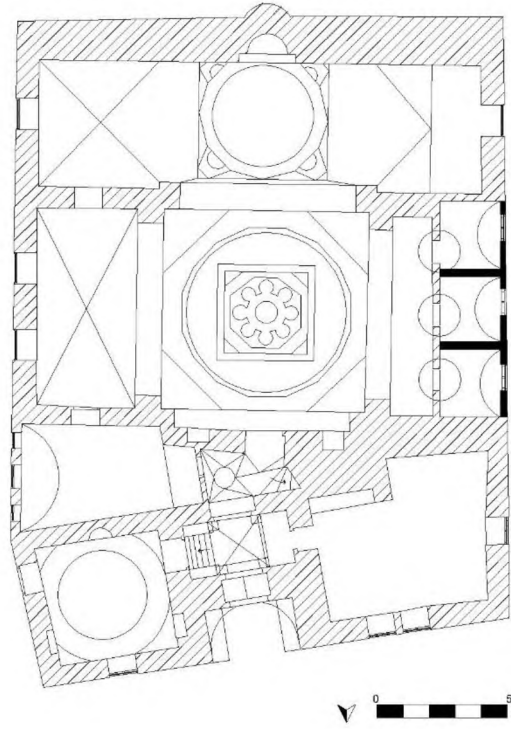

Foto 15. Üst katta bulunan odalar

Foto 16-17. Üst katta bulunan odaların doğu duvarında sonradan kapatılan açıklıklar

Her ne kadar kapatılmış olan bu kemer ve pencere izleri orijinal duvarın bu olduğunu düşündürse de bu denli asimetrik yapılması mümkün değildir. Çünkü ibadet mekânının batısı sel felaketinden sonra yenilenmiş olsa da plan açısından, mihrap cephesinde yer alan simetrik mermer süslemelerden anlaşılacağı üzere orijinaldir. Bu durumda bu üç odanın (siyah taramalı duvarlar) olmaması yapının örneğine nerdeyse hiç rastlanılmayan bir plan düzeninde olduğunu gösterir (çizim.6). Ancak bu şekilde olma ihtimali son derece düşüktür.

Çizim 6. Batı cephesinde bulunan duvar

Üst kat odalarının doğu duvarındaki bu kapatılan açıklıkların ne olduğu tam olarak anlaşılamasa da yapıyı şuanki dış duvarlarına göre yorumlamak daha sağlıklı olacaktır. Bu konuda daha fazla fikir yürütmek oldukça zordur çünkü; iç mekânda batı eyvanı tamamiyle sıva ile kapatılmıştır. Bunun dışında mevcut planın orijinal olduğunu ancak bu üç odanın daha sonradan inşâ edildiğini söylemek de mümkündür. Yani aslında batı eyvanının da doğu eyvanıyla aynı düzene sahip olduğunu, daha sonra ihtiyaçtan dolayı üç oda ilavesi yapıldığını söylemek yanlış bir iddia olmayacaktır.

Sofanın güneyinde doğu-batı ekseninde mihraba paralel olarak yapının genişliğince uzanan ibadet (mescit) mekânı, güney duvarında mihrap ve hemen üstünde açılan yuvarlak pencere dışında herhangi bir niş ya da açıklık barındırmazken doğu ve batı tarafından birer pencere açıklığına sahiptir. Pencereilerin üst tarafında da birer yuvarlak pencere açıklığı bulunur (foto.18).

Foto 18. İbadet mekânı

Üst örtü olarak yan taraflarda çapraz tonoz kullanımı görülürken mihrap önünde, dört destekle taşınan ve 12 sağır kemerle hareketlendirilen (bunlardan batıdan iki, doğudan bir tanesi pencere açıklığı) kasnak üzerine atılan bir kubbe ile kapatılmıştır (foto.19).

Foto 19. İbadet mekânı üst örtüsü

Sofa mekânının kuzey duvarı; altta, iki niş ve bir kapı açıklığına sahipken; üstte, ahşap malzemeli bir mahfil ve mahfile geçiş sağlayan dikdörtgen bir giriş açıklığına sahiptir.⁵⁰ Cephe, batı eyvan cephesi ile birlikte sıva ile kapatılmıştır (foto.20).

Foto 20. Kuzey cephe

Türbe odası girişin doğu tarafına konumlandırılmış olup dört basamakla ulaşılan dikdörtgen bir giriş açıklığına sahiptir ancak türbe odası olarak bilinen bu mekânda herhangi bir lahit, sanduka ya da mezar bulunmaz. Güney cephe merkeze konumlandırılmış bir mihrap nişi barındırır. Doğu ve batı duvarlarında da birer küçük niş bulunan mekân, güneydoğu ve kuzey cepheye açılmış birer pencere açıklığına sahiptir. Üst örtü olarak, dört sivri kemerle taşınan kasnak üzerine atılmış bir kubbe ile kapatılmıştır. Tromplarla geçiş yapılan kubbe kasnağı 8 pencere açıklığına sahiptir (foto.21).

⁵⁰ Mahfile geçilen bu kapıya ulaşmak için minare merdivenleri kullanılmaktadır.

Foto 21. Türbe odası

Türbe odasının karşısında yani girişin batısında yer alan ve düz bir dam ile kapatılan mekân asimetrik olup kuzey duvarda iki, batı duvarda bir pencere açıklığı ile aydınlatılmıştır (foto.22).

Foto. 22. Türbe odasının karşısında bulunan mekân

İkinci holün doğusunda kalan doğu-batı uzantılı beşik tonozlu mekân, girişten yaklaşık 110 cm sonra 60 cm (eyvanlarla aynı yükseklikte) kadar yüksekte tutulmuş olup güney duvarında bir niş içerisine açılan kapı ile doğu eyvanına geçiş sağlar. Mekânın doğu cephesi birbirinden farklı boyutlarda olan alt sırada üç, üst sırada bir pencere açıklığına sahiptir (foto.23).

Foto 23. İkinci holün doğusunda bulunan dikdörtgen mekân

Minare, portal üzerinde yükselmekte olup kumtaşı malzemeye inşa edilmiştir. Kare gövdeli yükselen minarenin şerefe kısmı gövdeden daha geniş tutulmuş kare bir forma sahiptir. Dört yönden çifte kemerli pencere açıklıklarına sahip bu kare birim, alt kısımda üç sıra mukarnas dizisine sahiptir. Doğu, batı ve güney yönlerinde mukarnas dizilerinin başladığı hizanın lento olarak kullanıldığı üç pencere açıklığı bulunur. Bunlardan doğu ve güney cepheye bakanlar basit ve küçük dikdörtgen formda iken batı cephe çifte kemerli bir pencereye sahiptir. Bu pencere açıklığının yaklaşık bir metre altında ve hemen hemen gövdenin ortasına tekabül eden açıklık ise çoğunlukla Emevi mimarisinde kullanılan at nalı formu çifte kemerli pencere uygulamasına sahip olup bu yönüyle Trablusşam'da görülen ender örneklerdendir.

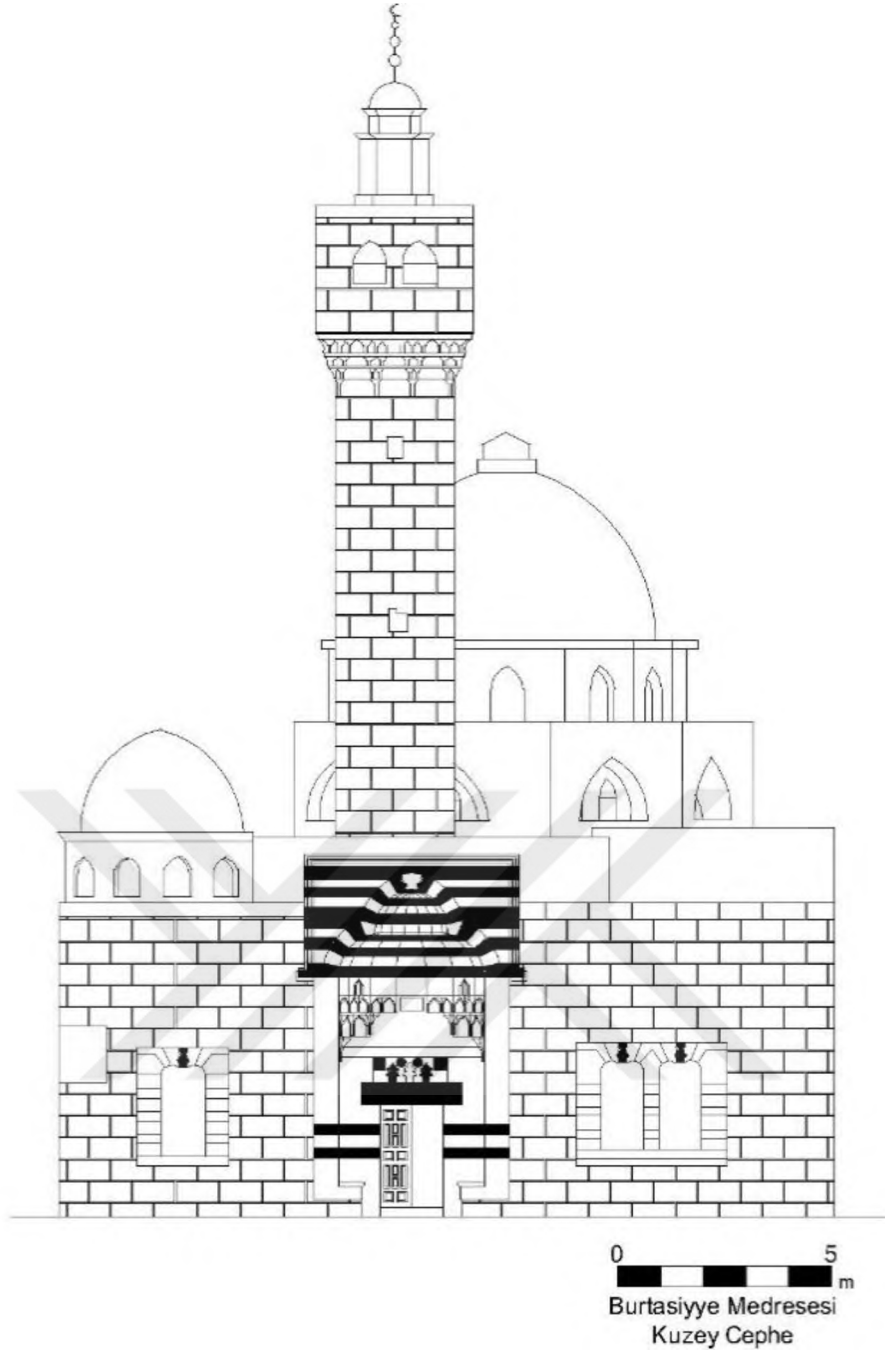
Süsleme ve Dekoratif Unsurlar

Burtasiyye Medresesi, kumtaşı malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Gerek ana cephesini teşkil eden kuzey cephe ve minaresinde gerek iç mekânda sofa ve mihrap duvarında barındırdığı süsleme bakımından oldukça dikkate değer bir yapıdır. Özellikle iç mekân güney duvarı Kartaviyye Medresesi'nde olduğu gibi beden duvarlarının yarısına kadar renkli mermer işçiliği ile süslenmiştir.

Ana cepheyi teşkil eden kuzey cephe; merkezden doğuya doğru kaydırılmış ve yapının üzerinde yükselen portalin yanı sıra doğu yanında tek, batı yanında ise bir çifte pencere açıklığı ile hareketlendirilmiştir. Pencereilerin lento ve söve kısımları kaliteli kumtaşı malzemeyle çevrilmiş, kemerlerin kilit taşı siyah renkte birbirine geçmeli olarak tasarlanmıştır (foto.24) (çizim.7).

Foto 24. Burtasiyye Medresesi kuzey cephe

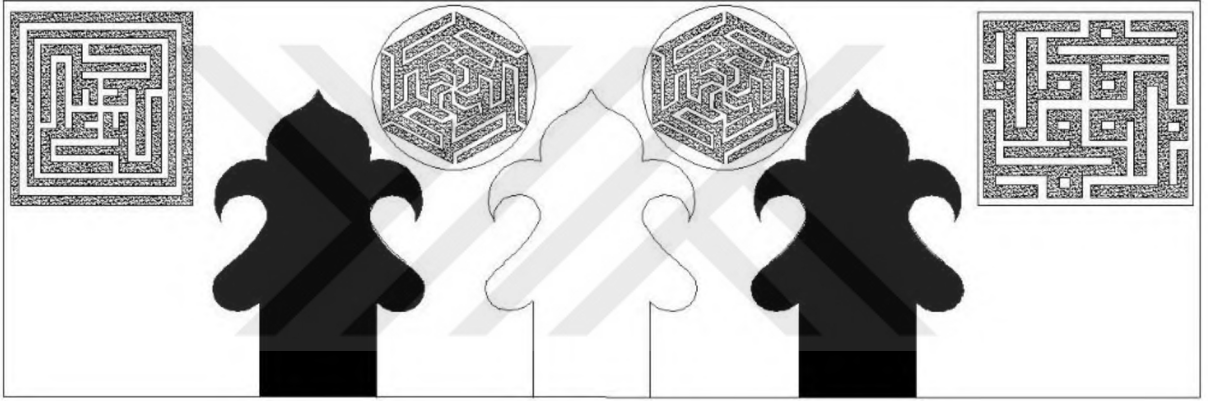
Çizim 7. Burtasiyye Medresesi kuzey cephe çizimi (R.Saliba'dan işlenerek)

Portal, tamamen kaliteli kumtaşı malzemeyle oluşturularak eyvan şeklinde düzenlenmiştir. Dıştan içe doğru yatay olarak atılan iki siyah renkli taş şerit, merkezde siyah lentolu basit dikdörtgen bir giriş açıklığında son bulur. Lento üzerinde beyaz renkli mermer işçiliği görülen bir levha yer alır. Levhanın her iki ucunda, içerisinde “*Ali*” ve “*Muhammed*” isimlerinin kufi yazıyla işlendiği kare formu kompozisyon görülür. Aynı mermer üzerinde ikisi siyah, biri beyaz olmak üzere dikine atılmış stilize zambak motifli birbirine geçme taş ve uç

kısımlarına daire içinde işlenmiş keskin kenarlı geometrik çarkıfelek motiflerinin olduğu bir süsleme bulunur (foto.25) (çizim.8).

Foto 25. Portalde yer alan mermer levha

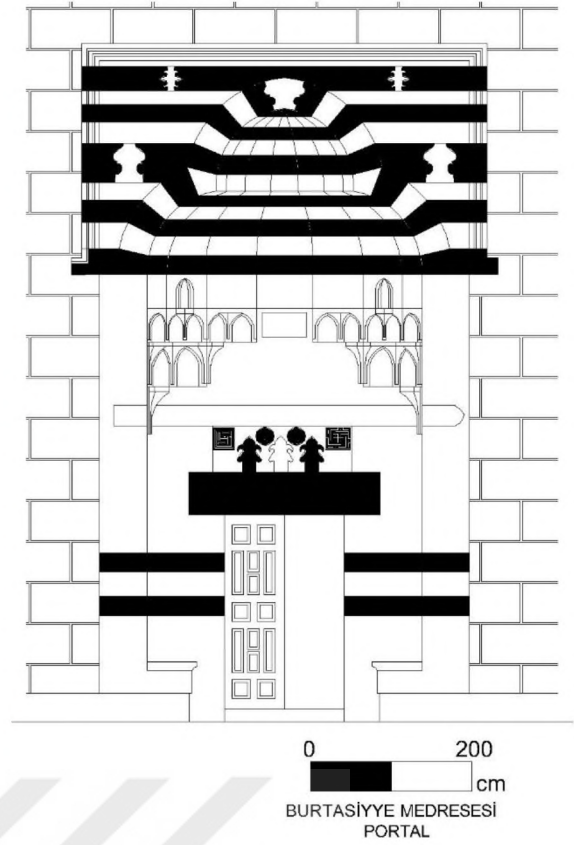

Çizim 8. Portalde yer alan mermer levha ve üzerindeki motifler

Portalin orta kısmına yatay olarak atılan ve uçtan uca dolaşan nesih yazılı şerit, yapının kitabesini teşkil eder. Hemen üstünde, köşelerden dört sıra yükselen mukarnas dizisi yer alır. Mukarnasların üst kısmından başlayarak yukarı doğru devam eden taş sırası, siyah-beyaz yatay şeritler halinde devam eder. Üç dilimli kemerin kullanıldığı portalin yalnızca üst kısmı (üzengiden itibaren) dıştan iki kaval silme ile çevrelenmiştir. Bunun yanı sıra her iki yönde bulunan kemer üzengi taşlarının üzerinde, merkezde, sekiz kollu bir yıldız motifi etrafında şekillenen geometrik motifler bulunur (foto.26) (çizim.9).

Foto 26. Portal

Çizim 9. Portal çizim

Portal girişinin zemininde de merkezde sekiz kollu yıldız çevresinde şekillenen siyah, beyaz ve kırmızı renkli geometrik motif barındıran kare formlu bir döşeme bulunur (foto.27).

Foto 27. Portal zemininde yer alan mermer döşeme

Doğu cephe, alt kısımda yer alan pencere açıklıklarında görülen ve özensiz dizilen siyah beyaz taş süsleme dışında herhangi bir dekoratif unsur barındırmaz. Aynı şekilde güney cephe de herhangi bir süsleme barındırmamaktadır. Batı cephede yer alan pencere açıklıkları,

hafifletme kemerleri içine açılmış olup sivri kemer kullanımı görülür. Kuzeybatı köşesindeki pencere ise ana cephede görülen pencere kompozisyonu ile aynıdır.

Minare, portalin üstünde kare gövdeli olarak yükselir. Minarede bulunan süsleme unsurlarından en dikkat çekicisi şüphesiz at nalı formunda olan çiftte kemerli penceredir. Emevi etkisinin görüldüğü bu düzenleme siyah ve beyaz renkli taşların yanyana dizilmesiyle farklı bir görünüm kazanmıştır (foto.28).

Foto 28. Minare pencere detayı

İç mekân da süsleme bakımından oldukça hareketlidir.

Sofa, mermer malzeme ile kaplanmış olup bu özelliğiyle Kartaviyye Medresesi'ne benzemektedir. Zeminde kare formda tezyin edilmiş döşemeler bulunur.⁵¹ Bunlardan birinde dış hatları siyah kontur ile belirlenmiş kare, yine siyah kontur ile belirlenen bir daireyi çevreler. Ortası sade beyaz mermer olan dairenin, kare içine yerleştirildikten sonra köşelerinde oluşan üçgen boşluklar birden fazla renkli geometrik motifin bir araya getirilmesiyle doldurulmuştur (foto.29). Bunun yanı sıra eyvan ve ibadet mekânına geçilen yükseltinin cephelerinde de dikey olarak atılmış kırmızı, beyaz ve siyah mermer şeritler bulunur.

⁵¹ Sofa zeminindeki süsleme çeşitliliği şüphesiz Kartaviyye'de olduğu gibi birden fazladır. Ancak, halı (yapıştırıcı ile) ile kaplı olduğundan tamamını fotoğraflamak mümkün olmamıştır. Ayrıca, Trablusşam'da bulunan dini yapıların hemen hemen tamamı yalnızca ibadet saatlerinde açılıp, ibadetin hemen ardından kapandığından uygun zaman bulunamamıştır.

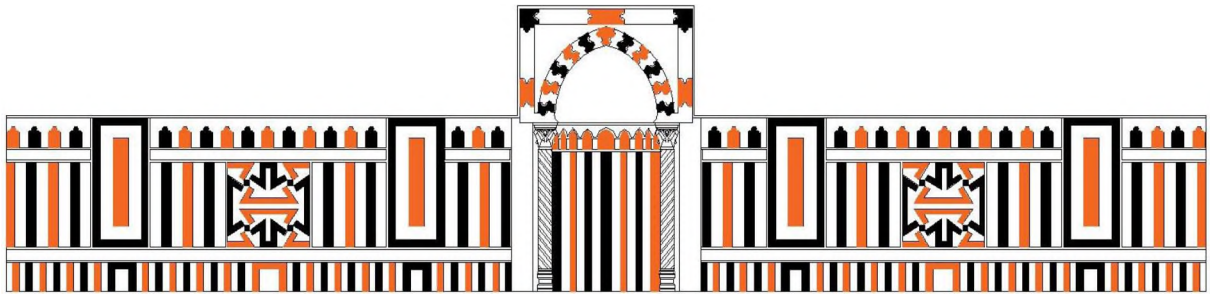

Foto 29. Sofa zemininde bulunan mermer döşeme

İbadet mekânında mihrap cephesi, beden duvarlarının yarısına kadar kırmızı, beyaz ve siyah renkli mermer işçiliğine sahip panellerle kaplanmıştır. Üst sırada küçük boyutlarda üç dilimli kemer görünümlü renkli süslemeler; alt kısımda ise dikey olarak atılmış renkli şeritler ile oluşturulan organize bir kompozisyon görülür (foto.30) (çizim.10).

Foto 30. Mihrap duvarında yer alan mermer kaplama

Çizim 10. Mihrap cephesi çizim

Mihrap, cephenin merkezine konumlandırılmış olup iki yanda yer alan burmalı gövdeye ve korint sütun başlığına sahip iki sütunce ile taşınan, ablak uygulamalı birbirine geçmeli olarak yapılan renkli bir kemere sahiptir. Mihrap iç yüzeyi dikey olarak atılmış renkli mermer şeritlerle oluşturulurken yarım kubbesi cam mozaik ile tezyin edilmiştir. Yarım kubbe içbükeyinde yer alan tezyinatta; altın yıldız bir fon üzerine yeşil ve siyah renkli bir vazodan çıkan ve tüm iç yüzeye yayılan akantüs yaprakları tasvir edilmiştir. Vazo tasvirinin alt kısmı ise yine mozaik parçaları ile oluşturulan ve içinde zencerek motifinin bulunduğu bir bordür ile sınırlandırılmıştır (foto.31-32).

Foto 31. Mihrap

Foto 32. Mihrap yarım kubbesi süsleme detayı

3.3. Humsiyye (Tedmuriyye) Medresesi

Alamüddin Sencer el-Humsî tarafından H. 724/ M. 1324-1325 yılında yaptırıldığı düşünülmektedir (Tadmori, 2003:26).

Konum

Ebu Ali Nehri'nin batı yakasında, Attâr Camii'nin kuzeybatısında Terbî'a (Savvâfîn) mahallesinde yer alır (foto.33).

Foto 33. Humsiyye Medresesi

Tarih ve Kitabeler

Yapı günümüzde herhangi bir kitabe barındırmamasına rağmen, Ömer Abdüsselam Tedmurî tarafından 1324 yılına tarihlendirilmiştir (Tadmori, 2003:26).

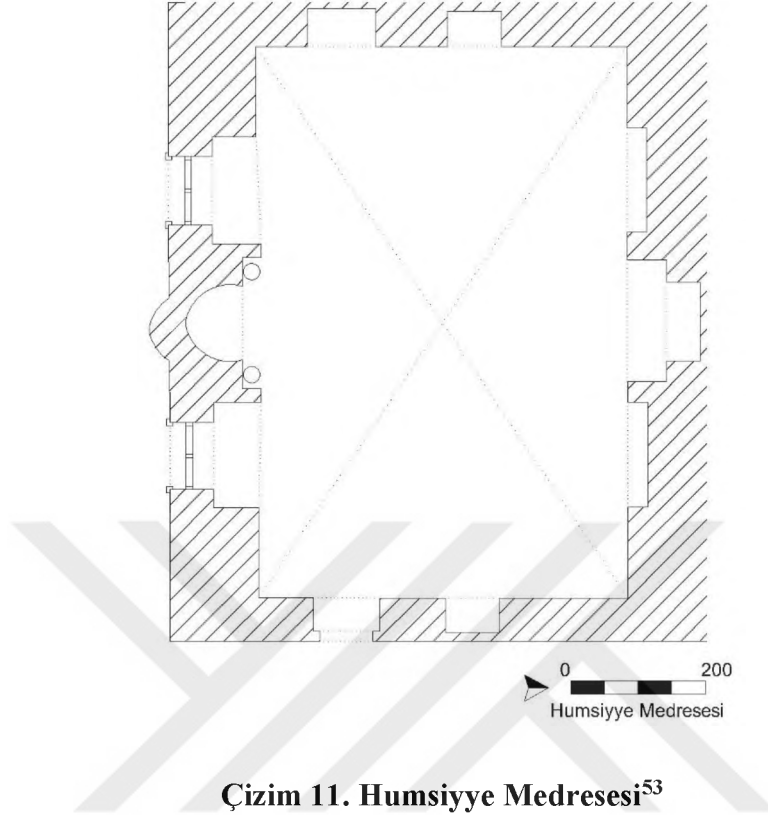
Yapı, halk arasında Tedmurîyye Medresesi olarak da bilinmektedir. Bu isim mütevellilerden⁵² olan *Ömer Ağa et-Tedmurî* den gelmektedir. Ancak vakfı 1340 senesinde öldüğü bilinen *Alamüddin Sencer el-Humsî* adıyla bilinmektedir (Çakar, 2012:159).

Humsiyye Medresesi'nin 1547 ve 1572 tarihli 16. yüzyıl Osmanlı Evkâf kayıtlarından da anlaşılacağı üzere yıllık 3.256 akçe geliri bulunuyordu. Ayrıca Hısnü'l-Ekrâd'da bulunan bir zaviyenin de bu vakıftan istifade ettiği anlaşılmaktadır (TKA, TTD, nr. 420, v. 24^b; TKA, TTD, nr. 422, v. 30^a).

⁵² Bir vakfın işlerini idare etmek üzere sorumlu olan kişi.

Tanım

Tasarım olarak daha çok mescit yapılarıyla benzerlik gösteren ancak medrese olarak bilinen Humsıyye, 818 x 549 cm ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda uzanan ve tek mekândan oluşan dikdörtgen planlı bir yapıdır (çizim.4).

Doğu cephede bulunan giriş açıklığından geçilen yapı, üst örtü olarak basit bir çapraz tonoz ile kapatılmıştır. Güney duvarı, iki derin pencere açıklığı arasına simetrik olarak yerleştirilmiş dışa çıkıntılı bir mihraba sahiptir (foto.34). Üst kısımda küçük dikdörtgen bir pencere açıklığına sahiptir. Kuzey duvarı sivri kemerli üç niş açıklığına sahip olup, bunlardan batıda olanı geç dönemde tuvalet mekânına dönüştürülürken, ortadakine küçük bir havuz ilave edilmiştir. Batı duvarında yer alan iki niş açıklığı, doğu duvarındaki niş ve kapı açıklığıyla karşılıklı olarak simetrik şekilde düzenlenmiştir (foto.35).

⁵³ Yapının orijinal olduğu düşünülen planı bu şekildedir. Geç dönemde eklenen tuvalet mekânı ve küçük havuz plana dahil edilmemiştir.

Foto 34. Güney cephe

Foto 35. Kuzey ve batı cephe

Süsleme ve Dekoratif Unsurlar

Humsiyye Medresesi, moloz taş malzeme ile inşa edilmiş olup büyük bir kısmı yenilenmiştir. Dış cephede süsleme bakımından son derece sade olan yapı, iç mekânda yalnızca mihrap ve cephesinde birtakım süsleme ve dekoratif unsura sahiptir.

Mihrap, iki ince mermer sütunce ile taşınan siyah-beyaz ve kırmızı renkli ablak uygulamalı yuvarlak bir kemere sahiptir (foto.36). Bunun dışında tamamiyle yenilenmiş olan mihrap, üst kısımda alçı malzemeyle yatay olarak yapılmış mukarnas dişli bir şeride sahiptir (foto.37).

Foto 36. Mihrap

Foto 37. Mihrabın üst tarafında yer alan mukarnas şerit

3.4. Kartaviyye Medresesi

Kartaviyye Medresesi, kesin olmamakla birlikte 1316-1326 yılları arasında Emir Karatay⁵⁴ tarafından yaptırılmıştır (Saliba, 1995:mon. no.3; Liebich, 1983:107).

Konum

Ebu Ali Nehri'nin batı yakasında Ulu Camii'yi çevreleyen altı medreseden biri olup Ulu Camii'nin doğu cephesine bitişik durumdadır (foto.38).

Foto 38. Trablusşam Kalesi'nden Ulu Camii ve Kartaviyye Medresesi

Tarih ve Kitabeler

Halk arasında “*Qarta’iyyah*” ya da “*Artawiyyah*” olarak da bilinen Kartaviyye Medresesi, Trablusşam’da inşâ edilen en etkileyici ve en büyük Memlûk dönemi medresesidir.

Emir Karatay, 1316-1326 ve 1332-1333 yılları arasında iki defa Trablusşam valisi olarak görev almıştır. İlk görevi sırasında Ulu Camii’ye 1326 tarihli güzel bir minber kazandırmıştır. Yapının inşâ tarihi kesin olmamakla birlikte, Karatay’ın 1333’te ölmeden önce inşâ ettirdiği bilinmektedir (Jidejian, 1980:77; Liebich, 1983:107; Saliba, 1995:mon.no.3; Çakar, 2012:162). Ana girişin üzerinde bulunan lentonun ortasına yerleştirilmiş beş satırlık kitabede (foto.39) Hicr Suresi 45-47. ayetleri yazılıdır. Ancak yapı hakkında herhangi bir bilgi içermemektedir. Bu kitabe dışında yapının güney cephesinde farklı zamanlardan, Memlûk

⁵⁴ Asıl adı, Emir Şehabettin Kartavi bin Abdullah en-Nasırı es-Salihi el-Eşrefi el-Cevkander el-Hacib olup ilk olarak Halep ardından Trablusşam naibi olmuştur. 1316-1326 ve 1333-1334 yılları arasında iki defa Trablus naibliği yapmış olan Emir Kartavi, 1333 yılında öldükten sonra kendi adına yaptırdığı Kartaviyye Medresesi’ndeki türbesine defnedilmiştir (Tedmori, 2003:183).

dönemindeki kararnamelerin yer aldığı ve ilan panosu olarak kullanılan kitabeler mevcuttur. Bu kitabeler kot olarak sokak seviyesinin hemen üstünde pencere aralarında yer alır. Kitabelerin yapının inşâsı ya da vakfiyesiyle herhangi bir ilgisi yoktur ve muhtemelen inşâsından sonraki dönemlerde eklenmiştir (Liebich, 1983:108).

Foto 39. Lento üzerinde yer alan kitabe

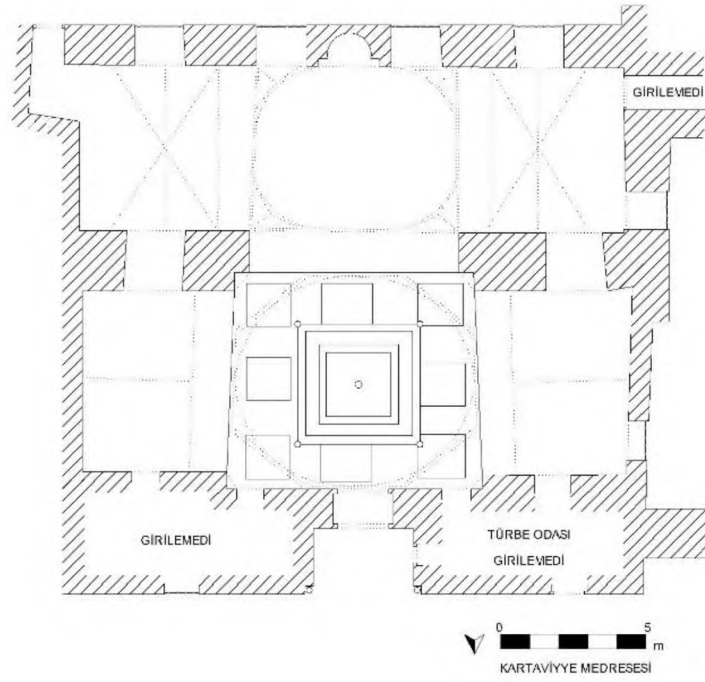
إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ أَدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ أَمِينٍ وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ
مُتَقَابِلِينَ

Allah'a karşı saygısızlıktan sakınanlar mutlaka cennet bahçelerinde ve pınar başlarında olacaklar. "Esenlikle, güvenle girin oraya!". Onların gönüllerini düşmanlık duygularından temizledik; artık bir kardeşler topluluğu olarak sedirler üzerinde karşı karşıya oturacaklar (Hicr Suresi, 45-47).

16. yüzyıl Osmanlı Evkâf kayıtlarında *Mescidü'l- Kartaiyye* olarak kaydedilen Kartaviyye medresesine vakfedilen mallar hakkında herhangi bir bilgi mevcut olmasa da 1547 ve 1572 yıllarındaki yıllık gelirinin 3.808 akçe olduğu belirtilmektedir (TKA, TTD, nr. 422, v. 22^b; TKA, TTD, nr. 420, v. 17^b).

Tanım

Kartaviye Medresesi doğu-batı ekseninde, kareye yakın dikdörtgen bir alan üzerine oturmaktadır. Eyvan şeklinde düzenlenmiş portalinde yer alan bir giriş açıklığından geçilen yapı, kare mekânlı bir sofa; sofanın doğu ve batısında olmak üzere iki eyvan ve güneyde mihraba paralel olarak düzenlenmiş ibadet mekânından oluşan bir plan tipine sahiptir (çizim.12).

Çizim 12. Kartaviyye Medresesi planı (R. Saliba'dan işlenerek)

Sofanın merkezinde, köşelerinde birer küçük sütunca bulunan kare formlu, mermer malzemedan yapılmış bir şadırvan bulunur. Üst örtü olarak köşelerden Türk üçgeni ile geçiş yapılan, dört yönden birer pencere açıklığı ile hafifletilerek kısa tutulmuş sekizgen bir kasnak üzerine oturan ve yine sekizgen bir aydınlık açıklığıyla son bulan sade bir kubbe ile kapatılmıştır (foto.40)

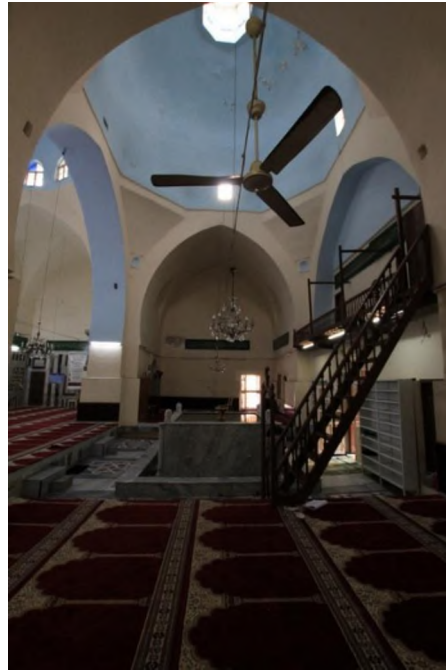

Foto 40. Doğu eyvanından sofa ve üst örtüsü

Sofadan eyvanlara ve ibadet mekânına üç büyük sivri kemer ile geçilir ve bu mekânlar sofadan 50 cm daha yüksektedir. Eyvanlar dekoratif açıdan oldukça sade olup daha çok işlevselliği ile ön plana çıkar. Bunlardan batı eyvanı Ulu Camii avlusuna bakan bir pencere açıklığına sahiptir. Batı eyvanının kuzey tarafında bir giriş ve pencere açıklığına sahip, yapının bânisi olan Emir Kartavi'nin türbesi bulunmaktadır (Tadmori, 1994:189). Eyvanlar güneyde yer alan asıl ibadet mekânına açılan birer açıklığa sahiptir.

İbadet mekânının güney cephesinin merkezine konumlandırılmış bir mihrap nişi ve iki yanında ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır. Doğu-batı ekseninde uzanan ibadet mekânının batı duvarında daha önce batı eyvanında görüldüğü gibi Ulu Camii avlusuna bakan bir pencere açıklığı, güneybatısında ise küçük ikinci bir kapı yer alır.⁵⁵ Güneydoğusunda da üçüncü bir kapı açıklığı⁵⁶ bulunan yapının ibadet mekânında üst örtü olarak, ikisi beden duvarlarına gömülü, ikisi bağımsız olmak üzere toplam dört destekle taşınan kubbe, sade pandantiflerle geçilen ve 16 pencere açıklığı bulunan sekizgen bir kasnak üzerine oturur (foto.41). Ancak mihrap önü kubbesi, yapının diğer bölümleri ile kalite ve teknik açıdan uyuşmamaktadır. Kubbenin doğu ve batısındaki birimler ise basit çapraz tonoz ile örtülmüştür.

Foto 41. İbadet mekânı ve güney cephe

⁵⁵ Bu kapı Kartaviye ile Ulu Camii arasındaki bağlantı yolu olup Ulu Camii hariminin kuzeydoğu köşesine açılmaktadır.

⁵⁶ Bu kapı açıklığı muhtemelen sonraki dönemlerde açılmıştır. Çünkü, hem asimetrik ince-kısa bir koridora sahip hem de yapının güney cephesini çevreleyen mukarnas dışı süslemeli bordür şeridinin dışında kalmıştır.

Süsleme ve Dekoratif Unsurlar

Kartaviyye Medresesi, kuzey cephesi uzunluğunca düzgün ve özenle yerleştirilmiş siyah-beyaz kumtaşı malzeme kullanılarak yatay şeritler şeklinde oluşturulmuştur. Simetrik olan taş sırasında beyaz renkli taşlar, siyahtan daha geniş tutulmuş olup cephe iki sıra kaval silme ile çevrelenmiştir (foto.42).

Foto 42. Kartaviyye Medresesi kuzey cephe

Kuzey cephe portal ve pencerelerin dizilişi bakımından son derece düzenlidir. Cephenin merkezinde yer alan portalin kuzeydoğu ve kuzeybatısında üzeri birbirine geçmeli ablak uygulaması barındıran simetrik olarak konumlandırılmış iki pencere açıklığı yer alır. Bu pencerelerin üst kısımlarında da yine ikişer küçük pencere açıklığı yer alır. Bunlardan portalin batısında yer alan pencereler taş şebeke ile kapatılmış olup bu özelliğiyle Suriye bölgesinde Emeviler döneminden kalan ve Trablusşam'da ikinci bir örneği bulunmayan bir düzenlemeye sahiptir (foto.43) (Liebich, 1983:110). Buna paralel olan doğudaki pencereler de muhtemelen aynı şebekeli süslemeye sahiptir. Ancak günümüzde tamamen yok olmuş durumdadır (foto.44).

Foto 43. Portalin batısında, üst tarafta yer alan pencere ve taş ızgara

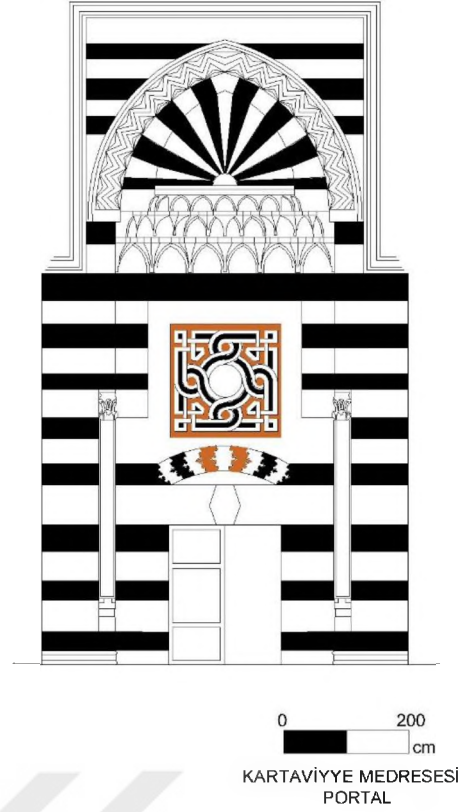

Foto 44. Portalin doğusunda, üst tarafta yer alan pencere açıklığı

Portal, cephenin merkezine simetrik olarak konumlandırılmış ve süsleme bakımından cepheye son derece hareketli bir görünüm kazandırmıştır. Yapının saçak seviyesinin üzerinde yükselen portal, eyvan şeklinde düzenlenmiş olup iki yanında beyaz mermer malzemeli korint başlıklı ince sütuncelere sahiptir. İç duvar, siyah-beyaz ve kırmızı renkte birbirine geçmeli olarak oluşturulmuş ablak uygulamalı kemerle dekore edilmiş basit bir dikdörtgen kapıyla açılır (foto.45) (çizim.13). Lentonun ortasında ise dikine yerleştirilmiş ve siyah fon üzerine beyaz mermer ile yazılmış Hicr Suresi'nin 45-47. ayetlerini içeren bir kitabe yer alır. Lento ile kemer arasında ise yine siyah bir fon üzerine beyaz mermer ile "*Bismillahirrahmanirrahim*" yazılı plak bulunur. Düzenleme, portalin yanı sıra güney cephe pencere kemer alınlıklarında da bulunur. Ayrıca aynı kompozisyon 1335 tarihli Taynal Camii'nin portalinde de karşımıza çıkar (foto.46-47). Bu benzerlik iki yapının mimarlarının aynı kişi olabileceğini düşündürmektedir.

Foto 45. Kartaviyye Medresesi Portali

Çizim 13. Portal

Foto 46. Kartaviyye Medresesi portal detayı

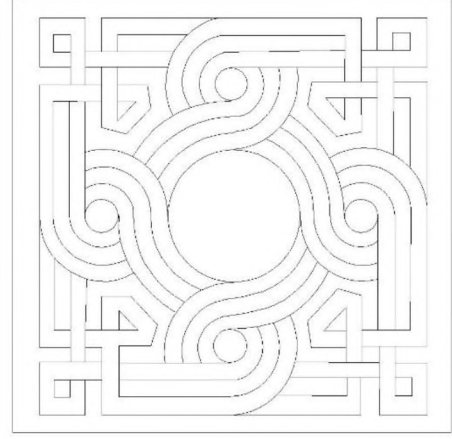

Foto 47. Taynal Camii portal detayı

Kapının üstünde ve taş mukarnasın altında kırmızı-siyah ve beyaz renkli mermerden kare bir antrolak süsleme yer alır (foto.48) (çizim.14). Antrolak, merkezde büyük bir daireyi çevreleyerek içerde üçgen, dış köşelerde ise kare kümelerle son bulur. Kullanılan teknik ve malzemeler Memlûk süsleme unsurlarındandır. Ancak motifin kendisi çok daha eskidir. Kare plağın üst kısmında sarkıtlı bir taş mukarnas yer alır. Bu mukarnas kompozisyonu üzerinde yer alan kabartmalar Trablusşam'da çoğu Memlûk yapısında görülen mukarnas dişleriyle süslenmiştir.

Foto 48. Portalde bulunan antrolak süsleme

Çizim 14. Antrolak süsleme çizim

Portal, üç boyutlu zikzak şeklinde bir kemere sahiptir (foto.49). Dışa çıkıntılı üçgen birimlere sahip ağır, iyi dizayn edilmiş bu üç boyutlu zikzak desenli kemer muhtemelen haçlı kökenlidir. Normanlar bu motifi yaygın olarak kullanmış ve gittikleri her yere kendileriyle beraber götürmüştür (Liebich, 1983:113). Normanlara özgü olan bu süsleme unsuru, Suriye bölgesine XII. yüzyılda Haçlılarla birlikte gelmiş (Liebich, 1983:114) ve yerli kültür tarafından benimsenerek yapılarda kullanılmıştır. Memlûk döneminde de yaygın şekilde kullanılmıştır. Bu uygulamanın Trablusşam'daki en sade örnekleri Kartaviyye Medresesi ve Menzil Hanı'nda⁵⁷ bulunur (foto. 50-51).

Foto 49. Kartaviye Medresesi portalindeki chevron kemer

⁵⁷ Menzil Hanı, 1309 yılında Trablus naiblerinden Seyfüddin Esendimir el-Gürce tarafından yaptırılmıştır; Ebu Ali Nehri'nin sağ yakasında bulunan yapı, nehrin taşması sonucu 1955 senesinde ciddi zarar görmüştür. Daha sonra nehrin sağ yakasında yapılan cadde genişletme çalışmaları sırasında sağlam olan kısımları tek tek sökülerek, bugün Trablusşam kalesinde bir zemin üzerinde sergilenmektedir. Esendimir Kaysariyesi olarak da bilinen yapı Ortaçağ kervansaray mimarisinin en güzel örneklerinden biridir; (Liebich, 1983:170; Çakar, 2012:175-176)

**Foto 50. Trablusşam kalesinde sergilenen
Menzil Hanı ön cephesi**

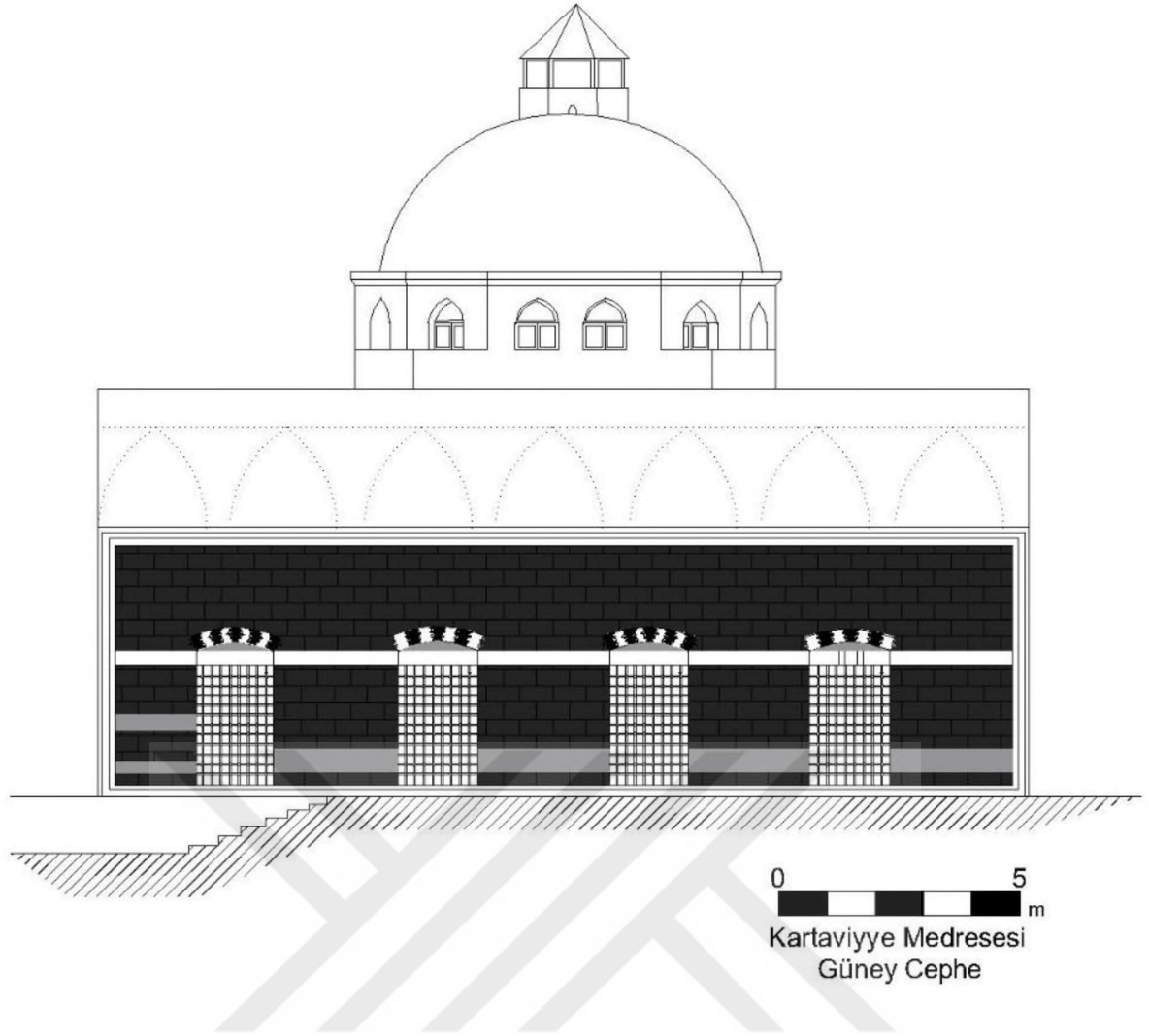

Foto 51. Portal detayı

Güney cephe, simetrik olarak yerleştirilen siyah kumtaşı malzemeyle inşa edilmiştir. Lento seviyesinde yapı uzunluğunca yerleştirilen beyaz mermer şeritle bağlanmış dört pencere açıklığı bulunur (foto.52) (çizim.15).

Foto 52. Kartaviyye Medresesi güney cephe

Çizim 15. Kartaviyye Medresesi güney cephe (R. Saliba'dan işlenerek)

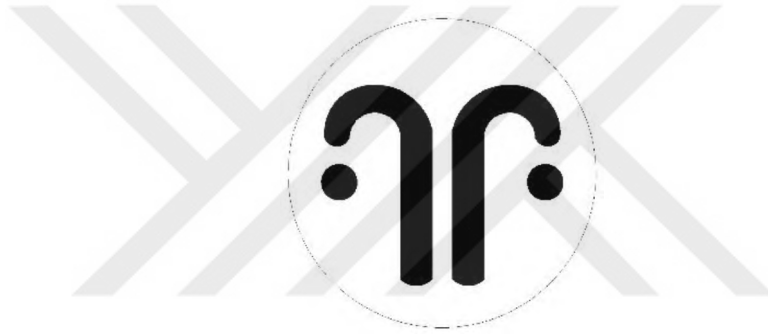
Her pencerede siyah-beyaz (ablak) renkli ve birbirine geçmeli olarak tasarlanan kemerlerin altında, lento üzerine iki yatay dikdörtgen, ortalarında ise kare formda oyularak yapılmış süsleme kompozisyonları yer alır. Pencere kemer ve lentoları arasında, daha önce portalde ve Taynal Cami portalinde görüldüğü gibi alınlık kısmında Arapça kısa kitabeler yer almaktadır. Bu dört penceredeki süsleme kompozisyonları iki çeşittir ve alınlık kısmında yer alan arapça yazıtlar Tevbe suresinin 18. ayetinin tamamı olup doğudan batıya doğru şu şekildedir;

1. pencere: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ بِهِ نَسْتَعِينُ
2. pencere: إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ
3. pencere: وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ

4. pencere: وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ أُولَٰئِكَ أَن يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ

Allah'a secde edilen yerleri, ancak ve ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namaz kılan, zekat veren ve Allah'tan başka kimseden korkmayanlar imar eder. İşte doğru yolu bulmaları umulanlar da onlardır.

Akantüs yaprağı şeklinde birbirine geçmeli ablak uygulamalı kemeri olan iki pencere lentosundaki dikdörtgenin; merkezde bir çiçek motifi, etrafında içiçe geçmiş geometrik çizgiler bulunur. Siyah fon üzerine uygulanan süslemede her çizgi iki satıhtan oluşmakta ve bu satıhların arasında da siyah fon uygulaması bulunmaktadır. Ortada bulunan gayet başarılı ve güzel kare formlu kompozisyon; merkezde “*cevkendar*”⁵⁸ (çizim.16) adı verilen renk/rünuk (arma); kabzaları birbirine ters duran, ucu kıvrımlı iki sopa ve kıvrımlarının ucunda iki küçük top simgesi olan bir daire yer alır.

Çizim 16. Cevkender arması

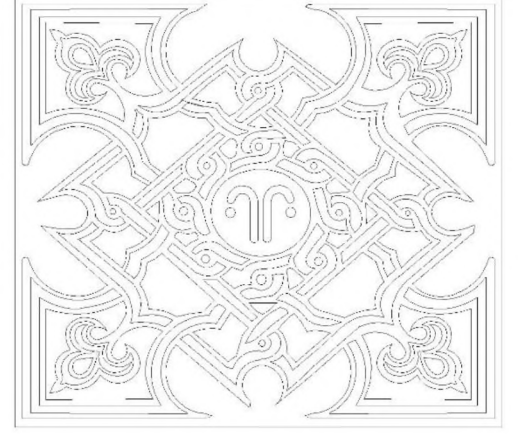
Köşelerde üçgen formlu bir çerçeve içerisinde bulunan stilize çiçek motiflerinin oluşturduğu grift kompozisyon orta kısımda eğri bir dörtgen oluşturarak son bulmuştur (foto.53) (çizim.17). Diğer iki pencere kemeri birbirine süngü ucu şeklinde geçmeli olup alt kısmında bulunan lentodaki kompozisyon; iki yatay dikdörtgenin merkezinde 14 kollu yıldız motifi, çevresinde ise grift geometrik süsleme yer alır. Ortadaki kare formlu süslemede işlenmiş

⁵⁸ Cevkendar: Ucu kıvrımlı uzun bir sopa ya da top oynanılan asa. Savlıcan olarak da bilinen bu sopa, polo veya hokey tarzı bir oyunda kullanılan sopalara benzer. Sultanın bu sopasını taşıyan kişilere “*cevkendar*” ya da “*cevkander*” Bu renk (arma) Karatay’ın Trablus naibi olmadan önceki görevine ait bir armadır. Yani sultanın cevkenarını taşıyan kişiye ait bir renktir. Bu oyun bayramlarda ya da diğer özel günlerde sultanlar tarafından oynanan en meşhur oyun olarak bilinmektedir. Sopa, günümüzde daha çok hokey oyununda kullanılan sopalara benzemektedir. Bkz (Tadmori,1994:192-193).

olan plakada; Lafza’i- Celal, Hz. Peygamber’in ismi, Hulefa’i-Raşidin ve altı sahabe ismi yer alır (Tadmori, 1994:193) (foto.54) (çizim.18).

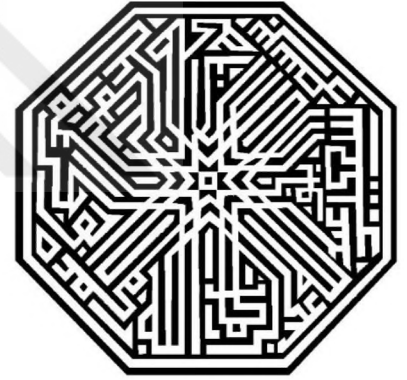
Foto 53. Kartaviyye Medresesi güney cephe pencere detayı

Çizim 17. Detay çizim

Foto 54. Güney cephe pencere detayı

Çizim 18. Detay çizim

Güney cephenin bulunduğu Attarin Çarşısı çapraz tonoz ile örtülerek, kabartmalı sarmallar oluşturulan sıvalı şeritlerle süslenmiştir. Yapının saçak seviyesini aşan tonozların kemer aralarında birçok sıvalı kabartma yer alır. Bunlardan biri de Karatay’ın arması olan cevkindardır. Bu da tonozlu geçiş yolunun yapıyla birlikte yapılmış olabileceğini göstermektedir (foto.55).

Foto 55. Attarin Çarşısı'nın üst örtüsü

Cephedeki pencere aralarında yer alan uzunca kitabeler ise Memlûk dönemindeki kararnameleri halka teşhir etmek amacıyla ilan panosu görevi görmüştür. Burada, yürürlüğe girecek ya da kaldırılacak olan vergiler ve Trablusşam halkını yasaların ihlalinden korumak için ilan edilen resmi kararnameler yer alır (foto.56). Kartaviyye, Ulu Camii'nin doğu cephesinde olması nedeniyle muhtemelen en işlek bölgelerden biriydi. Bu nedenle herhangi bir kararı halka duyurmak için en uygun yerlerden biri Kartaviye'nin güney cephesidir (Liebich, 1983:118).

Foto 56. Kitabeleri koruma amaçlı çekilen cam setler

Günümüzde kitabeleri dış etkenlerden korumak için önlerine cam panjurlar çekilmiştir. Bu kitabelerden birinde yer alan kararname şöyledir;

“826 (1422-23) yılında ramazan ayının ilk gününde Sultan el-Eşref el-Melik Baybars tarafından, Allah onun saltanatını korusun, bir ferman yayınlandı. fermana göre; Trablus artık yedek at garnizonuna at sağlamak zorunda değildir (?). Ondan sonra ki eyalet valisi saygın ve onurlu olan Kasruh'ta bu emre uymuştur. Bu zorunluluğu kim geri getirirse o ve babası lanetlenir.” (Jidejian, 1980:79)

Kartaviyye Medresesi'nin duvarlarında yer alan diğer kararnameler, Trablusşam 'da bulunan dokumacılar ve bağcılarının yaşam koşullarını iyileştirmek için ipek dokuma tezgahı ve bağcılık vergilerinin kaldırılması ile ilgilidir. Kesimhanelere getirilen vergilerin kaldırılması da zorunlu hale gelmiştir. Trablusşam tüccarının şikayetçi olduğu bir diğer sorun, yüksek yaşam maliyetiydi. Daha önce ildeki mahalli idarelerin düşük fiyatla köylülerden gelen kuru üzüm, sabun ve gazyağı stoklarını satın alması durumu söz konusuydu ve maliyetler normal seyrindeydi. Ancak bu ürünler daha sonra toptan ve perakende olarak tüccarlara yüksek fiyatlardan satıldı ve bunun sonucunda fiyatlar yükseldi. Bu da Trablusşam'daki tüketicilerin şikayetine neden olmuştur. Tüccarlar bu durumu dönemin valisi olan İnal el-Eşref'e bildirmişlerdir. Yapılan araştırmadan sonra vali, bu tür işlemlerin yasaklanması için derhal girişimler başlatarak bu konudaki kararnamelerin Kartaviyye duvarında sergilenmesini sağlamıştır (Jidejian, 1980:79).

Örneğin, Kartaviyye Medresesi'nin güneybatısında bulunan ve aynı zamanda Ulu Cami'nin güneydoğu kapısını teşkil eden giriş açıklığının lentosu üzerinde yer alan kitabede şu kararname yer alır:

Allah'a hamd olsun... Sultan el-Melik el-Muayyad Ebu'l Nasr Şayık, Trablus'un koruyucusu ve adaleti sağlayacak kişi, Allah ona güç versin. O, buğday, et ve ekmeklerin ambarlarda saklanması, saklayarak fiyatlarının zorla yükseltilmesini ve bu tür kötüye kullanımlar benim dönemimde yapılamaz diyerek yasakladı. Allah sultanı korusun ve saltanatını müslüman dünyası üzerinde daim eylesin. Hamd Allah'a ! 6 haziran 1414 (h. 817) (Jidejian, 1980:77) (foto.57).

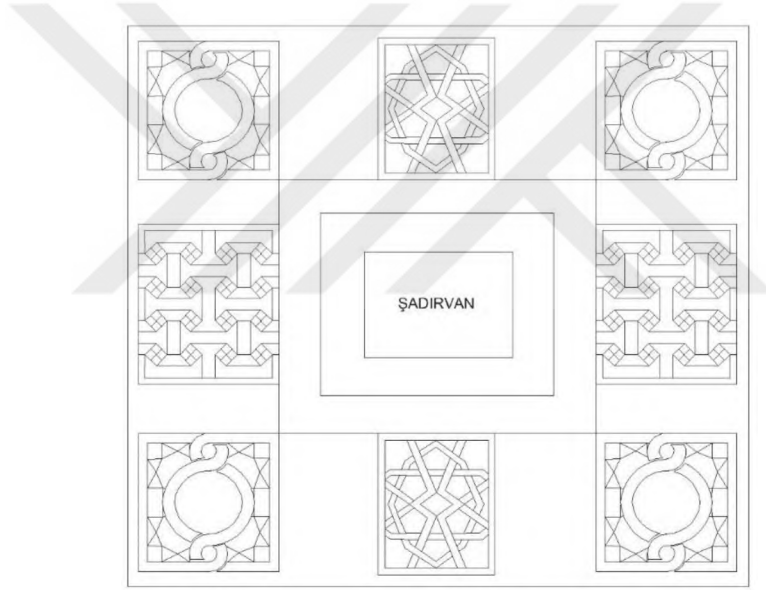

Foto 57. Ulu Camii'nin güneydoğu kapısı ve kitabesi

İç mekânda süsleme bakımından en dikkat çekici bölüm mihrap cephesi ve sofada yer alan şadırvanın çevresindeki zemin süslemeleridir. Sofa mekânının zemininde yer alan süslemeler farklı kompozisyonlara sahip olup kırmızı, beyaz ve siyah mermerle düzenlenen geometrik motiflerle süslenmiştir. Bunlar üç ayrı kompozisyon olup köşelerde aynı, ortalarında farklı toplam sekiz parça halinde işlenmiştir (foto. 58-59-60) (çizim.19).

Foto 58-59-60. Şadırvan çevresinde yer alan zemin süslemeleri

Çizim 19. Şadırvan çevresindeki süsleme düzeni

Sofadan yaklaşık 50 cm yüksek olan eyvan ve ibadet mekânlarının yan kısımları da siyah-beyaz taşlarla bezenmiştir.

Mihrap cephesi beden duvarlarının yarısına kadar mermer kaplama olup kırmızı-beyaz-siyah mermer ile bezelidir. Yer yer yalnızca beyaz, kırmızı ve siyah mermer, kare plaklar ve geometrik kompozisyonlar uygulanmıştır (foto.61). Güney cephenin merkezinde iki pencere açıklığı arasında yer alan mihrabın iki köşesinde korint sütun başlıklı sütunce, kemerde

birbirine geçmeli ablak uygulaması, ana gövdesinde dikey atılmış şeritler, yarım kubbesinin içinde ise yatay olarak atılmış ablak uygulamalı mermer şeritlerle uyumlu bir kompozisyon oluşturulmuştur. Mihrap alınlığı ise küçük boyutlarda sekiz kollu geometrik yıldızlarla dekore edilmiştir. (foto.62).

Foto 61. Güney cephe

Foto 62. Mihrap

Kuzey cephe ise oldukça sade tutulmuş olup basit küçük bir ahşap mahfil yer alır. Mahfilin dayandığı kuzey cephe daha sonra Burtasiye Camii'nde de göreceğimiz gibi yuvarlak bir pencere ve kapı açıklığına sahiptir (foto.63).

Foto 63. Kuzey cephe ve ahşap kısım

3.5. Nuriyye Medresesi

Yapı, kesin olmamakla beraber 1333 (?) yılında Emir Seyfeddin Turmuş el-Gümüşboğavi el-Hamavi⁵⁹ adlı bir kişi tarafından yaptırılmıştır (Liebich, 1983:122).

Konum

Ebu Ali Nehri'nin batı yakasında Süveykatü'n-Nuri Mahallesi'nde yer alır. Ulu Cami'yi çevreleyen medreselerden biri olup Nasırıyye Medresesi ile arasından geçen bir sokakla ayrılan köşe yapısıdır (foto.64).

⁵⁹ El-Hamavi, Trablus'un hacibü'l-hüccablarından (Devlet büyükleri ile elçiler arasında görüşmeleri sağlayan kişi) biri olup, Hısnü'l-Ekrad'da vefat etmiş ve orada defnedilmiştir (Çakar, a.g.e., s. 166).

Foto 64. Nuriyye Medresesi

Tarih ve Kitabeler

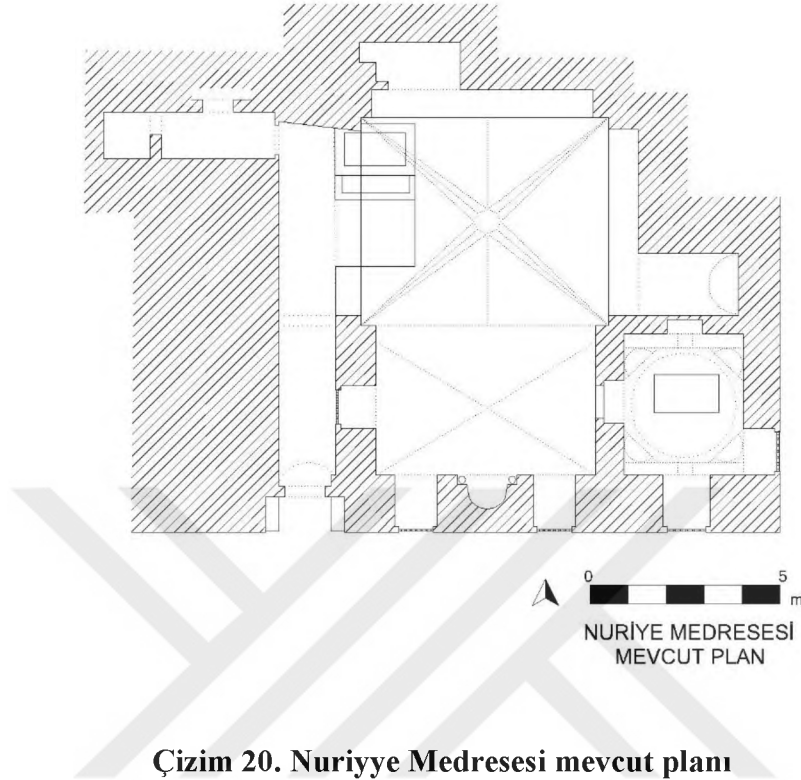
Nuriyye Medresesi, hakkında bilgi verebilecek hiçbir kitabe barındırmaz. Ancak medresenin karşı tarafında yer alan 1333 tarihli Nuri Hamamı ile aynı tarihte yapıldığı düşünülmektedir. Ayrıca UNESCO yapının inşâ tarihini 1333 olarak kabul eder. Bununla birlikte kaynaklarda da yeterli derecede bilginin olmaması yapının bâni, mimar ve inşâ tarihini tartışmaya açık bırakmıştır.

Osmanlı Evkâf kayıtlarında *Turmuşıye Mescidi* olarak da bilinen yapının yıllık gelirinin 1547 ve 1572 yıllarında 3.934 akçe olduğu bilinmektedir (TKA, TTD, nr. 422, v. 23^a; TKA, TTD, nr. 420, v. 18^a). Yapının bânisi olduğu düşünülen el-Hamavi, Hısnü'l-Ekrad'da öldükten sonra orada defnedildiği için inşâ ettirdiği düşünülen türbeye, Omar Abdüsselam Tadmori'ye göre eş-Şeyh Ali Nureddin adında bir zât defnedilmiş, medresenin karşısında yer alan Nuri Hamamı ve iki yapının bulunduğu Süveykatü'n-Nuri ismi bu kişiden gelmiştir (Çakar, 2012:166).

Ömer Abdüsselam Tedmori, yapının bânisinin Nureddin adında bir kişi olduğu görüşüne şüpheyile yaklaşarak, Trablusşam yöneticileri arasında tek bir Nureddin ismi olmadığını ifade eder (Liebich, 1983:119). Her hâlükarda yapının bâni, inşâ tarihi ve medrese olarak bilinmesine rağmen orijinalinde ne olarak kurulduğuna dair kesin bir görüş belirtmek sağlıklı olmayacaktır.

Tanım

Nuriyye Medresesi, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve bir bütün olarak ele alınan mescit- medrese ve türbe odasından oluşan bir plana sahiptir (çizim.20). Malzeme olarak dış kısımda düzgün kesilmiş kumtaşı, iç kısımda ise moloz taş kullanımı görülmektedir.

Çizim 20. Nuriyye Medresesi mevcut planı

Yapı ekseninin batısına konumlandırılmış kuzey-güney uzantılı dikdörtgen tabanlı bir giriş holünün; kuzeybatısında doğu-batı doğrultulu uzanan bir tuvalet mekânı; doğusunda kuzey-güney uzantılı medrese ve mescit mekânları; mescit mekânının güneydoğusunda ise kareye yakın dikdörtgen tabanlı bir türbe odası düzenine sahiptir.

Yapının merkezi kısmı, beşik tonoz ile örtülen dikdörtgen koridorun doğusunda yer almaktadır. Koridordan yaklaşık 60 cm daha yüksek tasarlanan mekân, esasen tek bir birim olarak görülsede üst örtüleri birbirinden ayrı ve farklı olarak düzenlenmiş iki birimi teşkil etmektedir. Bunlardan kuzeydeki medrese bölümü olarak ele alınan mekân, köşelerden merkeze doğru genişleyen ve merkezde sekizgen bir aydınlık açıklığında birleşen çapraz tonozludur. Bu mekânın doğusunda bulunan dikdörtgen birim ise beşik tonoz ile kapatılmıştır.

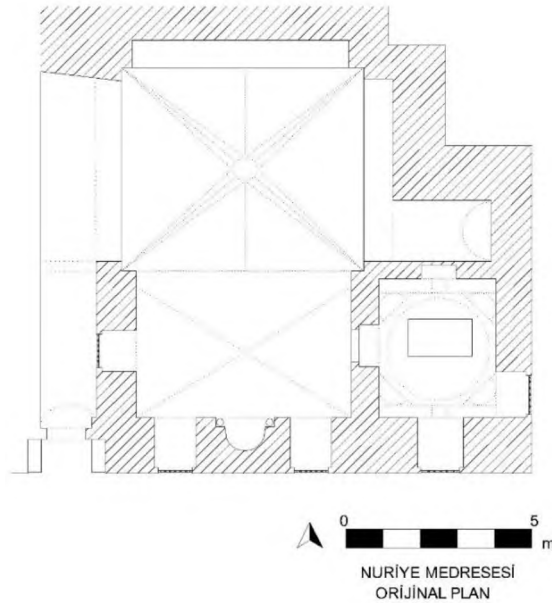
Mescit olarak bilinen güneydeki mekânın batı duvarında koridora açılan bir, güney duvarında ise dışa açılan iki derin pencere açıklığı yer alır. Üst örtü olarak da basit bir çapraz tonoz kullanılmıştır (foto.65). Bu mekânın doğusunda, yani yapının güneydoğusunda ise yine

merkeze doğru genişleyen çapraz tonozla örtülü türbe odası yer almaktadır. Türbe odası, mescit mekânına açılan bir kapı, doğu ve güney cepheye açılan birer pencere açıklığına sahip olup güney ve kuzey cephe iki gizli kemer ile dekore edilmiştir. Üst örtü olarak kullanılan kubbe, köşelerden tromp ile geçişi sağlanan sekizgen bir kasnak üzerine oturmaktadır.

Foto 65. Medrese-mescit mekânı ve üst örtü

Nuriye Medresesi'nde yapılan araştırmalar neticesinde bazı eklentilerin olduğu ve mevcut planın orijinal olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumda günümüzdeki mevcut plan ile orijinal plan birbirinden farklıdır (çizim.21) .

Çizim 21. Orijinal olduğu düşünülen plan (Liebich'ten işlenerek)

Bu tespiti destekleyecek ilk emare; güney cephede yer alan portalin dilatasyon izlerinden de anlaşılacağı üzere ek aldığıdır (foto.66). Yani portal muhtemelen tam olarak güneybatı köşeye konumlandırılmıştı. Ancak daha sonra portalin batı tarafına yaklaşık 3.50 m kadar bir eklenti yapılmıştır. Ayrıca dış cephede (portalin sol tarafı) sonradan eklendiği düşünülen kısım ile orijinal olduğu düşünülen kısma ait taş sırası da aynı hizada değildir.

Foto 66. Ekleme yapılan kısma ait dilatasyon izleri

Bu duvarın daha sonradan eklendiğini gösteren ikinci emare ise iç mekânda koridorun kuzeybatısında bulunan tuvalet mekânına girişi sağlayan asimetrik kapı açıklığıdır. Kapının güneyine yatay dikdörtgen şeklinde dar bir pencere, üst kısmına ise yine merkezden güneye kaydırılmış dikdörtgen pencere açıklığı yapılmıştır. Tuvalet mekânı dışında, bu eklenti duvarın içine girişi sağlayacak herhangi bir açıklık bulunmamaktadır. Dış kısımda ise dükkân olarak kullanılmaktadır.

Abdest havuzu ve medrese mekânının kuzeyinde yer alan asimetrik mekân da daha sonradan eklenen kısımlardandır (foto.67).

Foto 67. Dilatasyon izlerinden anlaşılacağı üzere sonradan açılan kısımlar

Güney cephede pencere sırasının üst tarafında da iç kısımda niş şeklinde düzenlenmiş blok halinde üç kemerli pencere dizisi yer alır. Ancak bu pencere dizisi muhtemelen yapının orijinalinde var olmayıp geç dönemde açılmıştır (Liebich, 1983:119) (foto.68).

Foto 68. Blok halindeki üç kemerli pencere

Süsleme ve Dekoratif Unsurlar

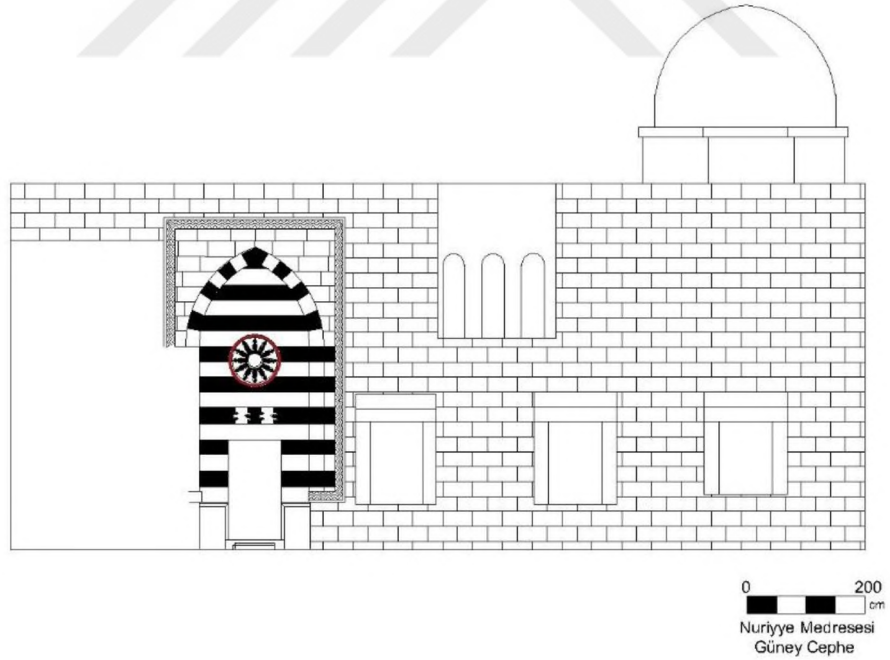
Nuriyye Medresesi, Trablusşam'da yer alan diğer yapılara nazaran daha sade bir görüntü sergiler. Düzgün kesme kumtaşı malzemeyle inşâ edilen yapının, ana sokağa bakan

güney cephesi süsleme bakımından daha hareketli görünür. Şüphesiz bu hareketliliğin en önemli unsuru da portaldır.

Portal, 7 x 3.50 m ölçülerinde dikdörtgen bir form sergileyerek hemen hemen yapının yüksekliğince uzanır (foto.69) (çizim.22). Ancak cephenin ortasından ziyade batıya kaydırılmıştır.

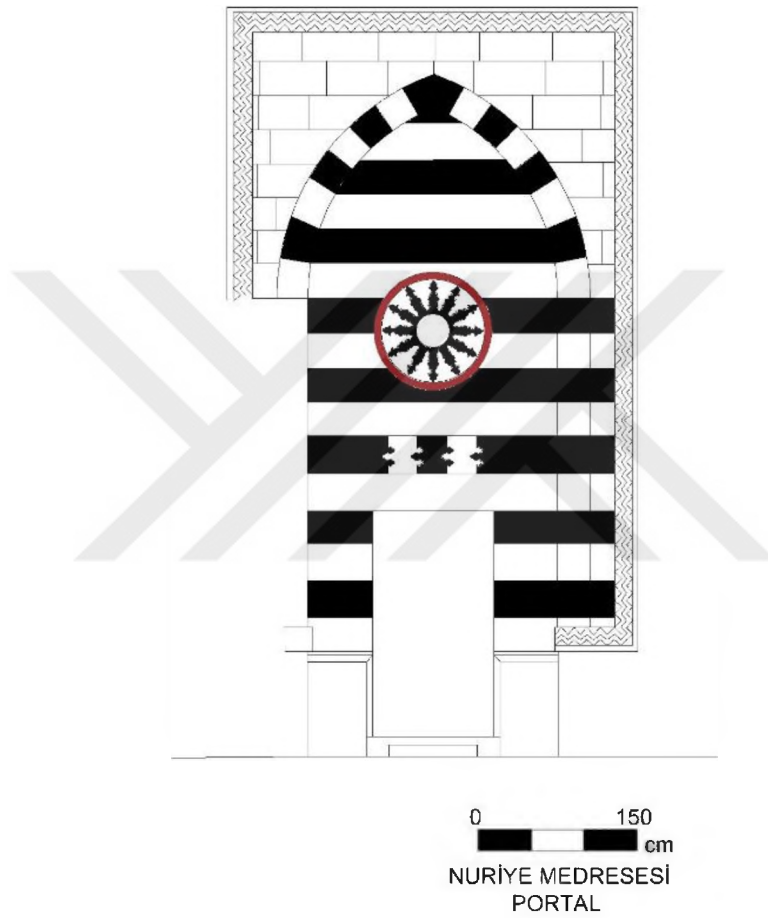

Foto 69. Nuriyye Medresesi güney cephe

Çizim 22. Nuriyye Medresesi güney cephe (R. Saliba'dan işlenerek)

Siyah ve beyaz renkli taş dizisiyle oluşturulan sivri kemerli portal, beyaz renkli sade lentosu olan bir giriş açıklığına sahiptir. Lentonun üzerindeki taş dizisi yine aynı şekilde siyah ve beyaz renkli taşlarla birbirine geçmeli olarak tasarlanmıştır. Üst kısmında yani merkezde ise dış hatları kırmızı renkli olan dairesel bir rozet içinde birbirine geçmeli siyah-beyaz renkli taş kompozisyon yer alır. Son olarak portal, alçak kabartmalı zikzak motifli bir bordürle çevrelenmiştir. Bu bordür yan kısımdaki pencerenin alt seviyesinin hizasına kadar indikten sonra kapı açıklığına doğru devam ederek son bulur (çizim.23).

Çizim 23. Portal çizim (R. Saliba'dan işlenerek)

Güney cephede kot olarak aynı olan üç sıra üstünde eşit aralıklarla üç pencere açıklığı yer alır. Söve ve lentoları siyah-beyaz taş sırasıyla oluşturulmuş olup lentolar birbirine geçmeli olacak şekilde dekore edilmiştir. Doğu tarafında yer alan türbeye ait pencere de aynı kompozisyona sahiptir. Pencere önlerine güvenlik amaçlı demir parmaklıklar sabitlenmiş, bu

demir parmaklıkların kesişme noktalarından birinde kase ya da kadeh olarak bilinen renk (arma) işlenmesi bulunur (foto.70).

Kadeh ya da kase rengi, yapıyı yaptıranın mesleğine işaret etmektedir (Bozkurt, 2007:575-576). Yani, yapının bânisi olarak bilinen Emir Seyfeddin el-Hamavi'nin asıl işi sakiliktir. Bu nedenle onu tanımlayan renk, demir parmaklıklar üzerine işlenmiştir

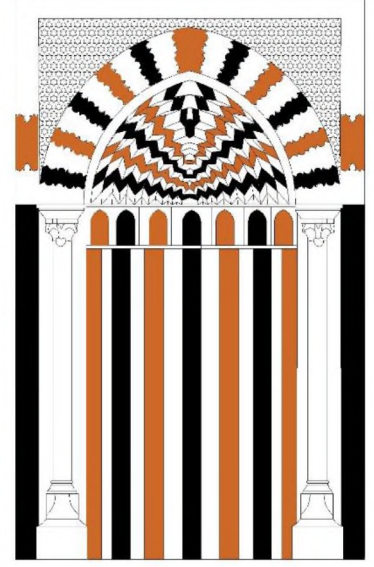

Foto 70. Nuriyye Medresesi pencere şebekesi lokma yüzeyindeki arma

Yapının iç kısmı son derece sade ve basit olup yapının geneli itibariyle en dikkat çekici unsuru; kahverengi-siyah-sarımtırak renkli taşların farklı dizilimleriyle oluşturulmuş, son derece başarılı bir kompozisyonu olan mihrabıdır. Güney duvarında iki derin pencere açıklığı arasına simetrik olarak yerleştirilmiş bir niş ve iki ince sütunla oluşturulan mihrap, içbükey alanları da dahil olmak üzere bütün alanları renkli mermer işçiliği ile kaplanmıştır. Alt kısımları dikey olarak atılmış renkli mermer şeritlerle oluşturulurken yarım kubbe içbükeyi renkli mermerli zikzak süslemesiyle oluşturmuştur. Sivri kemer kahverengi-siyah-sarımtırak renkleriyle iç içe geçme tekniğiyle, arkasındaki panel ise tamamen çok renkli bir takım yıldız, kare gibi geometrik kakma motiflerle bezenmiştir (foto.71) (çizim.24).

Foto 71. Güney cephe ve mihrap

Çizim 24. Mihrap çizim

3.6. Şemsîyye Medresesi

Şemsîyye Medresesi, Hayat Salam Liebich'e göre 1349 yılında Şemseddin Mevlevî tarafından yaptırılmıştır (1983:125). Ancak Omar Abdüsselam Tadmori, "*Asaru Trablus el-İslamiyye: dirasat fi 't-tarih ve 'l imare*" adlı eserinde, medresenin Ulu Cami ile aynı tarihte yani 1294 yılında yapıldığını (daha erken olabileceğini de söyler) belirtir (1994:242). Bu durumda yapının tarihi kesin değildir.

Tadmori bu görüşünü tarihçi Zehebi'den yola çıkarak aynen şöyle aktarmaktadır: "... buna delil olarak tarihçi Zehebi, zikredilen yılda Dımaşk'tan Baalbek'e gitmiştir. Oradan da Trablusşam'a ilim talebi için gitmiştir. Kadı Şemseddin'in inşâ ettiği medresede ilim almıştır..." (1994:242).

Tadmori'ye göre yapının bânisi ise Kadı Şemseddin Ahmed bin Ebubekir bin Mansur bin Atiye el-İskenderiye'dir. İsmine ithafen İskenderi Medresesi olarak da bilinmektedir.⁶⁰

⁶⁰ Ahmed bin Ebubekir bin Mansur bin Atiye el-İskenderi, alim, imam, Trablus kadısı ve şafii mezhebinin şer'i hakimidir. Şemseddin lakabıyla da bilinen İskenderi; İbn Habîb, Halebi, es-Safedi, İbn Hacer el-Askalani ve tarihçi Zehebi gibi isimlere hocalık yapmıştır. Zehebi, doğum yılı olarak H. 634/ M. 1236 yılını verirken, İbn Habîb ölüm tarihi olarak H. 707/ M. 1307 yılını vermektedir. İbn Hacer el-Askalani ise İskenderi'nin birçok ilimde fazilet sahibi olduğunu, cesur olduğunu, Franklarla savaşmak için gerekli nüfusa sahip olduğunu ve mal sahibi biri olup Trablus'ta Şafî'i medresesi kurduğunu belirtir. 1307 yılında zatülcenp (göğüs zarında meydana gelen iltihaplanmaya bağlı bir hastalık) hastalığından vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz (Tadmori, 1994:241).

Konum

Şemsiyye Medresesi, Ulu Camii çevresinde yer alan altı yapıdan biridir. Ulu Camii girişinin doğu tarafında olup Anonim Medrese olarak da bilinen Meşhed ile karşı karşıyadır (foto.72).

Foto 72. Şemsiyye Medresesi

Tarih ve Kitabeler

Şemsiyye Medresesi'nin kitabesi yoktur ve neredeyse hiçbir tarih mevcut değildir. Memlûk döneminde medrese olarak kullanıldığı bilinen yapı, inşâ tarihinden yakın bir zamana kadar Mevlevi tarikatı dervişleriyle de ilişkilendirilmiştir (Liebich, 1983:125).

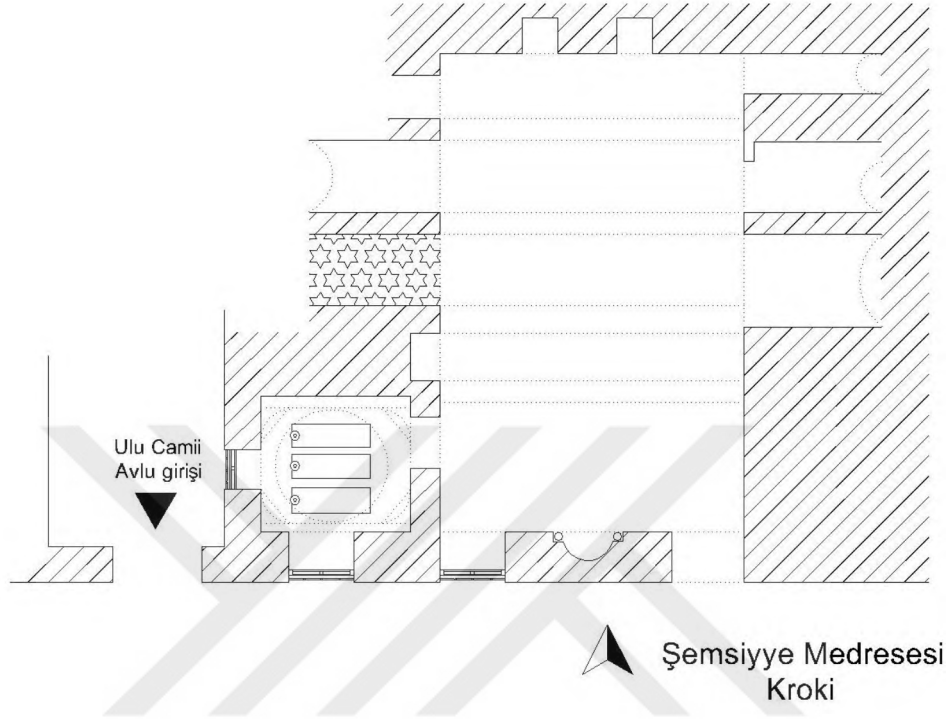
Çakar, yapıyla karşılıklı duran Meşhed adlı Anonim Medrese'nin 16. yüzyıl Osmanlı Evkâf kayıtlarında yer almadığını belirterek Şemsiyye Medresesi'nin devamı olabileceğini zikretmiştir (2012:165). Ancak iki yapı arasındaki en büyük farklılık olan süsleme düzenine bakıldığında bu görüşün doğru olamayacağı görülebilir. Kaldı ki aynı dönemde inşâ edildiği düşünülse dahi, neden birbirlerinden son derece farklı süslemeye sahiptir? Böyle bir durumda iki yapının birbirinin devamı olabileceği tezini savunmak için daha somut verilere ihtiyaç vardır.

16. yüzyıl Osmanlı Evkâf kayıtlarına göre 1547 ve 1572 yıllarında, yıllık 2.484 akçe vakıf geliri olduğu belirtilmektedir (TKA, TTD, nr. 422, v. 22^a; TKA, TTD, nr. 420, v. 17^a).

Tanım

Şemsiyye Medresesi, Ulu Camii avlusunun kuzey duvarına bitişik olup iki kapılı bir yapıdır. Bu kapılardan biri kuzey revakların altında (yapının güneyi), diğeri ise avluya giriş kapısının doğusunda (yapının batısında) yer alır.⁶¹

Medrese, kuzey-güney doğrultuda bir alana yayılan bir tasarıma sahiptir (çizim.25).

Çizim 25. Şemsiyye Medresesi krokisi⁶²

Yapıya Ulu Cami'nin revaklı avlusunun kuzey tarafında bulunan küçük ve sade dikdörtgen kapısından, yine kareye yakın dikdörtgen formlu olan geniş bir mekâna girilir. Ancak diğerk yapılarda da görüleceğigibi mihrap genelde iki derin pencere açıklığı arasına simetrik olarak yerleştirilmiş olduğundan, giriş olarak kullanılan bu açıklığın bir pencere açıklığı olduğuanlaşılmaktadır (foto.73).

⁶¹ Saha araştırması sırasında Şemsiyye Medresesi'nin batı cephesinde yer alan kapısından girilememiştir. Yalnızca güney kapısından girildiğigün belirli bir alanın çizimi ve fotoğraf çekimi yapılamadı.

⁶² Günümüzde aktif olarak kullanılan bir yapı olmadığından yalnızca fotoğraf çekimi için girişine izin verilmiştir. Bu nedenle ölçülü bir plan çizimi yerine olabildiğince doğru çizilen krokisi verilmiştir.

Foto 73. Şemsiyye Medresesi güney cephe ve girişi

Kuzey-güney uzantılı dikdörtgen mekânın doğu ve batı duvarlarında karşılıklı olacak şekilde üçer adet dikdörtgen birim yer almaktadır. Ancak dilatasyon izlerinden de anlaşılacağı üzere batı duvarında ortada kalan dikdörtgen mekân (yıldız taramalı kısım) daha sonraki dönemlerde kapatılmıştır. Sondaki açıklık ise daha sonra kapıya çevrilmiş olmalıdır ki bu kapı medresenin krokide yer almayan diğer bölümlerine açılmaktadır (foto.74). Aynı şekilde doğu duvarının ortadaki dikdörtgen birimi de yarıya kadar kapalı olarak yıkılmış bir vaziyettedir (foto.75).

Foto 74. Batı duvarında kapatılan dikdörtgen birim ve kapı

Foto 75. Doğu duvarı ve dikdörtgen birimler

Güney duvarı iki pencere açıklığı (biri sonradan kapıya çevrilmiş) arasında, iki ince mermer sütun ve nişten müteşekkil bir mihraba sahiptir. Kuzey duvarı ise iki sağır kemer altına açılmış ve ocak olduğu tahmin edilen kemerli iki küçük nişe sahiptir (foto.76).

Foto 76. Kuzey duvarı ocak nişleri

Yapının güneybatı köşesinde dikdörtgen bir giriş açıklığı bulunan kare formu bir türbe odası yer alır. Oda'nın güney ve batı duvarları birer dikdörtgen pencere açıklığı ile hafifletilmiştir.

Odada yanyana üç ayrı sanduka yer alır. Bunlardan ortadaki yapının bânisi olan Kadı Şemseddin'e, diğer ikisi ise Mevlevi ailelerine aittir (Tedmori, 1994:244) (foto.77).

Foto 77. Türbe odasında bulunan sandukalar

Medresede üst örtü olarak dikdörtgen mekânda enine atılmış dört kemerle taşınan düz çatı, türbe odasında ise tromplarla geçilen basit bir kubbe kullanılmıştır. Diğer küçük dikdörtgen mekânlarda ise beşik tonoz kullanımı görülmektedir.

Süsleme ve Dekoratif Unsurlar

Yapı tümüyle moloz taş malzemeden inşa edilmiş olup son derece sade ve gösterişten uzaktır. En önemli özelliği ise batı cephesinde bulunan ancak sonradan kapatıldığı anlaşılan kapı üzerinde yer alan dilimli kemeridir. 46 dilimden oluşan bu kemer Trablusşam'da yer alan yapılar arasında Tüveyşkiye Medresesi mihrabında ve Taynal Camii minaresinde de görülmektedir (foto.78-79-80).

Foto 78. Şemsiyye Medresesi batı cephesinde bulunan dilimli yastık kemer

Foto 79-80. Tüveyşiyne Medresesi mihrabı ve Taynal Camii minaresi

Şemsiyye Medresesi'nin üst katı Tadmori'nin belirttiğine göre yapının bânisi olan Kadı Şemseddin'in evidir. Yapının tamamına girilemediğinden hakkında pek bir malumat yoktur. Ancak Tadmori, bu meskenin Memlûkler döneminden kalan iki katlı en eski mesken olduğunu belirterek bir takım özelliklerinden bahseder.⁶³

3.7. Sükrekiyye Medresesi

H. 780/ M.1359 yılında Seyfeddin Akturak tarafından inşâ ettirilmiştir (Saliba, 1995:mon.no.25; Liebich, 1983:135; Çakar, 2012:159; Jidejian, 1980:82; Tadmori, 2003:22).

⁶³ Üst kat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz (Tadmori, 1994:246)..

Konum

Ulu Camii'nin güneybatısında Bab el-Raml'e giden yol üzerinde olup Hatuniyye Medresesi'nin karşısında yer alır (foto.81).

Foto 81. Sükrekiyye Medresesi

Tarih ve Kitabeler

Sükrekiyye Medresesi'nin cephesinde barındırdığı uzunca vakfiye şeridi ön plana çıkmaktadır (foto.80-88).

Vakfiyenin okunuşu:

بسم الله الرحمن الرحيم. وقف الجناب الكريم السيفي اقطرق الحاجب هذا المكان لمبارك مسجدا الله تعالى وتربة الدفن، ووقف على مصالحه وعمارته اثنائه و تطاويقه جمع مزر عتين (المتلاصقتين) من عمل حصن الاكراد، وهما مرج السلطان وقميرة وجميع البساتين المتلاصقين بقرية رشعين من عمل طرابلس احدهما يعرف بمسعود والآخر بابن الاقرمي. وجميع الحوانيت الاربعة المتلاصقات بالصف الشرقي من سوق الحلاويين بطرابلس وجميع الدار الملاصقة للمسجد وجميع الدار الثلاث المتلاصقات بخان المصريين بطرابلس، وجميع الحصاة الشائعة وقدرها والنصف والربع من جميع الدار شمالي خان المهندس بالجسر العتيق ، وجميع القرن المعروف بكر خولد للمسجد المذكور وفقا شرعيا . يبدأ من ريعه بعمارته و اصلاحه ، ويصرف منه في كل شهر أربعون درهما للامام بالمسجد المزكر، وخمسون درهما الى مؤذنين بالنوبة يؤذنان بمأذنة المسجد المذكور، وثلاثون درهما الى قيم المسجد و التربة ، وخمسون درهما الى خمسة انفار شهر اربعون درهما للامام بالمسجد المذكور، وخمسون درهما الى مؤذنين بالنوبة يؤذنان بمأذنة المسجد المذكور ، وثلاثون درهما الى قيم المسجد و التربة ، وخمسون درهما الى خمسة انفار يقرؤون بالمكان المذكور حزبا كاملا ، فرادى ومجتمعين. وخمسة عشر درهما في ثمن زيت وقناديل و آلة الكنس و الاستسقاء و يصرف في يوم الإثنين من كل اسبوع ثلاثة دراهم في ثمن خبز ، يفرق بباب التربة . و درهم واحد في ثمن ماء و تلج . وكذلك يصرف في يوم الخميس

من كل اسبوع . ويصرف في كل شهر احدى عشر درهما في ثمن كسوة من قميص ولباس رفيع و غير ذلك للأيتام و الأراامل والفقراء المسلمين. وما فضل بعد ذلك يصرف الى من كان فقيرا محتاجا من أولاد الواقف و انساله و من عتقائه بالسوية ، فان لم يكن فيهم محتاج صرف الى الفقراء المسلمين في باب التربة. و شرط الواقف. النظر لنفسه ، تم للارشاد من اولاده و انساله والى من كان امير حاجب كبيرا بطرابلس. و شرط الواقف ان لا يوجر وقفه بأكثر من ثلاث سنين. وليصرف هذا . ولا تقدر عليه مظالم ولا مكوس حسيما تضمن ذلك كتاب الواقف المؤرخ بمنتصف العقد ، الحرام سنة سبع وخمسين وسبعماية ، الثابت المحكوم به بمجلس الحكم العزيز بطرابلس المحروسة ونقش ذلك في ربيع الاول سنة ستون وولاء لهذا المسجد من الماء بحق واجب نصف وربع اصبع من قناة طرابلس (Saliba,1995:mon.no:25)

Esirgeyen ve bağışlayan Tanrı'nın adına, Tanrı'nın onurlu hizmetkârı mabeyinci Seyfeddin Akturak bu mübarek mescidi Allah için ve defin için bir türbe ve vakıf olarak kurdu. Bakım masrafı, malzeme ve dekorasyon için aşağıdakileri vakf etti: Sultan'ın ve Qumayra'nın arazisi olarak bilinen Hisn al-Akrad'ta (Krac des Chevaliers⁶⁴) yan yana bulunan iki çiftliğin tamamı; Trablus bölgesinde bulunan birisi Mesud diğeri Bab al-Aframi olarak bilinen *Rish'in*⁶⁵ tamamı; Trablus'daki tatlıcılar çarşısının (suq al-halawiyyin) sol yakasında kurulu olan dört pazarın tamamı; ve mescide bitişik evlerin tamamı; ve Khan al- Misriyyin yakınlarındaki üç evin hepsi; ve dağın kısımların ve değerlerinin tamamı; ve eski köprü'nün yanındaki mühendis hanının kuzeyinde kalan tüm mahalle ve yarısı; ve Kur Khulid olarak bilinen fırının tamamı vakf olarak mescit için ve yasal olarak kullanılma sunulmuştur. Hasılatın kullanımına gelince, buna inşa ve bakım ile başladıktan sonra her ay aşağıdakiler harcanmalıdır: cami imamı için kırk dirhem, bahsi geçen mescidin minaresinden nöbetleşe ezan okuyan iki müezzin için elli dirhem; caminin ve türbenin türbedarları için otuz dirhem; bahsi geçen camide birlikte ve bireysel olarak dua okuyan beş kişi için elli dirhem; kandillerin yağ temizlik malzemeleri ve sakiler için on beş dirhem. Ve her hafta pazartesi günü türbenin kapısından dağıtılan ekmek için üç dirhem ve su ve buz için yalnızca bir dirhem ve aynı şekilde her hafta perşembe günü ve her ay kimsesiz Müslüman çocuklar, dullar ve fakir insanlar için gömlek, yeni kıyafetler ve diğer şeyler için harcanmak üzere on bir dirhem harcanmalıdır ve bundan sonra geriye her ne kalırsa fakirler ya da vakf sağlayan kişinin çocukları ya da onun soyundan gelen ya da azat edilmiş köleleri arasında hiçbir ayırım gözetmeksizin harcanacaktır ve eğer bunlar arasında ihtiyaç sahibi bulunmuyorsa para türbe kapısında Müslümanlar arasındaki fakirlere dağıtılacaktır. Yukarıdakilerin denetimi için kendisini, sonra bilge çocuklarını ve torunlarını atamıştır ve her kim olursa olsun Trablus'daki önemli bir mabeyincidir⁶⁶. Ayrıca vakfın bir kerede üç yıldan fazla kiralınmamasını, gelirin harcanmasını ve belirtilen şekilde kötüye kullanılmaması ve iddia edilen vergilere tabi tutulmamasını şart koşturmuştur. Zu al-Iqdah al-Haram, yedi yüz elli yedi yılı içinde (9 Kasım 1356) ve usulüne uygun olarak Trablus'daki Adalet divanına

⁶⁴ Suriye'de bir Haçlı kalesi.

⁶⁵ Muhtemelen bostan.

⁶⁶ Sultanla görüşmek isteyenler ile sultan arasındaki iletişimi sağlayan kişi.

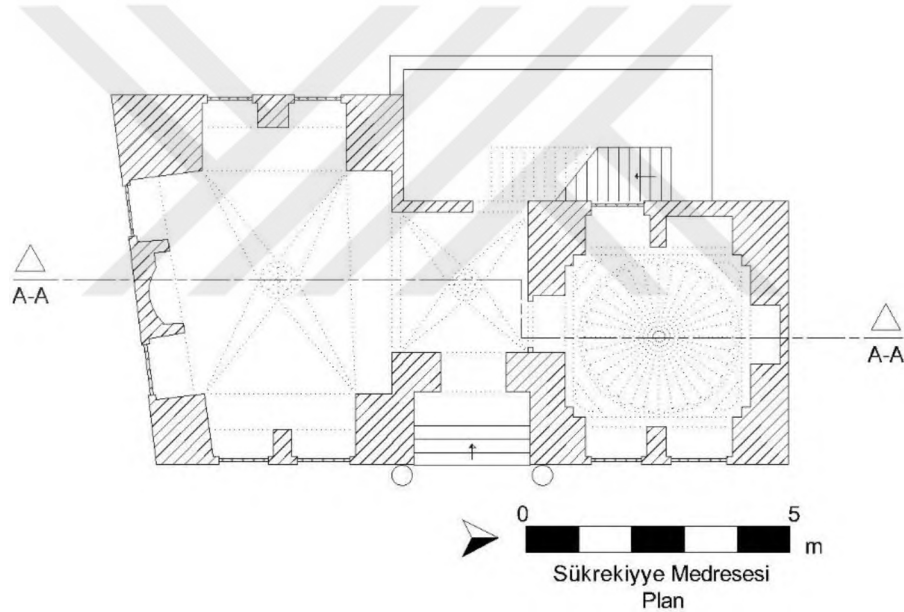
kayıtlıdır ve bu yedi yüz-altmış (Şubat 1359) senesinde yazılmıştır. Bu mescit için su hakkı, yasal bir hak olarak Trablus'un su kemerlerinden bir inç'in⁶⁷ dörtte biri kadardır.

Sükrekiyye Medresesi, vakfiyeden edinilen bilgiye göre H. 760/M. 1359 senesinde Seyfeddin Akturak tarafından *mescit-türbe* olarak inşâ ettirilmiştir. Vakıf arazileri, elde edilen gelirlerin dağılımı ve diğer şartların belirtildiği vakfiye, yapının inşâsından önce H. 757/M. 1356 senesinde oluşturulmuştur. Yapının minaresinden de bahsedilmektedir. Ancak saha araştırması sırasında herhangi bir minare ya da kalıntısına rastlanmamıştır. Bu durumda minarenin planlandığı fakat yapılamadığı düşünülmektedir.

16. yüzyıl Osmanlı Evkâf kayıtlarına göre 1547 ve 1572 yıllarındaki yıllık gelirleri 2.912 akçe olarak belirtilmiştir (TKA, TTD, nr.422, v.20^b; TKA, TTD, nr.420, v.15^b).

Tanım

Sükrekiyye Medresesi plan itibariyle kuzey-güney doğrultusunda uzanan ibadet mekânı, giriş holü ve türbe odasından meydana gelen bir düzen sergilemektedir (çizim.26).

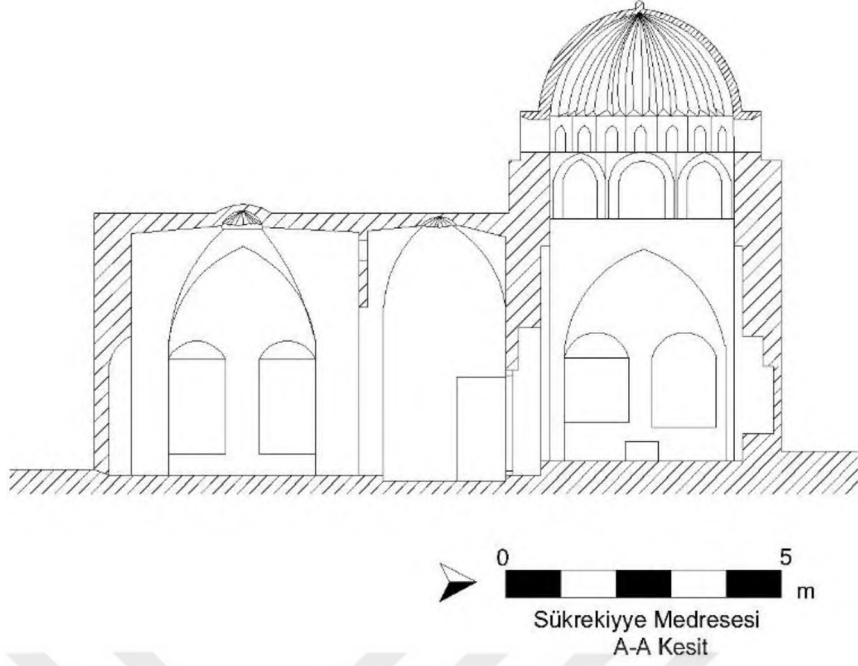

Çizim 26. Sükrekiyye Medresesi planı

Doğu cephenin merkezinde bulunan ve eyvan şeklinde düzenlenen portalde yer alan dikdörtgen formlu giriş açıklığından geçilen yapı; kare formlu, köşelerden merkeze doğru genişleyerek bir rozet etrafında birleşen çapraz tonozlu küçük bir giriş holüne açılır. Holün;

⁶⁷ 1 İnç: 2.54 cm.

güneyinde, ibadet mekânı; kuzeyinde, türbe odası; batısında ise avlu olarak nitelendirilebilecek üstü açık dikdörtgen bir alan yer alır (çizim.27).

Çizim 27. A-A kesiti

İbadet mekânı doğu batı doğrultusunda uzanmış olup köşelerden merkeze doğru genişleyen ve merkezde bir rozet çevresinde birleşen çapraz tonoz ile kapatılmıştır. Güney duvarı simetrik olmayıp iki derin pencere açıklığı arasına yerleştirilmiş bir mihraba sahiptir. Doğu ve batı cepheleri ise ikişer dikdörtgen formlu pencereye sahiptir (foto.82).

Foto 82. İbadet mekânı

Türbe odası, güney duvarında bulunan bir açıklıkla girilen kare formlu bir mekândır. Doğu duvarı iki pencere açıklığına sahipken, batı duvarı simetrik olarak yerleştirilmiş bir

pencere ve niş açıklıklarına sahiptir. İç mekânın tamamen sıva ile kaplı olması, bu niş açıklığının orijinalinde bir pencere olabileceğini ileri sürmemize engel bir durumdur. Orijinalinde muhtemelen doğu duvarında olduğu gibi simetrik olarak iki pencere açıklığına sahip olup geç dönemde kapatılmıştır. Aynı durum kuzey duvarında yer alan orijinalinde pencere olan niş açıklığında da görülür. Dış duvardaki dilatasyon izlerinden de anlaşılabileceği üzere pencere geç dönemde kapatılmış ve niş olarak kullanılmıştır (foto.83).

Foto 83. Türbe odası batı ve kuzey cephesi

Türbe mekânı, Trablusşam'da bulunan en dekoratif üst örtü elemanına sahiptir. Dört yönden atılan sivri kemerlerin taşıdığı sekizgen formlu yüksek tutulmuş bir kasnak üzerine atılan ikinci bir 16 köşeli kasnak ile taşınan; içten kaburgalı, dıştan nervürlü bir kubbe ile kapatılmıştır. Sekizgen kasnak dört yönden (güney yöndeki kapatılmış) pencere açıklığıyla hafifletilirken kısa tutulan 16 köşeli kasnak ise sekiz küçük pencere açıklığı barındırmaktadır (foto.84-85). Kubbeye geçiş elemanı olarak da tromp kullanılmıştır. Türbe odasının ortasında ise betonarme bir mezar bulunur (foto.84).

Foto 84. Türbe odası üst örtüsü

Foto 85. Kubbenin dış görünüşü

Foto 86. Lahit mezar

Giriş holünün batı tarafında yer alan dikdörtgen açıklık, avlu olarak nitelendirilen birime açılır. Türbe odasının batı duvarına bitişik olarak geç dönemde yenilenmiş ve üst tarafa yükselen merdivenler yer alır (foto.87).

Foto 87. Avlu ve merdivenler

Süsleme ve Dekoratif Unsurlar

Sükrekiye Medresesi, inşâ malzemesi olarak kumtaşının kullanıldığı bir duvar düzenine sahiptir. Merkezde bulunan eyvan görümlü girişin kuzey ve güneyinde yer alan ikişer pencere açıklığıyla birlikte oldukça simetrik bir düzene sahiptir (foto.88).

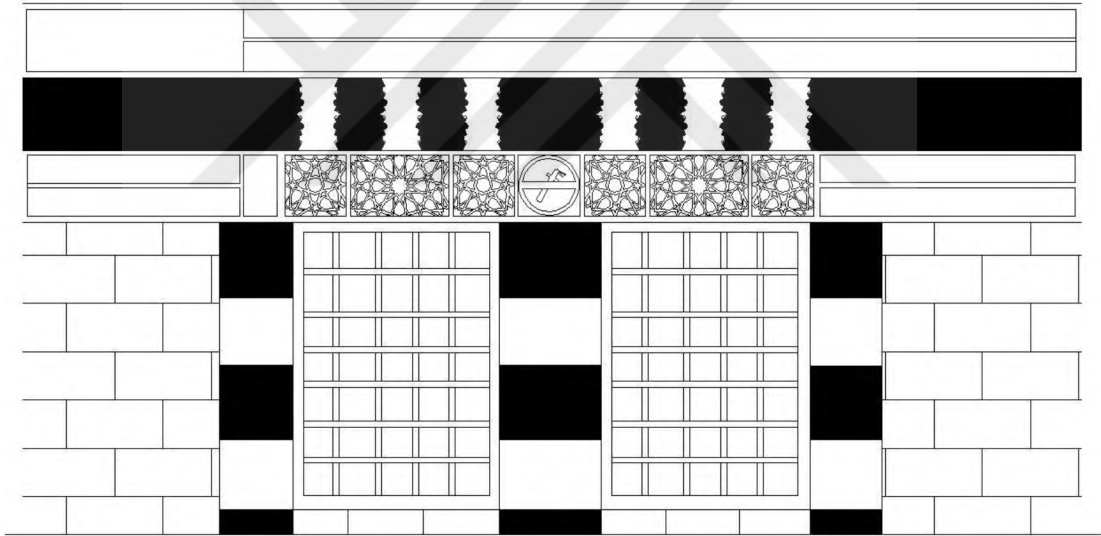
Foto 88. Sükrekiye Medresesi doğu cephe

Pencereler kot seviyesinde olup yan kısımları ablak uygulamalı olan siyah-beyaz taş ile çevrilmiştir. Üst kısımdan düz beyaz bir lento ile birbirlerine bağlanan pencerelerin lentolarında çok kollu yıldız ve geometrik motiflerin bulunduğu bir süsleme kompozisyonu yer alır.

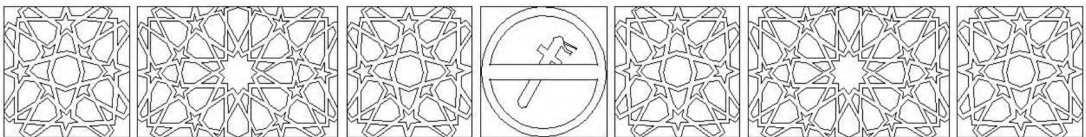
Kompozisyonun merkezinde, Liebich'in Mayer'e dayanarak Akturak'ın bir simgesi olarak belirttiği bir kılıç arması motifi vardır (1983:140). Bu renk (arma), daire içinde yatay bir çizgiyle kesilerek iki parça şeklinde çapraz olarak yerleştirilmiştir (foto.89) (çizim.28-29).

Foto 89. Cephenin güneyindeki pencereler

Çizim 28. Doğu cephe pencereleri

Çizim 29. Lento süsleme detayı

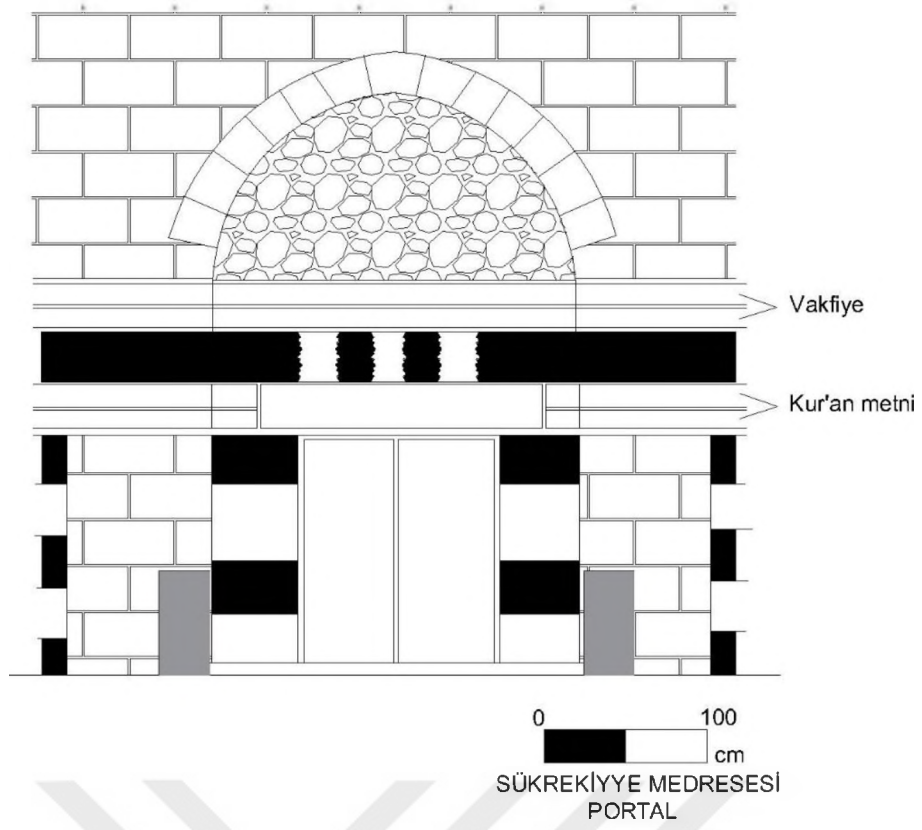
Lentonun üzerinde bulunan siyah taş sırası, aralara yerleştirilen beyaz renkli taşlarla birbirine geçmeli olarak yapılmıştır. Pencerede yer alan bu kompozisyon, güney cephede yer

alan pencereler ve cephede portalin kuzey tarafındaki pencereler üzerinde de aynı şekilde uygulanmıştır.

Portal, doğu cephede iki pencere açıklığı arasına simetrik olarak yerleştirilmiş olup sivri kemerli ve eyvan şeklinde düzenlenmiştir. İki yanında yarım granit sütun bulunan portal açıklığından üç basamak inilerek giriş açıklığına ulaşılır. Basit dikdörtgen formu giriş açıklığı, iki yandan siyah-beyaz taş, üst kısımda ise geometrik süslemeli bir lento ile çevrelenmiştir. Lentonun her iki yanından başlayarak portalin kuzey ve güney yanında yer alan ilk pencere hizasına kadar devam eden iki sıra nesih hatla yazılmış vakfiye şeridi yer alır. Lento üzerinde yer alan siyah şerit, ablak uygulamalı olup beyaz renkli taş ile birbirine geçmeli olarak yapılmıştır. En üstte yer alan şerit ise portalin kuzey tarafında yer alan ikinci pencere hizasından başlayıp portalin güneyindeki son pencere hizasına kadar devam eden iki sıra nesih yazıyla oluşturulmuş vakfiye kitabe şeridi yer alır. Vakfiyenin yazılı olduğu beyaz taş şerit, güney cephedeki pencereler üzerine kadar devam eder. Fakat bu kısım herhangi bir süsleme ya da yazıt barındırmaz (foto.90) (çizim.30).

Foto 90. Portal

Çizim 30. Portal çizim

Türbe odası, süsleme açısından hem içerden hem dışardan dikkate değer bir görüntüye sahiptir. Dıştan nervürlü olarak tasarlanan kubbenin yüksek tutulmuş olan sekizgen kasağında yer alan alçı süsleme parçasından da anlaşılacağı üzere bitkisel bezemeli kabartmalar bulunuyordu. Ancak muhtemelen daha sonraki dönemlerde dış etkilere maruz kalarak hemen hemen tamamı yok olmuştur (foto.91).

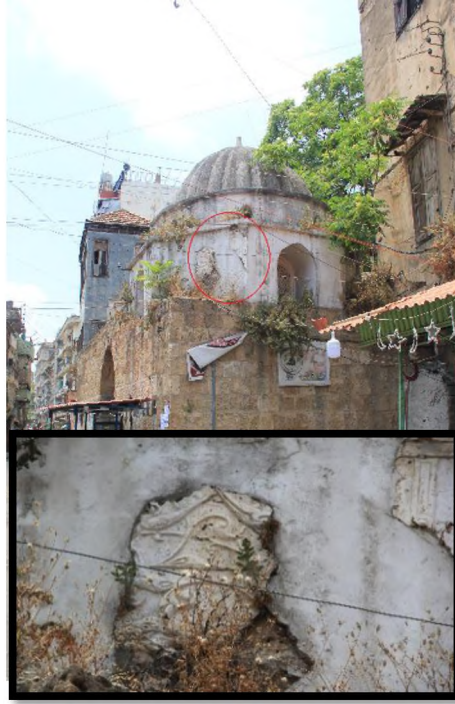

Foto 91. Kubbe kasnağında bulunan süsleme

Mezar odasının üstünü örten kaburgalı kubbe, bütünsel olarak bakıldığında bir yıldız görünümündedir. 16 köşeli olan kısa kasnakta yer alan her bir pencere açıklığının arasında bir de kör kemer bulunmaktadır. Bu kemerlerin iç kısmı alçı malzemeli stilize bitkisel motif kabartmaları ile tezyin edilmiştir. Sekizgen kasnakta yer alan tromplar da bitkisel motiflerle doldurulmuş olup pencereler (güneydeki kapalı) geometrik formlu bir alçı şebeke ile kapatılmıştır (foto.92-93).

Foto 92-93. Kubbe ve tromp içindeki süsleme detayı

3.8. Nasırıyye Medresesi

H. 755-762/ M. 1354-1360 yılları arasında Sultan Hasan İbn Muhammed⁶⁸ tarafından yaptırılmıştır (Saliba, 1994:mon.no.6; Liebich, 1983:132).

Konum

Ebu Ali Nehri'nin batı yakasında bulunan Ulu Cami'yi çevreleyen ve medrese olarak bilinen yapılardan biri olup Ulu Cami'nin kuzeyinde yer alan bir köşe yapısıdır (foto.94). Nuriyye Medresesi'yle aralarında bir sokakla, Hayriyye Hüsn Medresesi'yle aralarında modern bir yapıyla ayrılan Nasırıyye, Meşhed olarak bilinen Anonim Medrese'nin kuzey cephesiyle karşılıklı olarak konumlandırılmıştır.

Foto 94. Nasırıyye Medresesi

Tarih ve Kitabeler

İlmiyye-i İslamiyye olarak da bilinen Nasırıyye Medresesi'nin portalinde yer alan ancak yıpranmış durumda olan madalyon şeklinde düzenlenmiş kitabesine göre bânisi bilinmektedir

⁶⁸ Nasırüddin Hasan en-Nasır, kardeşi Melik el-Muzaffer I. Haccî'dan sonra tahta geçen 19. Memlûk sultanıdır. Hasan en-Nasır h. 748-752/ 1347-1351 ve 755-762/ 1354-1361 yılları olmak üzere iki defa saltanat sürmüştür. Son derece cömert ve cesur bir hükümdar olan Hasan en-Nasır, alimlere ve fakihlere karşı iyi davranan biriydi. Aynı zamanda imar işlerine de son derece düşkün bir sultan idi. İnşa ettirdiği güzel eserlerden biri de Arap-Mısır mimarisinde önemli bir yer teşkil eden Sultan Hasan Camii'dir. Bkz (Yiğit, 2015:86-89).

(foto.95). Tam olarak okunamayan fakat daha önce kayıt altına alınan kitabesinde şöyle yazmaktadır:

عز لمولانا السلطان الملك الناصر حسن بن محمد

“Şanlı Sultan el-Melik el-Nasır Hasan bin Muhammed” (Saliba, 1995:mon.no.6)

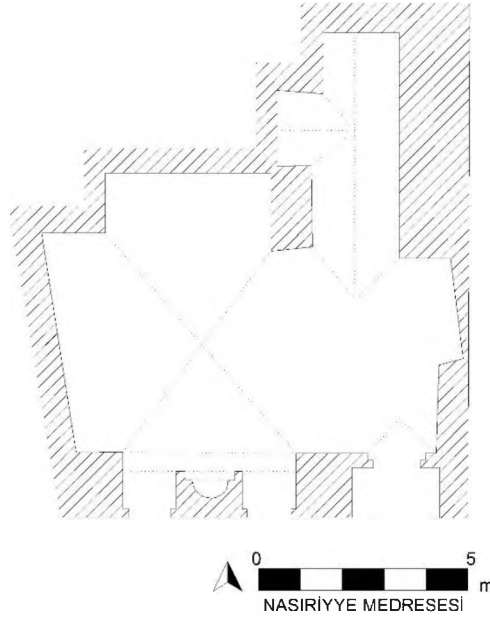
Foto 95. Portalde bulunan madalyon şeklindeki kitabe

16. yüzyıl Osmanlı Evkâf kayıtlarına bakıldığında İlmiyye-i İslamiyye ya da Nasriyye adında herhangi bir isimle karşılaşılmadığından yapının yıllık geliri hakkında malumat verilememiştir.

Tanım

Nasriyye Medresesi, kuzey-güney doğrultusunda uzanan genişçe bir mekândan oluşan ve düzen olarak asimetrik plana sahip bir yapıdır (çizim.31).⁶⁹

⁶⁹ Yapılan saha araştırması esnasında yapının iç mekânı ahşap malzemeye dolu olduğundan erişim sağlanamamıştır. Bu nedenle iç mekân çekimleri yapılamadığı gibi ilgili kuruluşlardan da temin edilememiştir.

Çizim 31. Nasırıyye Medresesi (R. Saliba'dan işlenerek)

Güneydoğu köşede yer alan eyvan görünümlü bir açıklıktan girilen Nasırıyye; batıda ibadet mekânı, kuzeyde ise kısa bir koridora sahiptir. İbadet mekânının güney cephesi iki derin pencere açıklığı arasına yerleştirilmiş bir mihraba sahiptir. Ana mekân batı ve kuzey yönden birer eyvanla genişletilmiştir.

Güney cephe, ikisi kot seviyesinde olmak üzere toplam üç pencere açıklığına sahiptir. Güneydoğu köşesine konumlandırılan portal ise saçak seviyesi yüksekliğini aşmaktadır. Doğu cephede ise yarım yay şeklinde kalmış bir hafifletme kemeri altında dikdörtgen bir pencere açıklığına yer verilmiştir (foto.96).

Foto 96. Nasırıyye Medresesi doğu cephe

Üst örtü olarak yalnızca basit çapraz tonoz kullanılmıştır.

Süsleme ve Dekoratif Unsurlar

Nasırıyye, süsleme bakımından yalnızca ana cephesinde barındırdığı uygulamalardan ibarettir. Ana cephede siyah-beyaz kumtaşı malzemeyle oluşturulmuş taş duvar örgüsü diğer yapılarda olduğu gibi burada da tekrar etmiştir.

Kot seviyesi hizasında bulunan iki dikdörtgen formlu pencere güvenlik amaçlı demir şebekelerle kapatılmış olup lentolarının üst kısmında bulunan siyah şerit üzerine beyaz renkli kumtaşı kullanılarak birbirine geçme ablak uygulamasıyla oluşturulmuştur. Hemen üstünde ise daha büyük boyutlarda kareye yakın dikdörtgen bir pencere açıklığı yer alır (foto.97).

Foto 97. Güney Cephe

Güneydoğu köşesine yerleştirilen portal, yapının saçak seviyesini aşmış olup tüm cephe birçok örnekte olduğu gibi zikzak bir bordürle çevrelenmiştir. Dikdörtgen bir giriş açıklığına sahip portal, iki sade pandantif arasına yerleştirilmiş daire şeklinde bir madalyon hizasına kadar siyah-beyaz taş sırasına sahiptir. Madalyon ise daha önce belirtildiği gibi yapının bânisi hakkında yazıt içermektedir. Üçgen pandantiflerle birlikte mukarnas kısmı tamamen beyaz renkli taş malzemedir yapılmıştır. Ayrıca bir sıra mukarnas dişi hattı üzerine iki sıra sarkıtlı mukarnası örten boş yarım bir kubbeden müteşekkil yüksek ve dolgulu bir nişe sahiptir (foto.98).

Foto 98. Nasıriyye Medresesi portal detayı

3.9. Acemiyye Medresesi

1365 yılında Muhammed el-Sûkkar tarafından inşa edilmiştir (Liebich, 1983:141; Çakar, 2012:158; Salim, ts:434).

Konum

Ebu Ali Nehri'nin batı yakasında, St. Gilles (Hısn-ı Sancil) Kalesi'nden Sukü'l- Attarîn (Kuyumcular çarşısı)'e inen merdivenlerin kuzey tarafında yer alır (foto.99).

Foto 99. Acemiyye Medresesi

Tarih ve Kitabeler

Gerek bu konuda yapılmış akademik çalışmalarda, gerek halk arasında medrese olarak bilinen Acemiyye, barındırdığı iki yazıttan birinde bânisi ve inşâ tarihi hakkında gerekli bilgiyi vermektedir. Bu yazıtlardan biri batı cephesinde bulunan giriş lentosunun üzerinde yer alır (foto.100).

Foto 100. Batı cephede yer alan kitabe

Kapı üzerine oyulmuş, iki sıra nesih yazıdan oluşan kitabede şöyle yazmaktadır:

أمر بإنشاء هذه التربة المباركة العبد الفقير إلى الله تعالى محمد السكر عفا الله عنه.
وكان الفراغ (منها في) مستهل (شهر) رمضان سنة سنة وستي وسبعاية.

“Allah’ın dindar kulu Muhammed el-Sukkar, Allah onu affetsin, bu kutlu türbenin inşâsını emretmiştir. Ramazan ayının başında H. 766/ M. 1365 yılında tamamlanmıştır.”

Muhammed el-Sukkar, 1365 yılında yapıyı türbe yapısı olarak inşâ ettirdikten sonra Hac vazifesini ifâ etmek için Mekke’ye gitmiştir. Daha sonra Dimyat’ta bağışladığı H. 771/ M. 1370 (Salim, ts:434) tarihli minberin kitabesine göre asıl adı *el-Hacc Şems-i Muhammed Tarabulsî* olan el-Sukkar, muhtemelen Mısır’da iken hayatını kaybetmiş ve orada defnedilmiştir (Liebich, 1983:143). Trablusşam’da bulunan türbede ise muhtemelen İranlı olan bir zât defnedilmiş olup buna istinaden “*Acemiyye*” olarak adlandırılmış olabileceği düşünülmektedir (Çakar, 2012:158). Zira Osmanlı kayıtlarında da böyle bir isimle karşılaşılmadığı gibi o dönemde hangi isimle anıldığı konusunda da malûmat yoktur. Kitabesinde türbe olduğu belirtilen yapının neden medrese olarak zikredildiği bilinmemektedir. Muhtemelen burada verilmiş (ise) ders eğitimlerinden dolayı medrese olarak anılmaktadır.

Güney cephede yer alan yazıtta ise Duhan Suresi 51-54. ayetleri yer alır (foto.101).

Foto 101. Güney cephede bulunan kitabe

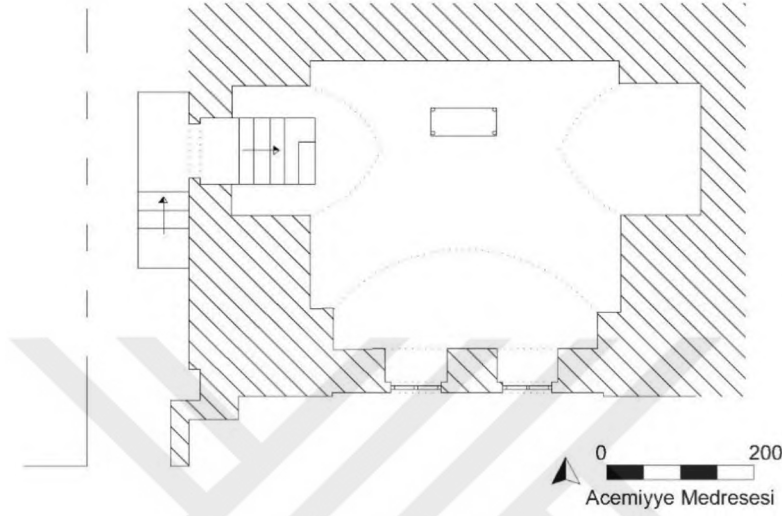
Yapı hakkında herhangi bir bilgi içermeyen bu tek sıra halindeki yazıt şöyledir:

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ كَذَلِكَ وَرَوْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ

“Müttakiler güvenli bir makamdadırlar: Bahçelerde ve pınar başlarındadırlar. İnce ipekten ve parlak atlastan elbiseler giymiş olarak karşılıklı otururlar. Hem biz onları güzel gözlü hurilerle evlendiririz.”

Tanım

Acemiyye, plan itibariyle doğu-batı uzantılı tek bir mekândan oluşan, kareye yakın dikdörtgen planlı mütevâzı bir yapıdır (çizim.32). Moloz taş malzemeden inşa edilmiştir.

Çizim 32. Acemiyye Medresesi

Doğu ve kuzey cephesi modern yapılarla bitişik olan medresenin, kuzeybatı cephenin dış köşesine konumlandırılmış ve üç basamakla ulaşılan giriş açıklığı, iç mekâna ikinci bir beş basamak ile bağlanmaktadır (foto.102).

Foto 102. Batı cephe ve giriş

İç kısımda sivri bir tonozlu niş içerisine yerleştirilen giriş kapısı dikdörtgen boyutlarda basit bir form sergiler. Kuzeydoğu köşede yer alan sivri tonozlu küçük bir niş ve güney cephede yer alan iki pencere açıklığı ile hareketlendirilmiştir. Üst örtü olarak beşik tonoz kullanımı görülmektedir (foto.103).

Foto 103. İç mekân güney ve batı cephe

Güney cephe, dış duvarda enlemesine uzanan lento (kitabe) ile bağlanan iki dikdörtgen pencere ve iki pencereyi de kapsayan geniş bir sivri kemere sahiptir. Alınlık kısmı ise tamamen açık durumdadır (foto.104).

Foto 104. Güney cephe

İç mekânda kuzey duvarına yakın olacak şekilde mermer malzemeyle oluşturulmuş ve köşelerinde dört küçük sütunce bulunan bir sanduka bulunur.

Süsleme ve Dekoratif Unsurlar

Süsleme açısından son derece sade olan Acemiyye, yalnızca giriş kapısı üzerinde yer alan kitabe ve onun üstünde bulunan siyah-beyaz (günümüzde beyaz kısmı boyanmış) ablak uygulamalı birbirine geçme süslemeden ibarettir (foto.105).

Foto 105. Giriş kapısı üzerinde bulunan süsleme detayı

Güney cephe ise yatay olarak uzanan, başlangıç ve bitiş kısımlarında rumi ve palmet motifli süslemeye sahip bir kitabe barındırır (foto.106-107).

Foto 106-107. Güney cephe süsleme detayı

Medresenin iç mekânında herhangi bir süsleme unsuru bulunmaz. Ancak sandukanın her dört köşesinde; on köşeli ve her höşesinde mukarnas dişi oymalı ufak boyutlarda sütunce bulunur. Tepe kısımları kubbe görünümünde olup üzeri çiçek ya da bitişik küçük şemse motifi denilebilecek ve oyularak yapılan bir süslemeye sahiptir. Bunun haricinde dört yüzü de, Kur'an-ı Kerim'den ayetlerle bezenmiştir (foto.108-109).

Foto 108-109. İç mekânda yer alan mermer sanduka

3.10. Hatuniyye (Aydemiriyye) Medresesi

Emir İzzeddin Aydemir el-Eşrefi⁷⁰ ve eşi Argun Hatun⁷¹ tarafından H. 775/ M. 1373-74 yılında yaptırılmıştır (Saliba, 1995:mon.no.26; Liebich, 1983:144; Çakar, 2012:161; Salim, ts: 431; Nina Jidejian, 1980:83).

Konum

Ebu Ali Nehri'nin batı yakasında Bab el-Raml'e giden sokakta yer alan Argun Şah Camii'nin kuzeydoğusunda olup Sükrekiyye Medresesi ile karşılıklı duran bir köşe yapısıdır (foto.110).

Foto 110. Hatuniyye Medresesi

Tarih ve Kitabeler

Hatuniyye Medresesi'nin eyvan şeklinde düzenlenen giriş açıklığı üzerinde genişçe bir vakfiye yer alır (foto.111).

⁷⁰ Asıl adı İzzeddin Aydemir el-Unukî el-Eşrefi el-Devadari olan Emir İzzeddin, Sultan Muhammed en-Nasır'ın oğludur. İyi ilişkileri neticesinde Sultan Hasan'ın sekreterliğini yaparak söz sahibi olmaya başlamıştır (Liebich, s. 145). Sultanın ölümünden sonra ilk olarak Kahire'de beyler kumandanlığına, ardından Trablusşam valiliğine tayin olmuştur. Yaklaşık olarak iki sene valilik görevini yaptıktan sonra H. 776 senesinde ölmüştür (Behçet ve Temimi, 1917:193).

⁷¹ Yapı kitabesinde bâni olarak zikredilen Argun Hatun, Trablus valiliği yapan İzzeddin Aydemir'in âzâd edilmiş kölesi ve eşidir. Medrese ve türbe, kendisi ve kocası tarafından inşa ettirilmiştir (Behçet ve Temimi, 1917:193).

Foto 111. Vakfiye kitabesi

Vakfiyenin okunuşu;

بسم الله الرحمن الرحيم ، الحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا محمد أنشأ هذا المكان المبارك مولانا المقر الاشرف العالي المولوى المخدومي الكافلي العزى ايدمر الاشرفي مولانا ملك الامراء اعز الله انصاره في شركة آدره الكريمة الجهة المصونة ارغون تغمدها الله برحمته حسب وصيتها المتقدمة وقفت جميع القيسارية المعروفة بالدهيشة و بمساكن الحريرين و الحوانيت التسعة و المقعدات لدى ذلك خارجها و معروفين بها و يعلق عليها باب بالمقعد خارج الباب القبلي ملاصق اله عن يمينه الداخل منه ومن الحوانيت التسع اربع حوانيت كبار ملاصقات لها من يمينه الداخل من بابها القبلي حانوتان وعن يسارته حانوتان والخمسة اقباء ملاصقات القيسارية ايضا وجميع الحوانيت الثلاثة المتلاصقات تجاه باب القيسارية القبلي و جميع الحوانيت المتلاصقين بوسط الشرق بالصف الشرقي بالقرب من قيسارية التجار وموقع ذلك جميعه بطرابلس المحروسة على نفسها مدة حياتها ثم من بعدها يصرف ذلك على الوجوه الاتي شرحها فيه و هو ان الناظر في الوقف شرعا يقرر بان التربة التي عينت للواقفة و تدفن بها اربعة حفاظ من القرآن العزيز و يقرر لهم من المعلوم ما اقتضاه رايه على انهم يرددون كل يوم الى تربة الواقفة و يقرأون ربعا كاملا من القرآن الكريم و يدعون عقيب القراءة للواقفة و معتقها زوجها المشار اليه اعلاه و يترحمون عليها و يسألون الله عز و جل لها بالعفو و المغفرة و يهدون ثواب القراءة الى روحهما و يشركون جميع المسلمين في الدعاء و يختتمون الدعاء بالصلوة على رسول الله صلى الله عليه و سلم و يجعلون ختم القرآن في كل ليلة جمعة بحبيب انهم يقرؤن على قبرها في كل سبعة ايام ختمه كاملة فإذا كانت ليلة كل جمعة يجتمعون بالتربة و من حضر معهم من المسلمين و مساكنهم يختتمون الختمة الشريفة على قبرها و يدعون و يترحمون كما تقدم وان يعمل الناظر الشرعي في لونين من الطعام حسب ما يقتضيه رايه القرآن العزيز و ان يصرف بالتربة ما يحتاج اليه من فرش و غير شيء و معاز قائم مقيم يقوم بها بكنسها و تنقيضها و فرشها و تنبيرها و ان يجعل طرابلس كتاب ايتام و يرتب به فقيها و ثمانية مديان ايتام ليجلس لهم الفقيه علا العادة يقربهم القرآن و يعلمهم الكتابة و كل ما ختم القرآن العزيز او مات او اعرض عن الحضور للتعليم يترتب الناظر غيره من ايتام المسلمين و ان يقرر للمعلم في شهر مبلغ ثلاثين درهم يصرف اليه و ان يصرف الى كل حال واحد من الايتام كل يوم ربع درهم ويكسي كل منهم كسوة كاملة حسيما رآه الناظر من قميص و قبع و لباس و متاع و مال هذا الواقف عند انقطاع سبله و تعديبه جهاته الى الفقراء و المساكين من المسلمين و البداية من ربع ذلك بعمارته و شرطت التصرف لنفسها و لها ان تثبت و توكل فيه و تسند الى من شئت ثم بعدها يكون الناظر لمعتقها مولانا ملك الامراء المشار اليه اعلاه اعز الله انصاره ثم الارشد من اولاده منها ثم الى شرطته في كتاب وقفها المؤرخ في الثالث و العشرين من شعبان سنة ثلاث و سبعين وسبعمائة و بتولى عمارة هذا المكان المبارك جميعه الفقير الى الله تعالى الأمير جمال الدين يوسف ابن المرحوم العزى غزان السيفي اثابه الله تعالى بالاجر العالي اعلاه الله تعالى و كان الفراغ من ذلك في سنة خمس و سبعين و سبعماية (Saliba, 1995:mon.no.26).

Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın adıyla, evrenin Tanrısı haşmetli Allah'a ve Allah'ın Peygamberimiz Muhammed'i kutsaması umuduyla, efendimiz bu kutsal yeri inşa etti. Çok asil olan ekselansları, hizmet edilen yönetici İzz al -Din Aydemir al-Ashrafi, efendimiz ve prenslerin kralıdır. Allah, asil eşi, iyi korunmuş Arghun Hanım ile birlikte onun zaferlerini güçlendirsın ve eşinin adına önceden hazırlanmış vasiyete istinaden eşini merhametiyle korusun. O, Düheyşe olarak bilinen Pazar yerinin tamamını, ipek dokumacılarının kurulmasını ve dışında bulunan dokuz adet dükkânı ve bitişiğinde bulunan, kible duvarının dışındaki dükkânı (Kible kapısından giren kişinin sağ tarafında kalan), sol tarafta kalan iki dükkânı, sağ tarafta kalan iki dükkânı, pazar yerinin yanındaki diğer beş dükkânı ve pazar yerinin kible kapısının karşısındaki üç bitişik dükkânın tümünü, pazar tüccarlarının yakınındaki doğu sıradaki doğu pazar yerinin ortasında bulunan tüm bitişik dükkânları vakıf olarak oluşturmuştur. Tüm bunlar iyi korunan Trablus'da bulunmaktadır. Buraları hayatı boyunca kendi adına vakıf olarak oluşturulmuştur. Daha sonra ise buraların gelirleri aşağıda belirtilen şekilde harcanacaktır. Vakfı oluşturan kişi için yapılan ve içinde gömülü olacağı türbenin yasal yöneticisi Kuran'ı ezbere bilen dört kişi (hafız) belirleyip, onlara kendi takdirine göre maaş ödeyecektir. Söz konusu hafızlar ise her gün türbeye giderek, Kuran'ın dörtte birini ezberden okuyacak ve daha sonra vakfın kurucusu için ve yukarıda belirtilen ve onu kurtaran kocası için dua edecek, her ikisi için Allah'tan merhamet, af ve müsamaha dileyecek, Kuran okumalarının yararlarını her iki kurucunun ruhuna aktarmasını ve tüm Müslümanların dualarla ilişkili kılınmasını dileyecek, duaları Peygamberimiz için dualarla tamamlayacak ve Kuran'ın tamamının okunmasını her Cuma gününün önceki gününün akşamında tamamlanacak şekilde düzenleme yapacaklardır (böylece mezarı başında her hafta Kuran'ın tamamını okumuş olacaklardır). Ayrıca, Müslümanlardan ve fakir insanlardan yanlarında gelen tüm kişiler de yukarıda belirtildiği şekilde mezarı başında asil okumayı tamamlayacak, onun için dua edecek ve onun için merhamet dileyecektir. Ayrıca, yasal yönetici kendi uygun gördüğü şekilde iki yemek hazırlatacak ve yüz kilo ağırlığında iyi kaliteli ve saf ekmek unu alıp, Muhammed'in takipçilerinden fakir halka dağıtılması için türbeye koyacaktır. Bu da, her Cuma, asil Kuran'ın okunmasının tamamlanmasından sonra gerçekleşecektir. Ayrıca, tefrişat ve diğer şeyler için, türbe için gereken harcamaları yapacak ve devamlı olarak türbede çalışacak ve türbeyi süpürecek, temizleyecek, teçhiz edecek ve ısklandıracak bir idareciye maaş ödeyecektir. Bunun yanı sıra, Trablus'da öksüzler için bir ilkokul kuracak ve bir bilgin istihdam edecek ve ona maaş ödeyecektir. Bu bilgin sekiz öksüz erkek çocuğu ile oturup, onlara geleneksel şekilde Kuran'ı okumalarını ve yazmalarını öğretecektir. Öğrencilerden birinin Kuran'ı okumayı tamamlaması, ölmesi, ya da derslere artık katılmaması halinde, yönetici Müslüman öksüzler arasından yeni bir öğrenci bulacaktır. Bilgin'e ayda otuz dirhem, öğrencilerin her birine de günlük olarak bir dirhem dördte birini ödeyecektir. Ayrıca, yöneticinin uygun göreceği şekilde öğrencilere gömlek, şapka, pantolon, palto ve yedek giysiler verilecektir. Vakfın gelirlerinin dağıtımının herhangi bir şekilde sona ermesi halinde, bu gelirler Müslümanlar arasındaki fakir halka verilecektir. İlk gelirler inşaat için kullanılacaktır. Ayrıca, hanımefendi geliri istediği şekilde kullanma hakkını ve istediği kişiye idaresini verme hakkını saklı tutmuştur. Ölümünden sona ise vakfın yönetimi, yukarıda belirtilen emirlerin kralı,

efendimiz, ve kendisini kurtaran kişiye devrolacaktır (Allah onun zaferlerini kuvvetlendirsın). Daha sonra ise bu yetki kendisinden olan çocuklardan en zekisine, daha sonra ise yedi-yüz yetmiş üçüncü yılın Şaban ayının (Mart 1372) yirmi-üçüncü gününde oluşturulan vakıfta belirtilen kişiye devrolacaktır. Ayrıca, İzz al-Din Ghazan al-Sayfi oğlu, mütedeyyin Emir Jamal al-Din Yusuf bu kutsal yerin tamamının inşaatını yönetmiştir. Allah ona yüksek mükafat versin. Burası yedi-yüz yetmiş beş yılında (1373-74) tamamlanmıştır.

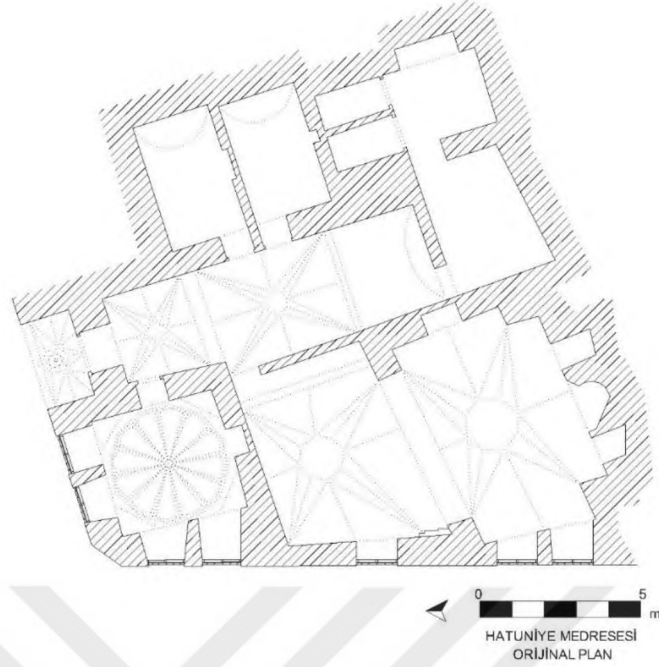
Yukarıdaki vakfiyeden anlaşılacağı üzere H. 775/ M. 1373-1374 yılında inşâsı tamamlanmadan evvel H. 773/ M. 1373 senesinde medreseye atanan vakıf malları (arazi, bahçe, dükkan) gibi gelir kaynaklarının yanı sıra bu gelirlerin kimlere ne kadar dağıtılacağı bilgisi verilmiştir. Kaynaklarda ve halk arasında medrese yapısı olarak bilinen Hatuniyye'nin vakfiyesinde “*medrese*” tabirinin geçmemesi dikkat çekicidir. Türbenin bakımı için şartlar konularak yalnızca bir kişinin (türbedar) türbe ile ilgilenmesi istenmiştir. Daha sonra yöneticinin sekiz öksüz erkek çocuğa Kur'an okuyup yazmayı öğretmek üzere bir eğitmenin tutulması belirtilmiştir. Bu öğrencilerin herhangi bir sebeple katılmayı bırakması üzerine derhal yerine başka bir talebenin bulunması şartı bulunmaktadır. Vakfın yönetimi Argun Hatun'un ölümünden sonra eşi İzzeddin Aydemir el-Eşrefi'ye, kendisinden sonra ise çocuklarından en zeki olanına devrolması şeklinde asıl vakıf sahibinden sonraki mirasçılarını da belirtmektedir. Öğrencilerin barınma ihtiyacına dair herhangi bir bilgi yer almadığı gibi öksüz öğrenciler için bir ilkokul kurulması gerektiği belirtilmiştir. İlkokul hakkında verilen bilgiler detaylı olmadığından bahsi geçen yapının Hatuniyye mi yoksa başka bir yapı mı olduğu konusunda bir bilgi mevcut değildir. Medresenin mimarı hakkında da bilgi yoktur ancak inşâ sürecini yönetecek kişi olarak Emir Cemaleddin Yusuf ismi zikredilmiştir.

Emir İzzeddin Aydemir el-Eşrefi'ye ithafen Aydemiriyye Medresesi olarak da bilinen yapı, 16. yüzyıl Osmanlı Evkâf kayıtlarına göre Bab-ı Aktarak Mahallesi'ndeki Aydemiriyye Mescit-Medresesi'nin 1547'de 3.173 akçe, 1572'de ise 3.036 akçe yıllık vakıf gelirlerinin olduğu belirtilmiştir (TKA, TTD, nr.422, v.20^a ; TKA, TTD, nr.420, v.19^{a-b}). Osmanlı döneminde *mescit-medrese* olarak kullanıldığı anlaşılan yapı muhtemelen aynı şekilde Memlûk döneminde de *mescit-medrese* olarak kullanılmıştır.

Tanım

Lübnan Eski Eserler Dairesi'nin 1953 yılında planını çıkardığı medresenin – muhtemelen – orijinal durumu ile günümüzdeki mevcut durumu arasında birtakım değişiklikler görülmektedir. Hayat Salam-Liebich'in, 1983 tarihli “*The Architecture of the Mamluk City of Tripoli*” adlı çalışması ile Robert Saliba'nın 1995 tarihli “*Tripoli The Old City*” adlı çalışmasında da kullanılan bu plana göre Hatuniyye Medresesi; kuzey-güney doğrultusunda bir

alana yayılan ve yine kuzey-güney ekseninde uzanan bir giriş holünün doğu ve batısına yerleştirilen mekânlardan oluşan münferit bir plan tipine sahiptir (1983:150; 1995:mon.no.26) (çizim.33).

Çizim 33. Hatuniye Medresesi orijinal planı (R. Saliba'dan işlenerek)

Yapı, kuzey cephede kot seviyesinin altında kalan ve eyvan görünümü veren bir girişe sahiptir. Dikdörtgen formlu bir açıklıktan girilen medrese, güneye doğru uzayan giriş holünün doğusunda yer alan basit mekânlar ile batısında yer alan türbe, medrese ve mescit mekânlarına sahiptir. Holün güney ucu ise açık bir avluya sahip olup avludan da iki küçük dikdörtgen mekâna geçilir (foto. 112).

Foto 112. Kuzey-güney uzantılı koridor

Yapının güneybatı köşesinde, diğer birimlerden yaklaşık 15 cm daha yüksek tutulan mihraba paralel doğu-batı uzantılı mescit mekânı; güneyde iki niş arasına yerleştirilmiş ve güneydoğuya bakar vaziyette asimetrik duran bir mihraba sahiptir. Batı duvarında iki dikdörtgen pencere açıklığı bulunan mekânın doğu duvarında ise bir niş yer almaktadır (foto.113).

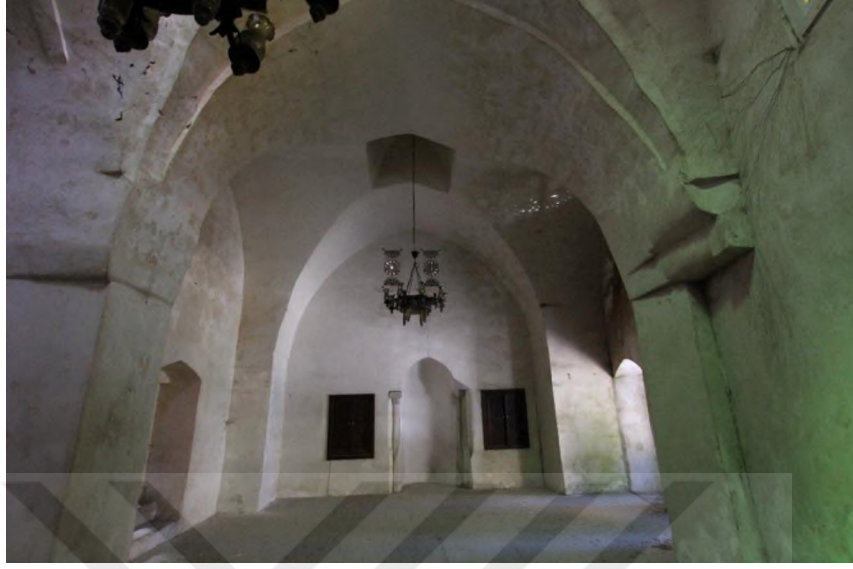

Foto 113. Mescit mekânı

Mescit mekânının kuzeyinde yer alan medrese kısmı, doğusunda bulunan ince bir duvar aracılığıyla koridordan ayrılmaktadır. Batı duvarında bir pencere açıklığı yer alır.

Mescit ve medrese kısmı Nuriyye Medresesi'nde olduğu gibi bir bütün olarak algılansa da, gerek kot farkı gerek bağımsız üst örtü bakımından birbirinden ayrılan iki bölümü teşkil etmektedir.

Giriş açıklığının batısında, yapının kuzeybatı köşesinde bulunan kare planlı türbe odasına giriş doğu tarafında yer alır. İç mekânda ise kuzey ve batı cephelerine açılmış ikişer derin pencereye sahip olup güney duvarında bir niş barındırır. Merkezde ise mermer malzemeli bir lahit yer alır (foto.114).

Foto 114. Türbe odası

Koridorun doğusunda 404 x 246 ve 388 x 246 cm ölçülerinde ve güney duvarlarında birer niş bulunan doğu-batı uzantılı iki dikdörtgen mekân yer alır (foto.115-116).

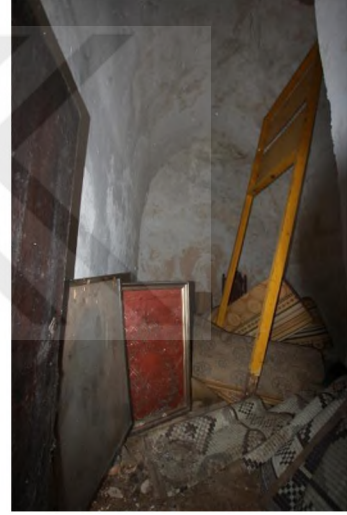
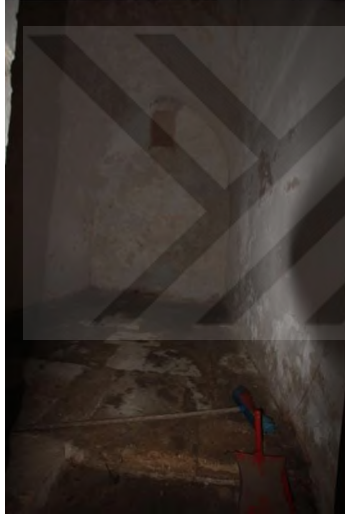

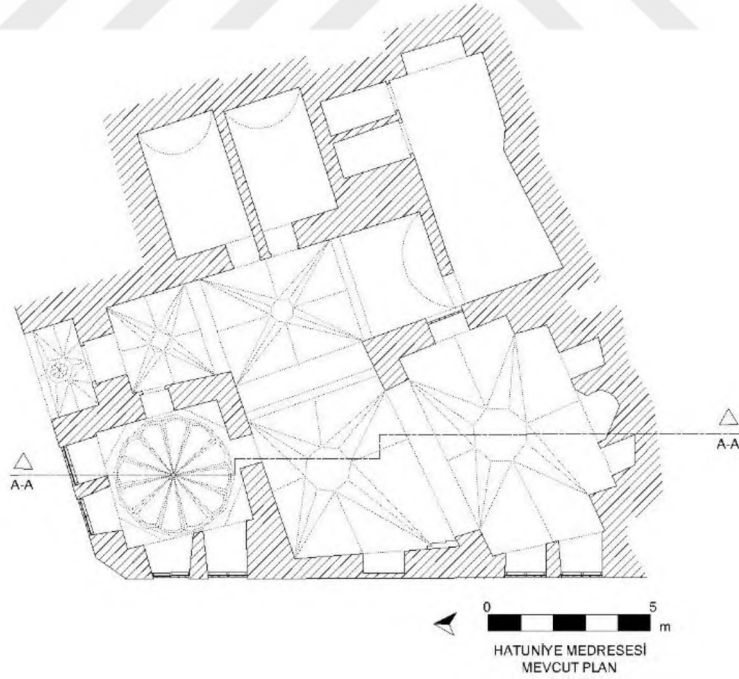
Foto 115-116. Koridorun doğusunda bulun dikdörtgen mekânlar

Güney tarafta yer alan 721 x 316 cm ölçülerindeki avlu da doğu-batı ekseninde uzanmış olup kuzeydoğusunda iki küçük dikdörtgen birime sahiptir (foto.117).

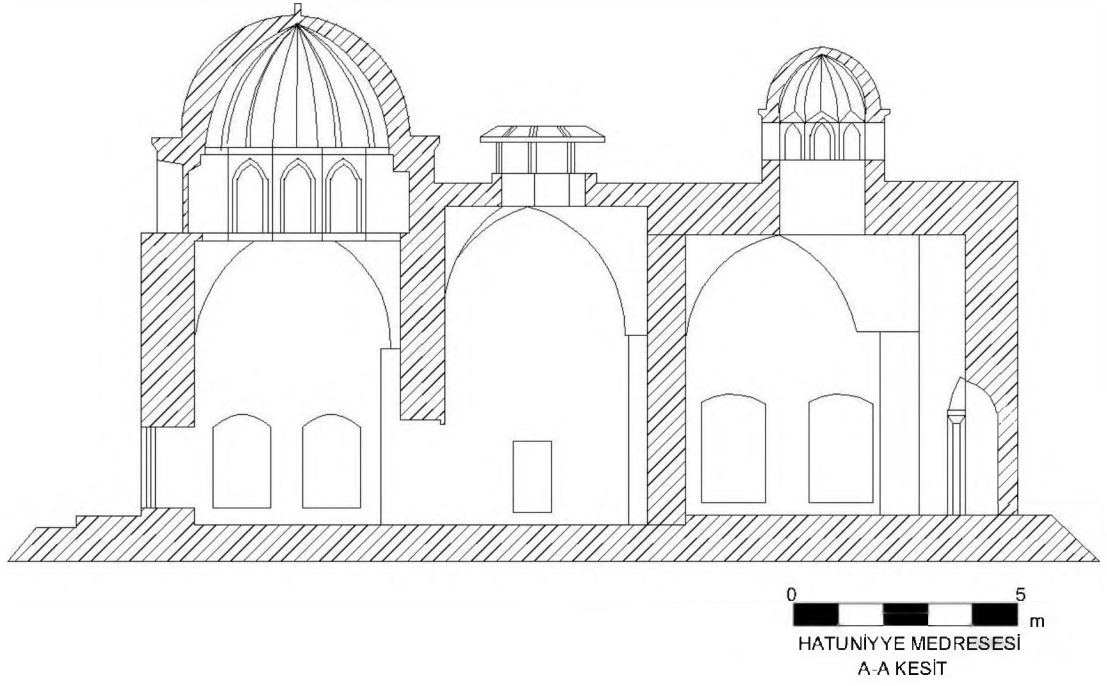

Foto 117. Avlu

Hatuniyye'nin orijinal planı ile mevcut planı (çizim.34) (çizim.35) arasında yapılan değişiklikler ise; türbe odasının güney duvarında bulunan nişin kapı olarak dönüştürülmesi (foto.118), medrese kısmının doğusunda bulunan ince duvarın kaldırılarak koridorla birleştirilmesi ve batı duvarındaki pencere açıklığının niş olarak dönüştürülmesi (foto.119), mescit mekânının doğusunda bulunan nişin, koridora bakan bir pencere açıklığına çevrilmesi (foto.120) ve son olarak avlu kısmını iki ayrı mekâna ayıran duvarın ortadan kaldırılmasıdır.

Çizim 34. Hatuniyye Medresesi mevcut plan

Çizim 35. A-A kesiti

Foto 118. Türbe kapısı

Foto 119. Nişe çevrilen pencere açıklığı

Foto 120. Mescit mekânında pencereye dönüştürülen niş

Üst örtü bakımından birbirinden farklı uygulamaların görüldüğü Hatuniyye Medresesi'nde eyvan şeklinde düzenlenen giriş kısmı iki kavisli kemer üzerinde dıştan altıgen, içten derin içbükey bir çiçek rozetine sahiptir (foto.121).

Foto 121. Giriş mekânı üst örtüsü

Giriş açıklığından sonraki dikdörtgen giriş holünün üst örtü elemanları; art arda, köşelerden merkeze doğru genişleyerek merkezde içbükey bir çiçek rozetinde birleşen iki çapraz tonoz ve basit bir beşik tonozdur (foto.122). Diğer dikdörtgen mekânlarda ise beşik tonoz kullanılmıştır.

Foto 122. Giriş holü üst örtüsü

Mescit, köşelerden genişleyerek üzeri küçük bir kubbe ile örtülen derin dikdörtgen bir açıklıkta birleşen çapraz tonoz ile örtülüyken, medrese kısmı yine köşelerden merkeze doğru genişleyerek gelen ve sekizgen bir aydınlık açıklığında birleşen çapraz tonoz ile kapatılmıştır (foto. 123-124).

Foto 123-124. Mescit ve medrese kısımlarına ait üst örtü

Son olarak türbe odası dört derin kemerle taşınan ve her cephesinde birer pencere açıklığı ile hafifletilen on iki köşeli kasnağın taşıdığı dıştan düz, içten kaburgalı bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş ögesi olarak da sade ve basit pendentifler kullanılmıştır (foto.125).

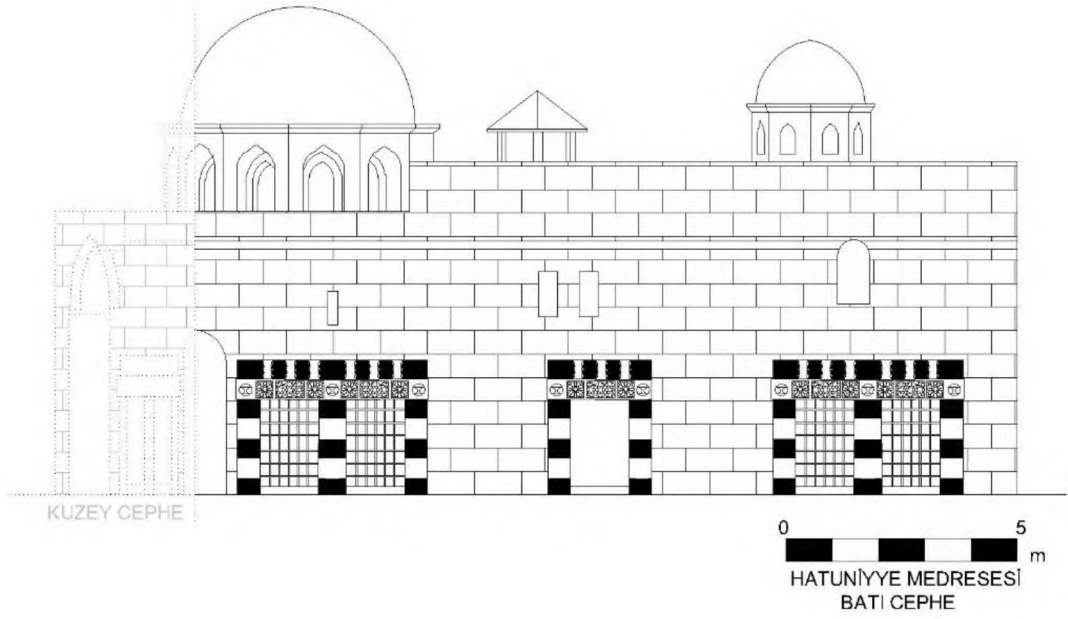

Foto 125. Türbe odası üst örtüsü

Süsleme ve Dekoratif Unsurlar

Hatuniye Medresesi, yapı malzemesi olarak tamamiyle kumtaşı malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Güney ve doğu cephesi modern yapılarla bitişik durumda olan medresenin süsleme ve dekoratif unsurlarının tümü batı ve kuzey cephede toplanmıştır.

Batı cephesinin her iki ucunda, kot seviyesinde olan ve beyaz bir lento ile birbirine bağlanan ikişer pencere, merkezde ise tekli bir pencere açıklığı yer alır (çizim.36). Bu pencere açıklıklarından tekli olanı daha sonra kapatılarak üzerine yerleştirilen modern kitabeden de anlaşılacağı gibi çeşme olarak kullanılmıştır. Üst kısımlar ise toplam üç küçük dikdörtgen pencere ile hafifletilmiştir.

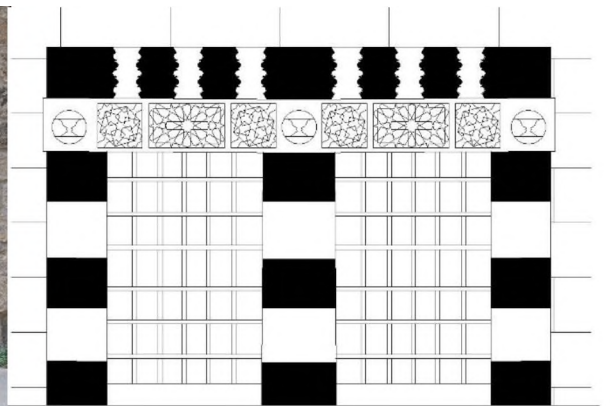

Çizim 36. Hatuniyye Medresesi batı cephe çizim

Hatuniyye Medresesi, ağırlıklı olarak kumtaşı malzeme ile oluşturulmuştur. Yalnızca pencere açıklığını çevreleyen lento ve söveler siyah-beyaz renkli ablak uygulamasıyla düzenlenmiştir. Her pencere lentosunun üst kısmında yer alan siyah-beyaz renkli taş sırası ise birbirine geçmeli olarak yapılmıştır. Pencere lentoları çok kollu yıldız ve farklı geometrik motiflerle bezenmiştir. Her pencere üzerinde yer alan lentolarda; başta, ortada ve sonda olmak üzere madalyon şeklinde kase/kadeh armaları yer alır (foto.126) (çizim.37).

Foto 126. Batı cephe pencere açıklığı

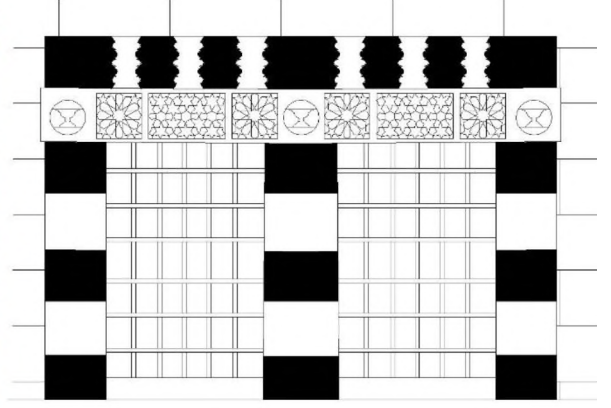

Çizim 37. Batı cephe pencere çizimi

Kuzey cephe ise bir lento ile bağlanan çift pencere ve giriş açıklığının bulunduğu cephedeki dekorasyondan başka bir süsleme unsuru barındırmaz. Pencere açıklığı, batı cephedeki düzenleme ile aynıdır. Yalnızca lento üzerinde geometrik motifler değişkenlik göstermiştir (foto.127) (çizim.38).

Foto 127. Kuzey cephe pencere açıklığı

Çizim 38. Kuzey cephe pencere çizimi

Giriş açıklığı sivri kemerle oluşturulmuş olup son derece basit ve sadedir. Ancak giriş açıklığının yer aldığı iç duvarda dikdörtgen kapı açıklığının çevresi siyah-beyaz taş dizisiyle oluşturulmuştur. Lentonun üzerindeki taş sırası birbirine geçmeli olarak yapılmıştır. Üst kısımda ise geometrik çok kollu yıldız motifleri içeren kare bir pano yer alır. Pano, bitikisel motifli bir bordür ile çevrelenmiştir (foto.128).

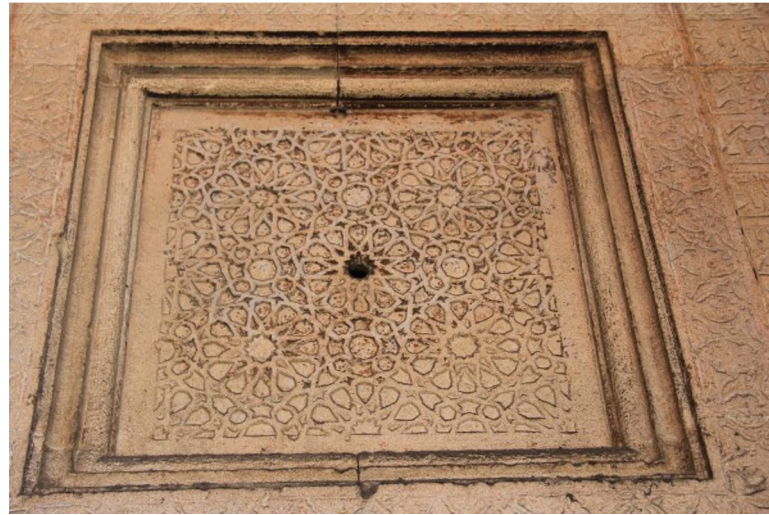

Foto 128. Giriş duvarında yer alan dekoratif pano

Yapının vakfiyesinin yazılı olduğu iç duvar, kare panonun sağ tarafında on, sol tarafında on, altında dört ve lentonun üzerinde de dört sıra olmak üzere toplan 28 sıra yazıt içerir ki bu yazıt cepheyi oldukça hareketli kılmıştır (foto.129).

Foto 129. Giriş ve süsleme kompozisyonu

Süükrekiyye Medresesi'nin iç mekânı, süsleme bakımından sade olup duvarlar sıva kapatılmıştır.

3.11. Zahiriyye Medresesi

Tanrıvermiş el-Zahiri⁷² tarafından H. 799/ M. 1396-1397 yılında inşâ ettirilmiştir (Liebich, 1983:152; Tadmori, 2003:20).

Konum

Medrese, Ebu Ali Nehri'nin batı yakasında, Burtasiyye Medresesi'nin güneybatı yönünde Taht el-Sebat olarak adlandırılan bir bölgede yer alır. Bugün etrafı modern yapılarla çevrilmiş olup farkedilmesi zor bir yerdedir (foto.130).

⁷² Memlûk Sultanı Berkuk'un (salt. 784-801/ 1382-1399) memlûklerinden biridir. Halep ve Şam'da valilik görevine getirilmiş emirlerden biri olup 1413 senesinde vefat etmiştir. Bkz (Yiğit, 2015:351).

Foto 130. Zahiriyye Medresesi

Tarih ve Kitabeler

Medrese olarak kayıtlara geçen Zahiriyye yapısı, giriş lentosu üzerinde barındırdığı kitabesine göre (foto.131) Memlûk emirlerinden olan Tanrıvermiş el-Zahiri tarafından inşâ ettirilmiştir.

Foto 131. Kitabe

Beş satırlık kitabesinin okunuşu:

بسم الله الرحمن الرحيم امال والبنون زينة الحية الدنيا والباقيات الصالحات عذسدد ربك شوابا وخيرا
ملا قوله الحق وله الملك عمر هذا المكان المبارك المقر السيفى تغرى برمش الظاهرى اعز الله
انصاره مسجد الله تعالى وتربة لدفن ولديه الاخوين الشقيقين السميديين الشهيديين سيدى امير قانتمر
وسيد امير تغرى بردى الطفيلين المتصبيين علو الدنيا المتحابين فى دار الدنيا والمجاورين فى دار الآخرة

تغمد هم الله برحمته واسكنهما فسيح جنته وجمع وبين والديهما في دار كرامة وزلك في ثالث شهر الله المحرم سنة تسع وتسعين وسبع مائة رحم الله من ترحم اليهما (Liebich, 1983: 153).

Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla, servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; kalıcı olan iyi davranışlar ise rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır (Kehf, 18:44). Onun sözü gerçektir ve hükümlerlik Ona aittir (En'am, 6:73) Seyfeddin Taghri Birniş el-Zahiri, Allah onun zaferlerini güçlendirsın, bu kutlu yeri Allah için bir cami ve iki oğlu, iki kardeşi, saadetliler, şehitler, bu dünyaya karşı birleşmiş, bu dünyada birbirini sevmiş ve öbür dünyaya kavuşmuş iki çocuğu Sidi Emir Kantemir ve Sidi Emir Taghri Berdi için bir türbe olarak inşâ etmişti. Allah onlara rahmet etsin, onları rahmetiyle korusun, onlara geniş cennetinde bir yer versin ve onları ana babalarıyla bir saygı evinde birleştirsın. Ve bu 799 yılının mübarek Muharrem ayının üçünde (7 Ekim 1396). Onlar için Allah'tan rahmet dileyenlere Allah rahmet etsin.

Kitabeden anlaşılacağı gibi Zahiriyye Medresesi olarak bilinen yapı esasen cami-türbe olarak H. 799/ M. 1396-1397 senesinde kurulmuştur. Muhtemelen inşâ edildiği dönemde bir takım derslerin işlendiği mekânlardan olması sebebiyle medrese olarak da anılmıştır.

Tanım

Yapı, 1955 senesinde meydana gelen sel felaketinden dolayı kullanılamaz duruma gelmiştir. Yalnızca bir kısmı ayakta kalabilen Zahiriyye'nin planı net olarak bilinmemektedir. Ancak Liebich, yüzeysel olarak uzun ve tonozlu bir mekân ile kubbeli bir türbe odasının varlığından bahsetmektedir (1983:154).

3.12. Kadiriyye Medresesi

Zeynüddin Abdulkadir b. Ukeyf tarafından H. 828/M. 1424-1425 senesinde inşâ edilmiştir (TKA, TTD, nr. 422, v.24^b).

Konum

Ebu Ali Nehri'nin batı yakasında Bab el-Hadid bölgesinde olup Üveysiyye Camii ve İzzeddin Hamamı arasında oldukça dar bir sokakta yer alır (foto.132).

Foto 132. Kadiriyye Medresesi

Tarih ve Kitabeler

Kadiriyye Medresesi, üzerinde kuruluş tarihi ve bânisi hakkında bilgi içeren herhangi bir kitabe barındırmaz.

Liebich, medreseyi Kadiri tarikatıyla ilişkilendirerek, Kadiri tarikatının toplanma yerlerinden biri olarak kullanıldığını yapı isminin buradan gelmiş olabileceğini belirtir.⁷³

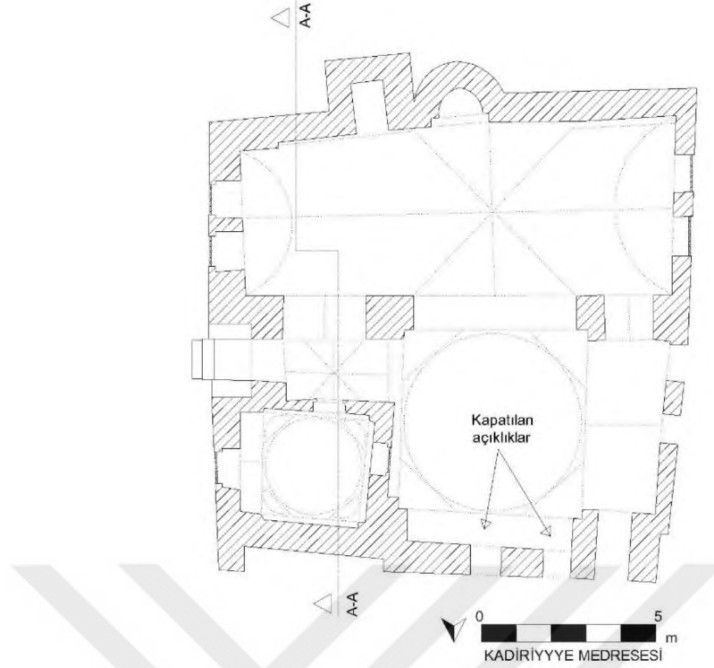
Ancak 16. yüzyıl Osmanlı Evkâf kayıtlarında yer alan bilgiye göre Bab el-Hadid Mahallesi'nde yer alan Kadiriyye Medresesi'nin Zeynüddin Abdulkadir b. Ukeyf tarafından H. 828 /M. 1424-1425 yılları arasında inşâ ettirildiği belirtilmektedir. Ayrıca 1547 tarihli yıllık vakıf gelirinin 1.330 akçe olduğu kayıt altına alınmıştır (TKA, TTD, nr. 422, v.24^b).

Bâni Zeynüddin Abdulkadir b. Ukeyf ismine ithafen medresenin Kadiriyye olarak adlandırılması, Liebich'in öne sürdüğü varsayımdan daha somut bir gerçektir.

⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz; Liebich, a.g.e., s. 166.

Tanım

Medrese kuzey-güney doğrultusunda bir alana yayılan, kareye yakın dikdörtgen form sergileyen bir plan düzenine sahiptir (çizim.39).

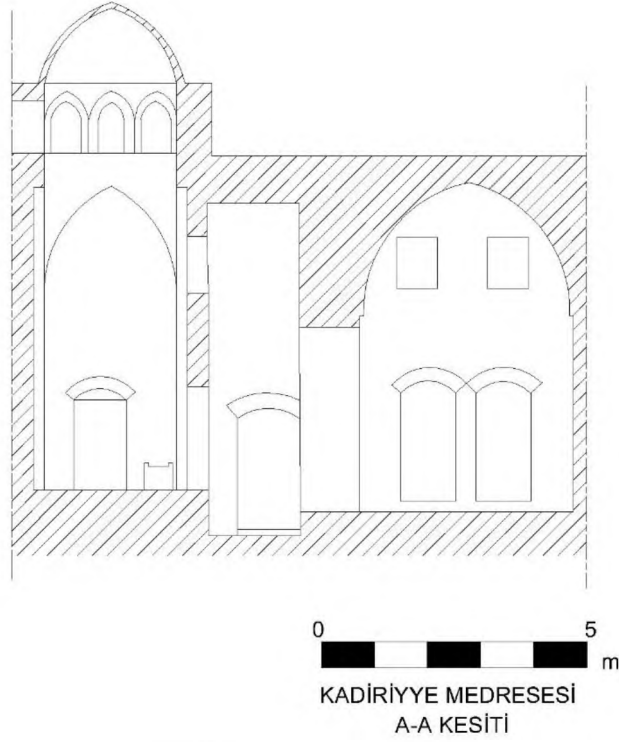

Çizim 39. Kadiriyye Medresesi planı (R. Saliba'dan işlenerek)

Sokağa bakan ana cephede (doğu cephe) eyvan şeklinde düzenlenen portalde yer alan giriş açıklığı, dört basamak daha yüksekte olup iç mekânda, diğer birimlerden kot olarak daha düşük olan dikdörtgen formlu bir giriş holüne açılır. Holün kuzeyinde türbe odası, batısında sofa mekânı, güneyinde ise asıl ibadet mekânı yer alır (foto.133) (çizim.40).

Foto 133. İç mekânın genel görünümü

Çizim 40. A-A kesiti

Türbe odası, yapının kuzeydoğu köşesine konumlandırılmış, kare tabanlı bir mekândır (foto.134). Güney cepheden girilen mekân; doğu cepheden dışarı açılan iki (biri üst tarafta), batı cepheden de sofa birimine açılan bir pencere açıklığına sahiptir. Mekânın zemin seviyesi diğer birimlere göre daha yüksek tutulmuştur. Odada bulunan ve kime ait olduğu bilinmeyen lahit mezar, merkezde değilde, hemen hemen güney duvarına bitişik olacak şekilde yerleştirilmiştir (foto.135).

Foto 134. Türbe odası

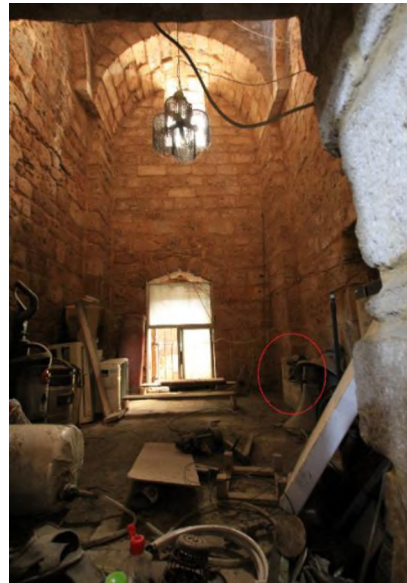

Foto 135. İç mekân ve lahit mezar

Sofa mekânı, 515 x 466 cm ölçülerinde olup kareye yakın bir form sergiler. Kuzey tarafında zemin olarak düşük seviyede abdest mekânı yer alırken kuzeybatı köşesinde tuvalet mekânına geçişi sağlayan giriş açıklığı bulunur (foto.136).

Foto 136. Sofa mekânı

Batı tarafında ise yaklaşık 10 cm daha yüksek tutulmuş eyvan yer alır. Ayrıca batı duvarı iki dikdörtgen formlu pencere açıklığına sahiptir. Fakat geç dönemde batı cephesine eklenen kuzey-güney doğrultulu dikdörtgen mekâna geçiş sağlamak amacıyla bu iki pencere arasındaki duvar kaldırılıp on basamaklı merdivenle geçilen bir girişe dönüştürülmüştür (foto.137-138).

Foto 137. Sofanın batı cephesi

Foto 138. Batı cepheye eklenen mekân

Ayrıca, sofanın kuzeyinde bulunan duvar, dilatasyon izlerinden de anlaşılacağı üzere orijinal durumunda iki açıklığa sahiptir. Ancak bu açıklıkların geç dönemde kapatıldığı anlaşılmaktadır (foto.139).

Foto 139. Sonradan kapatılan pencereler

Yapının ibadet mekânı, 1222 x 515 cm boyutlarında, doğu-batı doğrultusunda mihraba paralel olan bir düzenlemeye sahiptir. Güney duvarı, merkeze yerleştirilen basit bir mihrap nişi ve doğusunda yer alan küçük dikdörtgen bir nişle hareketlendirilmiştir.⁷⁴ Doğu ve batı cepheleri alt kısımda ikişer dikdörtgen pencere açıklığına sahipken doğu cephenin üst kısmı da iki küçük pencere açıklığı ile hafifletilmiştir (foto.140).

Foto 140. İbadet mekânı

⁷⁴ Daha sonra mihrabın batısına da küçük bir niş açılmıştır.

Kadiriyye Medresesi'nde ibadetler, mevcut mihrap yönünün hatalı olduğu düşüncesiyle kible yönü – mevcut plan üzerinden – güneydoğu köşesine kaydırılmıştır.

Üst örtü olarak yapının ibadet mekânında mihrap önü çapraz tonoz ile örtülüyken doğu ve batısı beşik tonoz ile kapatılmıştır (foto.141).

Foto 141. İbadet mekânı üst örtü elemanları

Sofa mekânında ikisi beden duvarlarına dayalı, ikisi bağımsız olmak üzere dört destekle taşınan kubbe, tromplarla geçilen ve dört yönden birer pencere açıklığı barındıran sekizgen bir kasnak üzerine oturur. Batı tarafındaki eyvan ise beşik tonozludur (foto.142). Sofa mekânına ait üst örtünün daha küçük formu da türbe odasında kullanılmıştır (foto.143). Küçük dikdörtgen giriş holü ise basit çapraz tonoz ile kapatılmıştır.

Foto 142. Sofa mekânı üst örtüsü

Foto 143. Türbe odası üst örtüsü

Süsleme ve Dekoratif Unsurlar

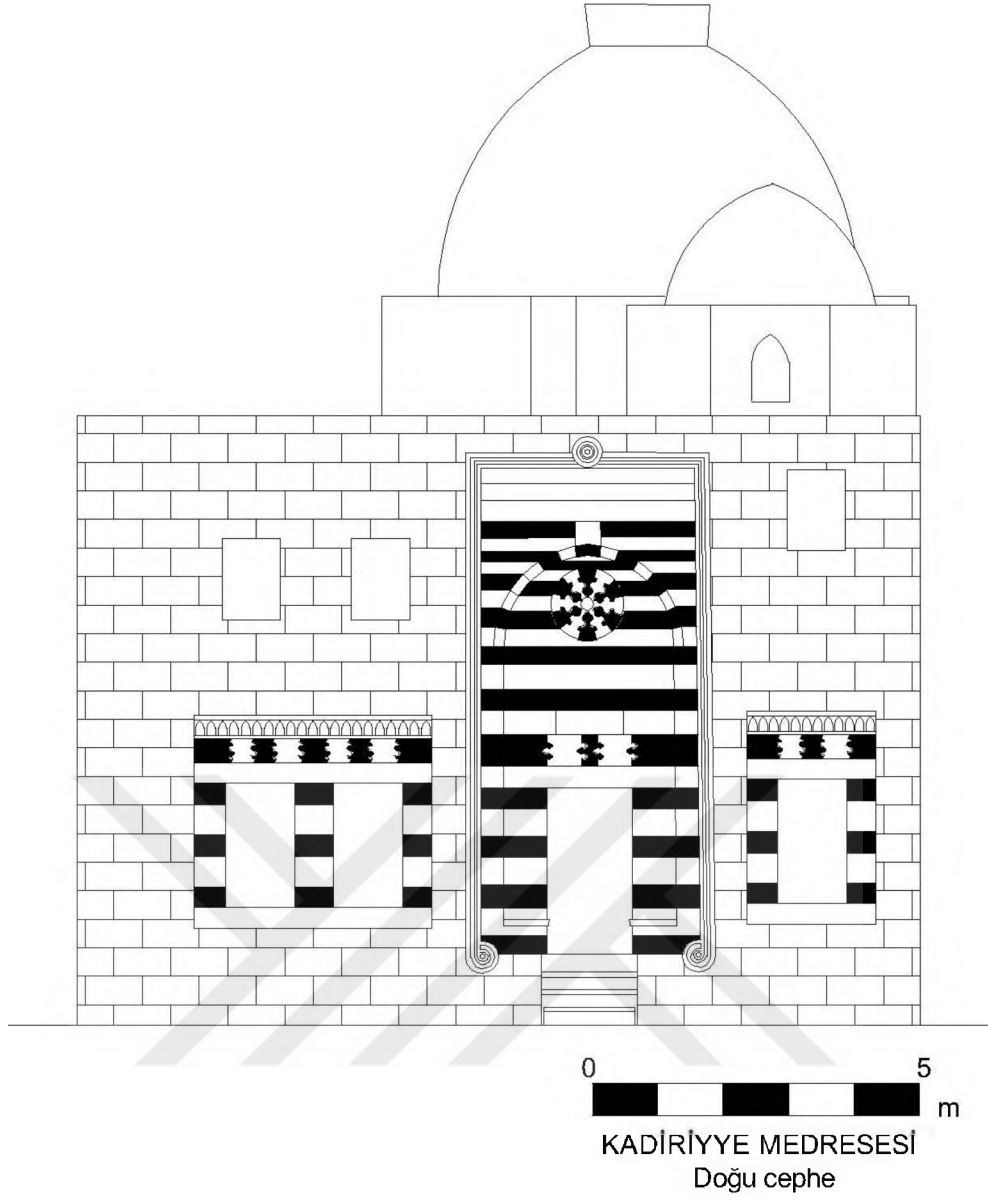
Kadiriyye Medresesi'nde yapı malzemesi olarak dış cephede kumtaşı kullanılırken iç cephe tamamen moloz taş malzeme ile inşâ edilmiştir

Kuzey ve güney cepheden modern yapılarla bitişik durumda olan medresenin süsleme ve dekoratif unsurlarının tamamı doğu cephede toplanmıştır (foto.144).

Foto 144. Doğu cephe

Doğu cephe alt sırada bir çift, bir tek olmak üzere kot seviyesinden yaklaşık bir metre yükseklikte üç pencere açıklığına sahiptir. Pencereler, beyaz taş lentolar dışında üç yönden siyah-beyaz (ablak) taş dizisiyle çevrelenmiştir. Lentoların üzerinde yer alan taş sırası siyah-beyaz renkli taşların birbirine geçmesiyle oluşturulmuştur. Hemen üzerinde yer alan ve yatay şekilde uzanan mukarnas dişi süslemeye sahip bir şerit yer alır. Doğu cephenin üst kısımları; güney yönde iki, kuzey yönde bir adet basit ve küçük dikdörtgen pencerelerle hareketlendirilmiştir (çizim.41).

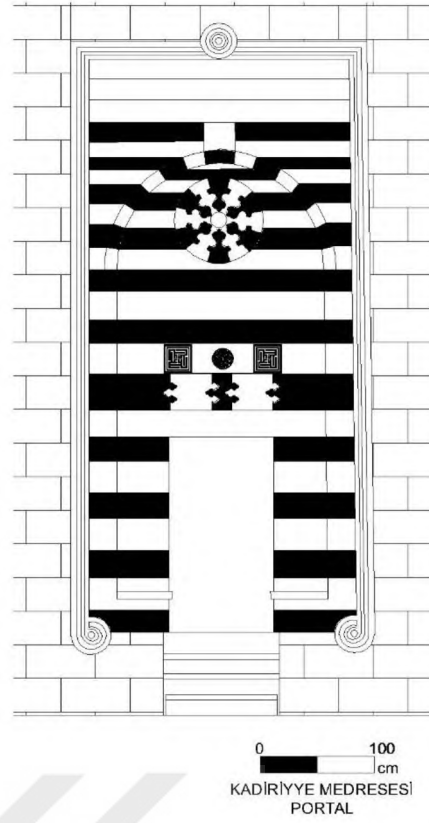

Çizim 41. Doğu cephe çizimi (R. Saliba'dan işlenerek)

Portal, süsleme kompozisyonu açısından en zengin yapı elemanıdır. Kot seviyesinden yaklaşık üç basamak sonra yükselen portal, hemen hemen yapının yüksekliğince uzanır. Bir uçta spiral olarak başlayan iki silme bordür, portali üç yönden çevreleyerek diğer uçta yine spiral çizerek son bulur ki, bu uygulama Trablusşam'da inşa edilen yapılar arasında tek örnektir (foto. 145) (çizim.42).

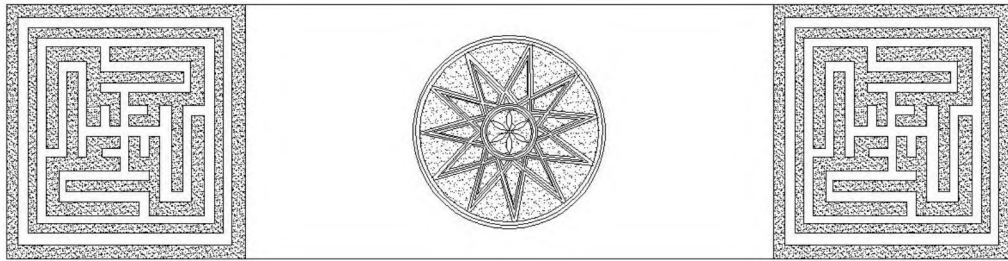

Foto 145. Portal

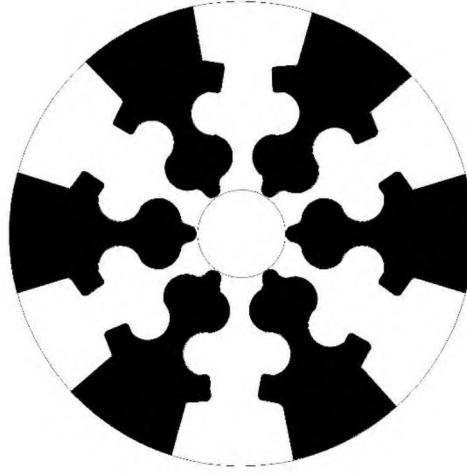
Çizim 42. Portal çizim

Eyvan şeklinde ve yuvarlak kemerle oluşturulan portal, tamamen siyah-beyaz taş sırasıyla oluşturulmuş olup iç ve yan yüzleri bir takım dekoratif süslemelere sahiptir. Simetrik olarak konumlandırılan giriş açıklığı, düz beyaz bir lentoya sahiptir. Lentonun üst kısmında klasik, birbirine geçme siyah-beyaz (ablak) taş sırası yer alır. Ablak uygulamasının üzerinde de kûfi yazıyla oluşturulmuş iki kare pano ve ortalarına simetrik olarak yerleştirilmiş çiçek motifi etrafında şekillenen yıldız motifi barındıran bir madalyon yer alır (çizim.43).

Çizim 43. Giriş açıklığı üstünde yer alan süsleme

Bu kompozisyonun iki sıra üstündeki siyah taş sırası dışa çıkıntılı şekilde yapılarak iki ayrı yüzey görünümü verilmiştir. Bu ayrılan yüzeyin merkezinde ise birbirine geçmeli olarak oluşturulmuş dekoratif bir daire motifi yer alır (çizim.44).

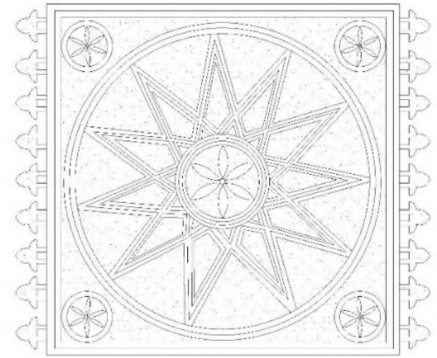

Çizim 44. Giriş açıklığının üst tarafında yer alan dairesel süsleme

Portalin yan yüzlerinde bulunan süslemeler, giriş üzerinde bulunan madalyonun büyük versiyonudur. Tamamen kahvrengei taştan yapılmış bu kare formlu süsleme, sağında ve solunda bulunan dokuz adet püskül görünümlü çıkıntılarla daha çok bir halıyı andırmaktadır. Merkezde bir çiçek motifinin çevreleyen yıldız deseni, dairesel bir bordürle çevrelenmiştir. Bu daireyi çevreleyen karenin iç taraftaki köşelerinde daire içinde çiçek motifi uygulanarak son bulmuştur (foto.146) (çizim.45).

Foto 146. Portalin yan yüzünde yer alan süsleme

Çizim 45. Süsleme detay çizimi

3.13. Tüveyşiyye Medresesi

Emir Seyfeddin el-Tüveyşi tarafından H. 875/ M. 1471 yılında yaptırılmıştır (Jidejian, 1980:85; Çakar, 2012:166; Liebich, 1983:155; Saliba, 1995:mon.no.9).

Konum

Kuyumcular Çarşısı (Sukü's-Sayyağın)'nda olup Ulu Camii'ye bakan medreselerin doğusunda aynı hat üzerinde yer alır (foto.147). Nuriyye Medresesi ile de oldukça yakın konumdadır.

Foto 147. Tüveyşiyye Medresesi

Tarih ve Kitabeler

Yapı, kurucusu ve tarihi hakkında bilgi veren herhangi bir yazıt barındırmaz.

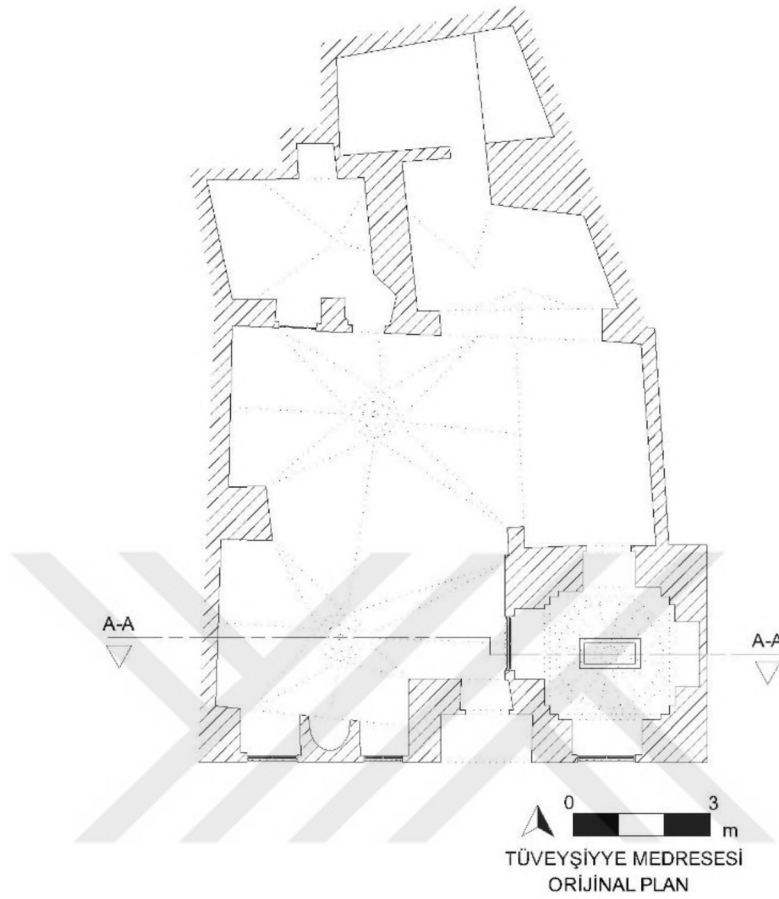
Saray ve haremelerde harem ağası⁷⁵ olarak çalışan Emir Seyfeddin el-Tüveyşi'nin 1471 yılında öldüğü bilinmektedir. Liebich'in Memlûk tarihçisi el-Makrîzi'den naklettiğine göre güç ve etki sahibi biri olan Emir Seyfeddin'in tam olarak kim olduğu, ne zaman ve neden Trablusşam'a geldiği konusunda yeterli bilgi yoktur (Liebich, 1983:155).

Liebich, Tadmori'ye dayanarak yapının bulunduğu Sukü's-Sayyağın Mahallesinin önceden Suk-ı Adîmî el-Müslimin olarak bilindiğini belirtir (Liebich, 1983:155). 16. yüzyıl Osmanlı Evkâf kayıtlarına bakıldığında bu mahallede Tüveyşiyye adında bir yapı bulunmamakla birlikte 1547 ve 1572 yıllarında 2.988 akçe yıllık vakıf gelirlerinin olduğu *el-Adîmî* adında bir mescitten bahsedilmektedir (TKA, TTD, n.422, v.26^b; TKA, TTD, n.420, v.21^b). Bu hususta kesin bir kanıya varmak oldukça zordur.

⁷⁵ Arapça “tavâş: hadım”, “tavâşiyye: hadım ağası/harem ağası” anlamlarına gelmektedir. Bkz (Ayyıldız, 1984:65).

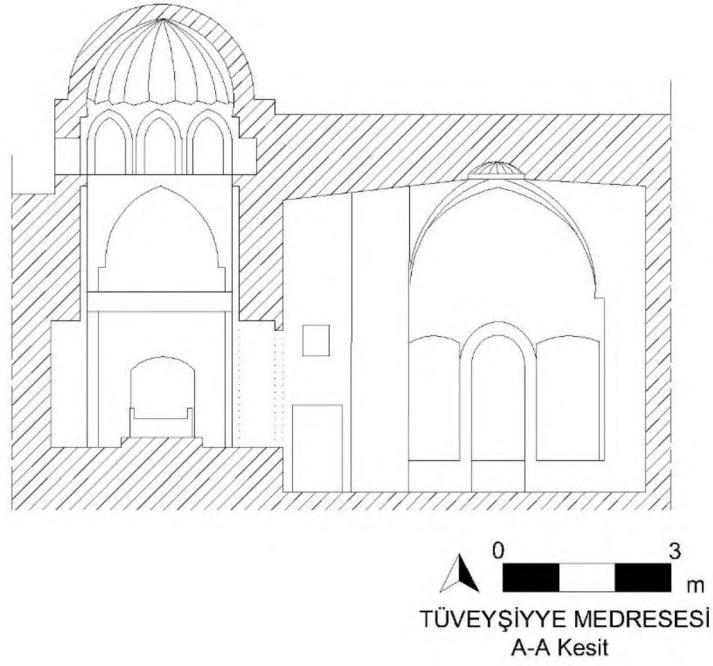
Tanım

Tüveyşiyye, kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve beş ayrı mekândan oluşan bir plan tipine sahiptir (çizim.46).

Çizim 46. Tüveyşiyye Medresesi orijinal planı (R. Saliba'dan işlenerek)

Kuyumcular Çarşısı'na bakar vaziyette olan güney cephede yer alan ve eyvan şeklinde düzenlenen portalden girilen yapının doğusunda kare planlı bir türbe, hemen batısında ise asıl ibadet mekânı yer alır (çizim.47).

Çizim 47. A-A Kesiti

İbadet mekânının kuzeybatısında kare planlı ancak asimetrik bir düzen gösteren, bir kapı ve pencere açıklığı bulunan, kuzey duvarında ise derin bir nişe sahip bir birim yer alır (foto.148).⁷⁶

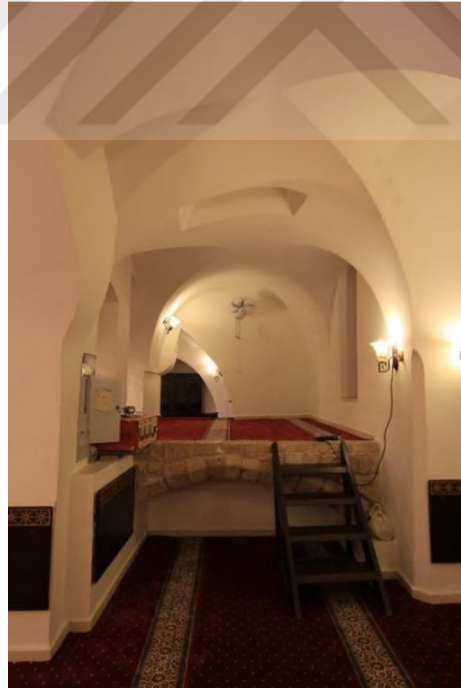
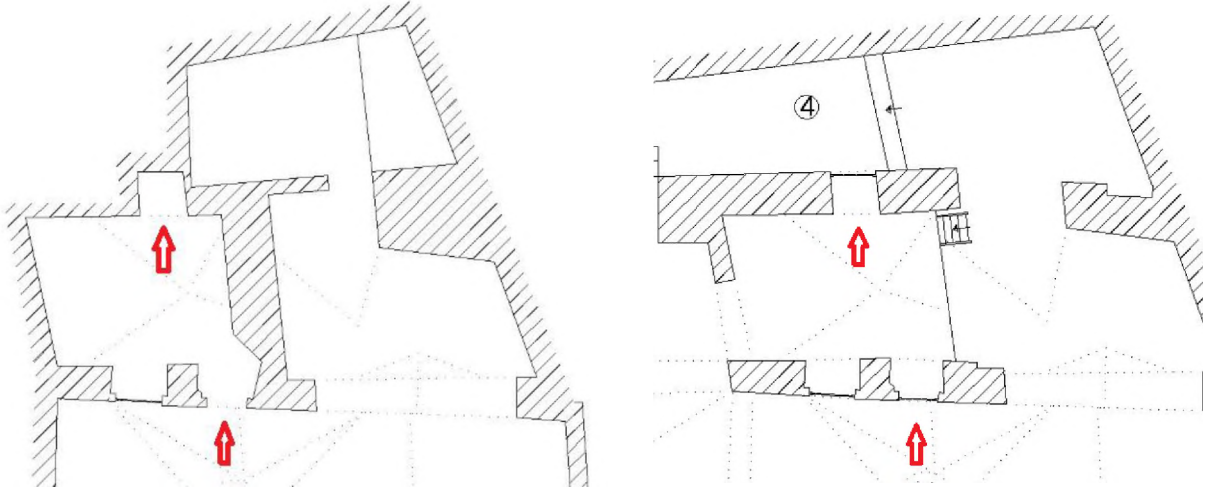

Foto 148. İbadet mekânının kuzeyinde yer alan kare mekân

⁷⁶ Bu mekân günümüzde yaklaşık 70 cm yükseklikte olup aradaki duvar kaldırılarak doğusundaki birimle birleştirilmiştir. Robert Saliba tarafından 1995'te yapılan "Tripoli The Old City" adlı çalışmada depo olarak gösterilmiştir (Saliba, 1995:mon.no.9).

Kare mekânın kuzey duvarındaki bu niş, yapının geç dönemlerde aldığı eklentilerden sonra abdest bölümüne bakan bir pencereye dönüştürülmüştür. Aynı şekilde güney duvarındaki kapı açıklığı da pencereye dönüştürülmüştür (çizim.48).

Çizim 48. Orijinal plan ve mevcut planda kare mekân

Hemen doğusunda yer alan mekân (orijinalinde abdest mekânı) ve buranın kuzeyindeki birimi (orijinalinde tuvalet mekânı) birbirine bağlayan bir açıklık bulunur (foto.149).

Foto 149. Kare mekânın doğusundaki birim ve açıklık

İbadet mekânı, güney cephede bulunan iki derin pencere arasına yerleştirilmiş sade bir mihraba sahiptir. Doğusunda yer alan kare formlu türbe odası diğer birimlerden daha yüksek tutulmuştur (foto.150).

Foto 150. Güney cephe ve türbe odası girişi

Kuzey yönde bir giriş açıklığı bulunan türbe odası biri batı cepheden ibadet mekânına bakan biri de güney cepheden dışarı bakan toplam iki pencere açıklığına sahiptir. Merkezde dikdörtgen formlu bir lahit mezar içeren türbe odasının doğusunda bir niş yer alır. Türbenin kare formuna ve aksenel açıklıklara sahip olması yapıya haç biçimli bir plan görünümü kazandırmıştır.

Üst örtü olarak ibadet mekânında mihrap önü ve kuzeyindeki alan, köşelerden merkeze doğru genişleyerek merkezde bir çiçek rozetinde birleşen çapraz tonoz ile örtülüyken (foto.151) daha kuzeyde yer alan mekânlar basit ve asimetrik atılmış çapraz tonozlarla kapatılmıştır.

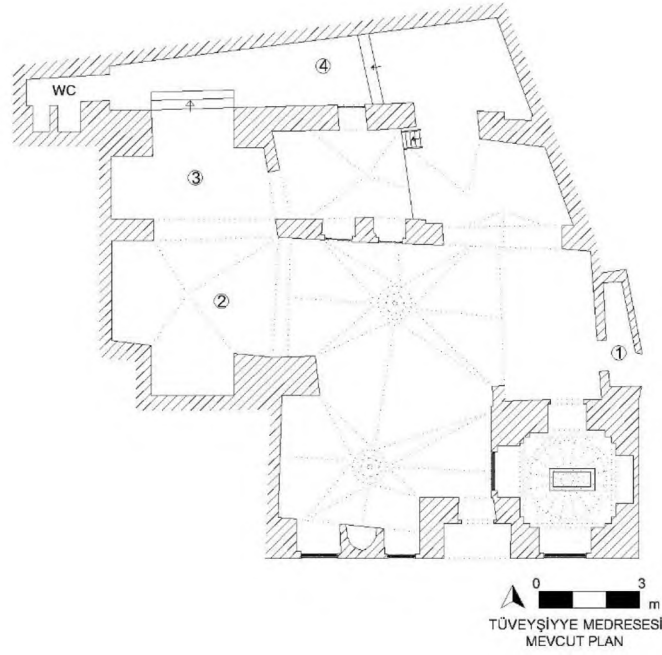
Foto 151. Üst örtü

Türbe odası ise dört kemer üzerine atılan ve tromplarla geçilen, içten kaburgalı dıştan nervürlü bir kubbe ile kapatılmıştır. Keskin kenarlı kaburgalardan oluşan kubbe, tümüyle bir yıldız görünümüne sahiptir (foto.152).

Foto 152. Türbe odası üst örtüsü

Tüveyşiye Medresesi, orijinal olduğu düşünülen planına yapılan ilavelerle farklı bir form kazanmıştır (çizim.49).

Çizim 49. Tüveysiyye Medresesi mevcut planı (R. Saliba'dan işlenerek)

Medrese, türbe odasının kuzeydoğu tarafına açılan 1 numaralı küçük boyutlardaki dikdörtgen birim şimdiki haliyle depo görevi görmektedir. Ayrıca açılan bu kapıyla birlikte türbe mekânının kuzey tarafı küçük bir avluya dönüştürülmüş olup üst örtü olarak enine atılmış ahşap kirişlerle taşınan düz bir çatıya sahiptir (foto.153).

Foto 153. Türbenin kuzeyindeki alan ve dışarı açılan kapısı

Geç dönemde eklenen 2 ve 3 numaralı mekânlar (foto.154) batı yönündede genişleyen yapının kuzeydoğu köşesinde bulunan ve orijinalinde wc olan mekân, ibadet alanına dönüştürülürken buranın batısına abdest ve wc mekânları (4 numara) eklenmiştir (foto.155).

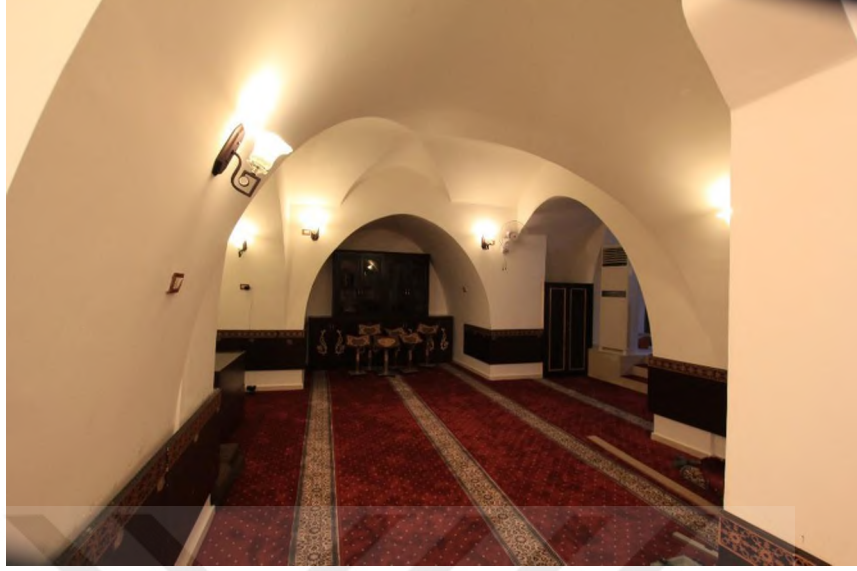

Foto 154. Mevcut planda yer alan 2 ve 3 numaralı mekânlar

Foto 155. Mevcut planda yer alan 4 numaralı mekân

Yapının iç mekânı sıva ile kaplı olduğu için herhangi bir dilatasyon izi tespit edilememiştir. Bu nedenle orijinal olduğu düşünülen “plan.1” hakkında kesin bir kanıya varmak

doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Ancak, Robert Saliba'nın yaptığı çalışmaya dayanarak ilk verilen planın orijinale en yakın olanı olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır.

Süsleme ve Dekoratif Unsurlar

Tüveysiyye, süsleme açısından güney cephesinde barındırdığı kompozisyonlarla son derece ilgi çekicidir.

Cephe, tamamen siyah-beyaz kumtaşı malzemeyle oluşturulmuş taş dizisine (yer yer düzensiz olsa da) sahiptir (foto.156).

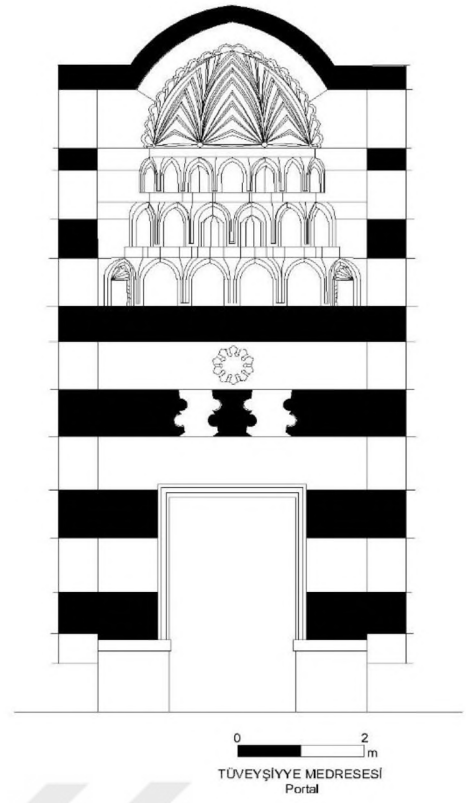

Foto 156. Tüveysiyye Medresesi güney cephe

Portal, merkezden yaklaşık bir metre doğuya konumlandırılmıştır. Giriş açıklığı dikdörtgen formda olup lentosunun üst kısmında birbirine geçmeli olarak tasarlanmış siyah-beyaz ablak uygulamalı süsleme yer alır. Hemen üstünde ise yıldız formu dekoratif bir açıklık bulunur. Ardından üst tarafa doğru – ortadaki sarkıtlı olmak üzere – üç sıra mukarnas dizisiyle yükselir (foto.157) (çizim.50).

Foto 157. Portal

Çizim 50. Portal çizim

İlk mukarnas sırasının köşelerinde yer alan mukarnas dişleri, küçük boyutlarda olan iki sarmal sütünce ile oluşturulmuştur. Sütuncelerin üst kısmına ise istiridye kabuğu motifli taş oyma yapılarak farklı bir kompozisyon meydana getirilmiştir. Üst kısımda yer alan sivri kemerli yarım kubbe içbikükeyi, dört güneş kursundan çıkan zikzak motifliyle oldukça dikkat çekicidir (foto.158).

Foto 158. Mukarnas detayı

Portalin batı tarafında kot seviyesine yakın iki sade dikdörtgen pencere yer alır. Pencere lentolarının üzerinde yer alan siyah renkli taş sırası pencere hizasında olacak şekilde beyaz renkli mermer işçilikleriyle dekore edilmiştir. Her iki pencerenin üzerinde yer alan bu ablak uygulamasının ikisi de birbirinden farklı formdaki mermerlerin birbirine geçmesiyle oluşturulmuştur (foto.159).

Foto 159. Portali batısında yer alan pencereler

Hemen üst tarafta merkezde, özenle hazırlanmış istiridye kabuğu motifli sarmal sütunceleri olan dikdörtgen formlu çifte pencere açıklığı yer alır. İstiridye kabuğu uygulamasının üst kısmında kalan küçük alanlar ise birbirleriyle kesişen çizgilerle doldurulmuştur. Portaldeki mukarnas başlangıcının köşelerindeki uygulamaya benzer olan bu çifte pencere portal ile uyum içerisinde. Trablusşam'da yer alan eşsiz bir formun küçük boyutlu örneklerinden sayılabilir (foto.160).

Foto 160. Güney cephede yer alan çifte pencere

Portalin doğu tarafında yer alan pencere açıklığı türbe odasına aittir. Kot seviyesinde olan bu sade dikdörtgen pencere açıklığı diğer iki pencereden bir taş sırası daha üste açıldığından simetrik değildir. Ayrıca bu üç pencere açıklığı da demir parmaklıklarla kapatılmıştır. Tek tarafı açık olan güney cephe mukarnas dişi bordürle çevrelenmiştir.

İç mekân süsleme bakımında son derece mütevazı bir görüntü sergiler. Yalnızca yapının mihrabını oluşturan ve Şemsiyye Medresesi ile Taynal Camii'nde de görülen dilimli kemer uygulaması burada da kullanılmıştır (foto.161).

Foto 161. Mihrap

3.14. Meşhed Medresesi

Meşhed Medresesi'nin inşâ tarihi ve bânisi bilinmemektedir.

Konum

Medrese, Ulu Camii çevreleyen altı medreseden biri olup cami avlusuna kuzey cepheden bitişiktir. Ulu Cami'nin avlu girişinin batısında kalan Meşhed'in ana cephesi (doğu cephe) Şemsiyye Medresesi ile kuzey cephesi ise Nasırıyye Medresesi ile karşı karşıyadır (foto.162).

Foto 162. Meşhed Medresesi

Tarih ve Kitabeler

Meşhed'in kimliğini açıklamak için herhangi bir kitabe mevcut değildir. Bu nedenle “Anonim Medrese” olarak da adlandırılmaktadır.

Yapıda yalnızca bir kitabe yer almaktadır. Bu kitabe iç mekânda güney cephe duvarında yatay dikdörtgen bir şerit içerisine yazılmış Tevbe suresinin 21. ayeti olup yapının tarihlendirilmesiyle bir ilişkisi yoktur. Aynı şekilde 16. yüzyıl Osmanlı Evkâf kayıtlarında da böyle bir yapıyla karşılaşılmamıştır.

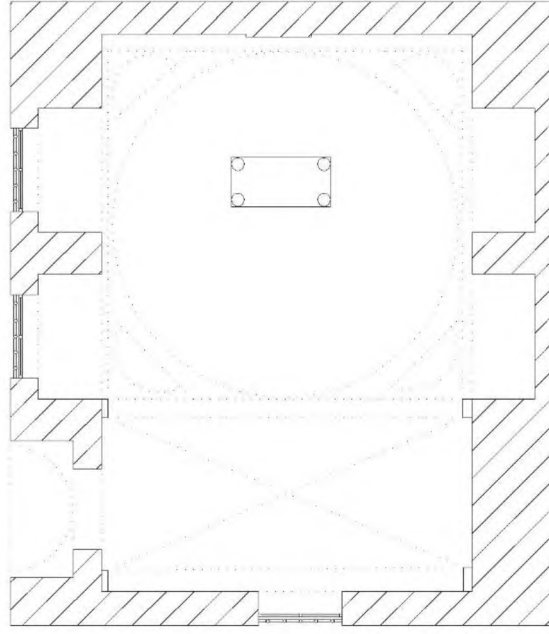
Tanım

Yapı, Ulu Cami ve anayolun kesiştiği köşede yer alan kareye yakın dikdörtgen formda olup basit bir plan tipine sahiptir.

Doğu ve kuzey cephesi açık konumda olan medrese 2010 yılından beri kullanıma kapalı olup atıklarla dolu bir vaziyettedir. Bundan dolayıdır ki medresenin plan veya kroki çizimlerine yer veren hiçbir kaynak bulunamamıştır.

Elde edilen verilerden yola çıkarak oluşturulan krokisine göre⁷⁷ kareye yakın dikdörtgen planlı bu küçük medrese, kuzey-güney doğrultusunda bir alan kaplamaktadır (Çizim.51).

⁷⁷ Yapılan saha araştırması sırasında yapının iç mekânına giriş mümkün olmamıştır. Ancak Ulu Camii imamı Sayın Ali Çelebi ve saha araştırması sırasında yardımlarını esirgemeyen Sayın Reşad Rahim Bey, medresenin gerekli iç mekân fotoğraflarını kısıtlı da olsa temin ederek tarafımıza ulaştırmıştır. Biz de bu fotoğraflardan yola çıkarak

▼ Meşhed Medresesi
Kroki

Çizim 51. Meşhed Medresesi Krokisi

Kuzeydoğu tarafına konumlandırılan ve eyvan şeklinde düzenlenen bir giriş açıklığına sahip olan medresenin doğu ve batı cephesi karşılıklı olarak ikişer niş açıklığıyla hareketlilik kazanmıştır. Doğru tarafında yer alan nişler, dikdörtgen formlu birer pencere açıklığına sahiptir. Aynı formda bir pencere açıklığı da kuzey duvarının merkezinde yer alır. Mihrap, bilinen düzenin aksine dışa doğru değil de içe doğru çıkıntılı olarak inşa edilmiştir.

Mihraba yakın kısımda dört köşesinde birer sütunce bulunan mermer bir mezar bulunur ve üzerinde herhangi bir yazıt yer almaz.

Üst yapı elamanı olarak mihrap önü tromplarla geçişin sağlandığı bir kubbe ile örtülüyken, kuzey tarafındaki mekân çapraz tonoz ile örtülmüştür.

Süsleme ve Dekoratif Unsurlar

Meşhed, Trablusşam'da bulunan diğer Memlûk medreselerine nazaran son derece küçük ölçekli bir yapıdır. Ancak özellikle dış cephesi bir o kadar da muazzam bir süsleme kompozisyonuna sahiptir. Özellikle ana cephesi ve girişi özenle bezenmiştir. İç mekânda güney

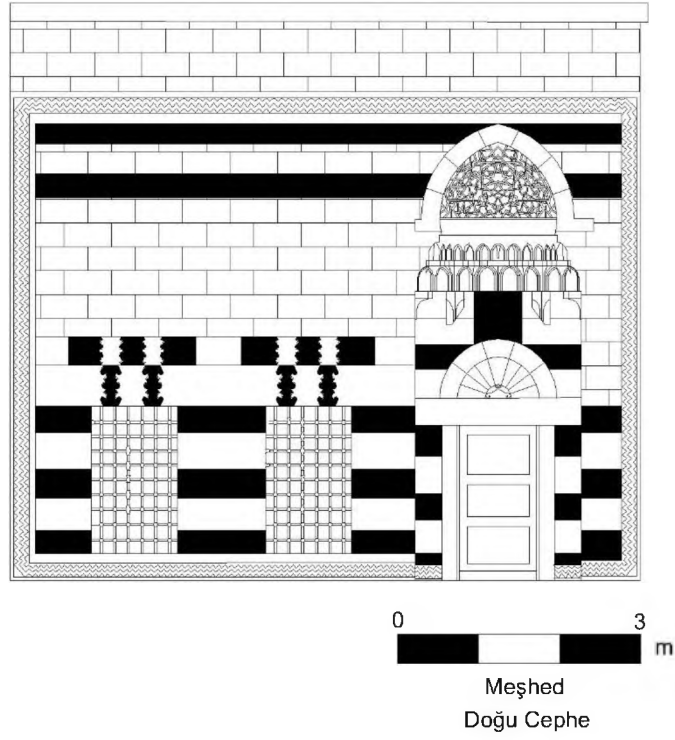
mümkün mertebe orijinale yakın bir kroki oluşturmaya çalıştık. Yukarıda verdiğimiz kroki çizimi bu şekilde oluşturulmuştur.

duvarında yer alan alçı süslemelerde de kaliteli işçilik gösteren yapı sonuç itibariyle Trablusşam'daki en renkli mimari yapılardan biridir.

Doğu cephe siyah-beyaz renkli kumtaşı malzemeyle oluşturulmuş taş sırasına sahiptir. Kot olarak sokak seviyesine yakın olan ve sade bir mermer şeritle birbirine bağlanan iki simetrik dikdörtgen pencere; lentosunda kırmızı ve beyaz mermerden birbirine geçmeli ablak uygulamasıyla oluşturulmuştur. Lentoların üzerinde ise yine birbirine geçmeli olarak tasarlanmış siyah-beyaz taş süsleme cepheye hareketlilik kazandırmıştır. Pencere aralarında ise siyah beyaz ablak uygulaması yatay taş sıraları şeklinde devam etmektedir. Cephenin orta kısmında kullanılmayan siyah taş sırası, üst kısımda iki sıra kullanılarak son bulmuştur (foto.163) (çizim.52).

Foto 163. Meşhed Medresesi Doğu Cephe

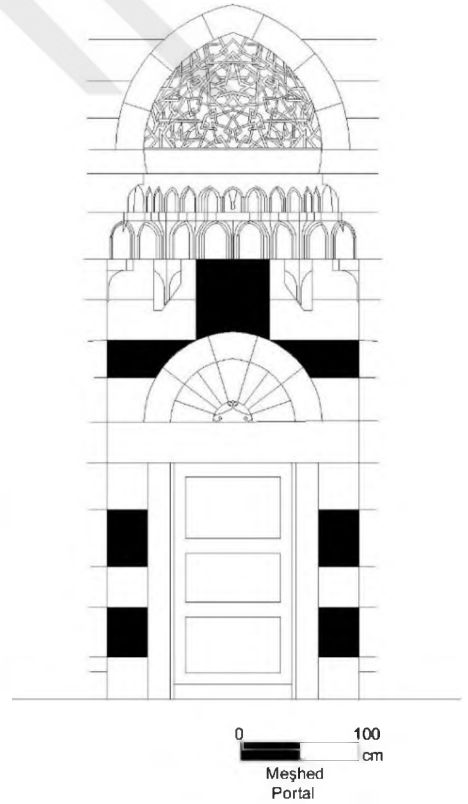

Çizim 52. Meşhed doğu cephe çizimi

Portal, cephedeki siyah-beyaz ablak uygulamasının devam ettiği bir niş görünümündedir (foto.164) (çizim.53).

Foto 164. Portal

Çizim 53. Portal çizimi

Lentosunun üzerinde yarım daire şeklinde bir pencere açıklığı bulunan yalın bir dikdörtgen kapıya sahiptir. Üst kısmında ise iki sıra taş mukarnaslı pandantif yer alır. Siyah bir taş şeritle mukarnas süslemesinden ayrılan yarım kubbe içinde bulunan süsleme; merkezde on kollu geometrik bir yıldızdan çıkan ve birbirleriyle kesişen, beyaz ve kırmızımsı renkli mermer şeritlerle oluşturulmuş, karmaşık ancak özenli geometrik bir kompozisyonudur (foto.165).

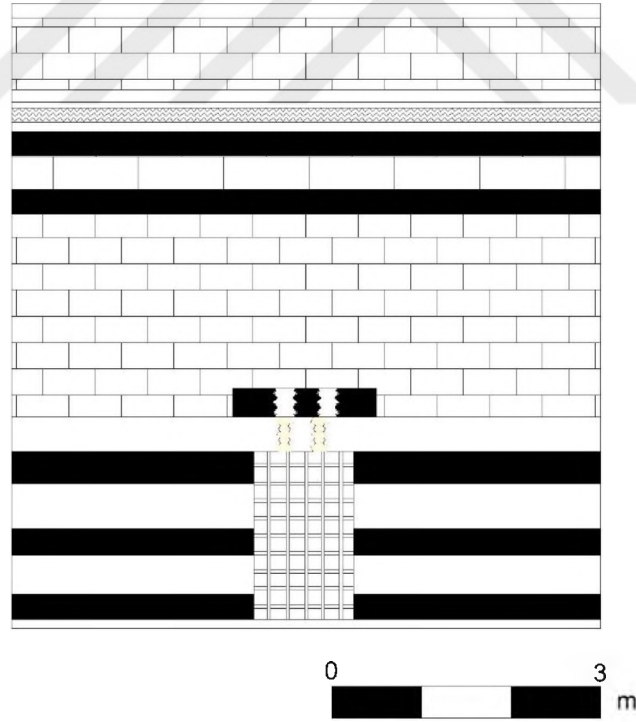
Foto 165. Portal süsleme detayı

Özenle tasarlanan doğu cephe, dört yönden zikzak motifli bir bordürle çevrelenmiştir. Ancak bu zikzak bordür kuzey cephede yalnızca üst tarafta devam etmektedir.

Kuzey cephe, merkeze simetrik olarak yerleştirilmiş ve doğu cephesindeki pencereler ile aynı geçmeli renkli taş süslemeye sahip bir pencere açıklığına sahip olup tüm bu pencereler demir parmaklıklarla kapatılmıştır. Ancak kuzey cephe, doğu cephenin aksine tamamıyla siyah-beyaz taş sırasıyla hareketlendirilmiştir (foto.166) (çizim.54).

Foto 166. Meşhed Medresesi kuzey cephesi

Meşhed
Kuzey Cephe

Çizim 54. Kuzey Cephe çizimi

Medrese, iç mekân bakımında çok fazla bir süslemeye sahip olmasa da güneyde bulunan sığ kemere paralel olarak işlenen alçı süsleme son derece kaliteli bir işlemeye sahiptir. Kemer çizgisine paralel olarak atılan ve Kartaviyye Medresesi'nin güney tarafında bulunan sokağın tonozlu iç yüzeylerinde de karşılaştığımız gibi kabartmalı sarmal motifi görülür. Merkezde bir madalyon içine stilize bitkisel motiflerle oluşturulmuş grift, dairesel bir kompozisyon yer alır. Madalyonun alt ve üst kısmında ise bazı Memlûk yapılarında da karşılaşılan renk/rünuk (arma) yer alır. Bu renk, daire içerisine yerleştirilmiş bir kadeh/kase amblemidir. Bu kompozisyonun altında yatay dikdörtgen formda, içerisinde petek ve yatay çizgilerden oluşan süslemelerin bulunduğu küçük kare kutucuklarla çevrelenen bir çerçeve bulunur. Çerçevenin içinde, kartuş içine bitkisel zemin üzerine nesih hatla Tevbe Suresi'nin 21. ayeti yazılmıştır. (foto.167). Kitabenin okunuşu;

يُشْرَهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ

*“Rab'leri, onları kendi katından bir rahmet,
bir rıza ve bir cennetle müjdeler ki o cennette
onlar için bitmez tükenmez nimetler vardır.”*

Foto 167. Meşhed Medresesi mihrap cephesi

Son olarak yapının mihrabı oldukça küçük boyutlarda olup ie taşkın şekilde yapılmıştır. Gri renkli mermer malzemeli mihrap bitkisel motiflerle çevrelenen bordür dışında sade bir görüntü sergiler (foto.168).

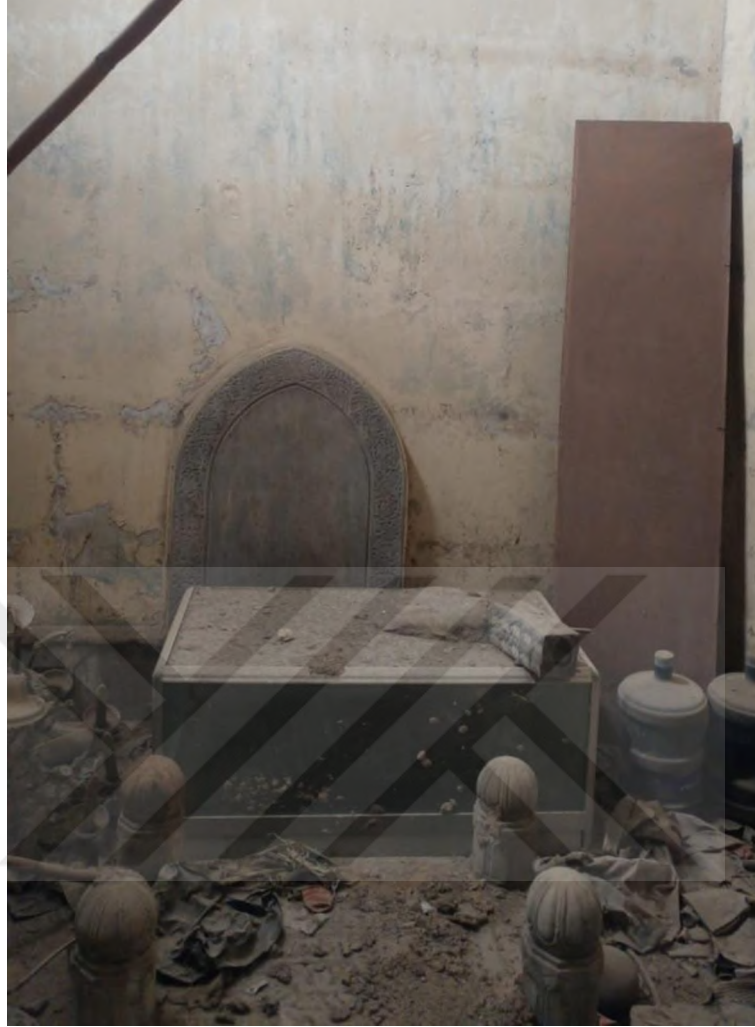

Foto 168. Mihrap

3.15. Naml Medresesi

Medresenin ne zaman ve kim tarafından yapıldığına dair herhangi bir bilgi yoktur.

Memlûk dönemi yapıları hakkında yapılan çalışmaların hemen hemen hiçbirinde ele alınmadığından hakkında detaylı bilgi vermek mümkün değildir. Ancak günümüze ulaşabilen portal kemerinden de anlaşılacağı üzere Memlûk dönemi yapısıdır.

Özel bir mülkiyette bulunan Naml Medresesi, Kuyumcular Çarşısı'nda (Sukû's-Sayyağın) yer alan Tüveyşiyye Medresesi'nin kuzeyinde bulunan dar bir sokakta olup farkedilmesi güç bir konumda yer alır. Yalnızca portal ve ön cephesinin bir kısmı ayakta olan yapı, birtakım süsleme unsurlarına sahiptir (foto.169-170).

Foto 169. Naml Medresesi

Foto 170. Portal

Portal, siyah-beyaz renkli kumtaşı malzemeyile oluşturulan sivri kemerlidir. Portal yarım kubbesi, üç sıra mukarnas sarkıt ile doldurulmuştur. Ana cephe sarmal motifli şerit ile süslenerek, sarmal şeridin oluşturduğu farklı boyutlarda kare ve dikdörtgen formlar yer alır. Bunlardan kare bir form içine stilize bitkisel motifli kabartmalar tezyin edilmiştir (foto. 171-172-173).

Foto 171. Portal ve ön cephe

Foto 172-173. Süsleme detay

3.16. Duhhan Medresesi

Medresenin ne zaman ve kim tarafından inşa ettirildiği bilinmemektedir. Fakat Tadmori tarafından Memlûk dönemi yapıları arasında ele alınan medrese, *Şeyh Muhammed el-Duhhan*'a atfedilerek Duhhan Medresesi olarak adlandırılmıştır (Tadmori, 1994:40).

Kuyumcular Çarşısı'nda bulunan Tüveyşiyye Medresesi'nin karşısında yer alır (foto.174). Neredeyse tamamı yıkılan medresenin yalnızca türbe odası olduğu düşünülen mekânın dört sivri kemer üzerine atılmış küçük kubbesi ayakta durmaktadır (foto.175)

Foto 174. Duhhan Medresesi

Foto 175. Duhhan Medresesi üst örtü

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

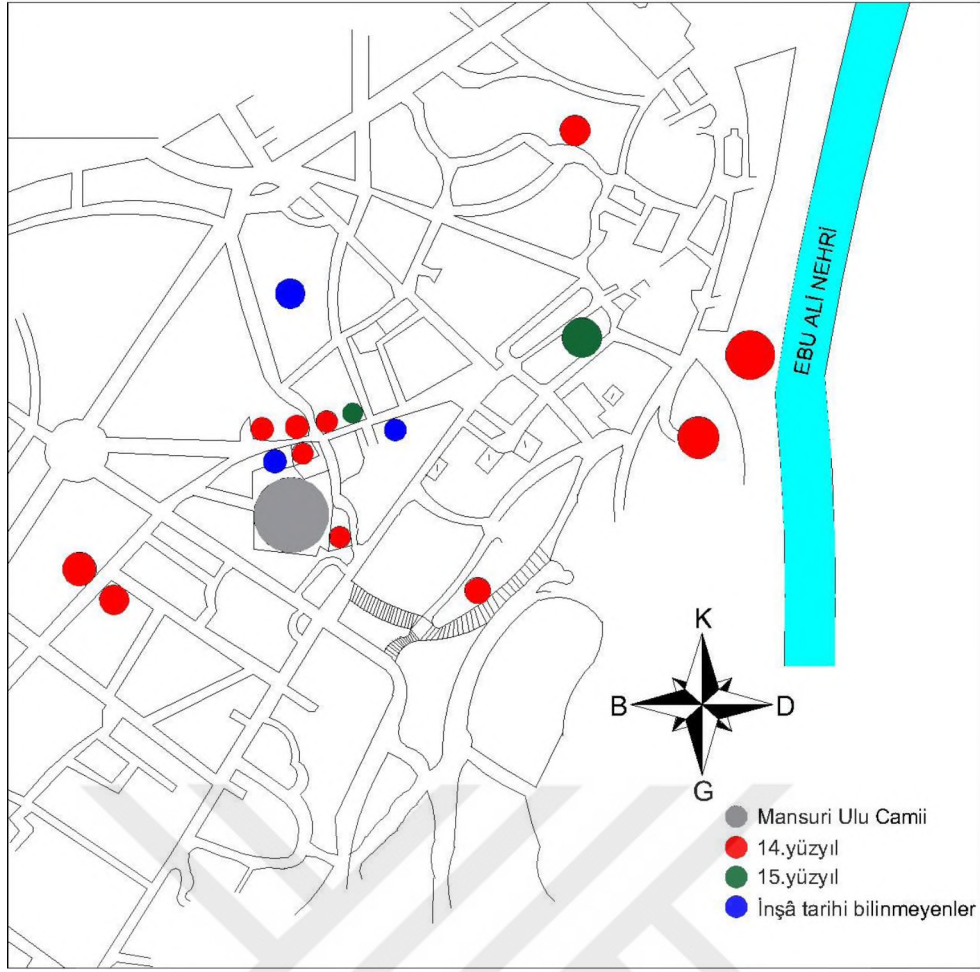
DEĞERLENDİRME ve KARŞILAŞTIRMA

Bu tez kapsamında gerçekleştirdiğimiz kaynak ve saha araştırması neticesinde Trablusşam’da Memlûk döneminde inşâ edildiği anlaşılan ve gerek halk arasında, gerek yazılı kaynaklarda “*medrese*” olarak tabir edilen 16 yapı incelenmiştir.

Medrese olarak bilinen bu yapılardan dokuzunda kitabe bulunmazken diğer yedi yapıda kitabe mevcuttur. Hemen hemen konuya ilişkin bütün kaynaklarda medrese olarak zikredilen bu yapıların orijinalinde hangi amaçla kurulduğu yalnızca Acemiyye, Burtasiyye, Sükrekiyye ve Zahiriyye Medresesi’nin kitabelerinde zikredilmiştir. Kitabelerine göre bu yapılardan biri türbe, biri medrese-cami, diğer ikisi ise mescit-türbe olarak kurulmuştur. Hayriyye Hüsn Medresesi vakfiyesinde yalnızca vakfedilen mallar yer alırken Sükrekiyye ve Hatuniyye medreselerine ait vakfiye kitabeleri binanın cephesinde taş malzeme üzerine nesih yazı ile yazılmış olup sistemin işleyişi, vakfın gelir kaynakları ve bu gelir kaynaklarının nasıl dağıtılacağı hakkında bilgi vermektedir. Ancak bunların içinde Sükrekiyye ve Hatuniyye medreseleri dışında hiçbir vakfiye, vakıf gelirlerinin dağılımı ya da talebe ve görevlilere verilen ücretler hakkında bilgi vermez. Hatuniyye Medresesi olarak bilinen ve vakfiyesinde yapının orijinalinde ne olarak inşâ edildiği belirtilmemiş olsa da sekiz öğrenciye verilecek Kur’an dersinden bahsetmesi yapının medrese (Sıbyan Mektepleri gibi.) olarak kullanıldığını göstermektedir.

Medrese olarak ifade edilen bu yapıların bazılarını bir türbe yapısından ayırt etmek oldukça zordur. Özellikle tek mekândan oluşan Meşhed ve Acemiyye’nin bir medreseye göre küçük boyutlarda olması, yapıların medrese değil de birer türbe veya tek mekânlı bir mescit olduğunu düşündürmektedir. Öyle ki Meşhed’in güney duvarında içeri doğru yaklaşık 5-6 cm çıkıntılı şekilde yapılan küçük boyutlu sembolik mihrap ve Acemiyye’de mihrabın kullanılmaması bu yapıların türbe yapısı olduğunu düşündürmektedir.

Ele aldığımız yapılardan on dört tanesi 14. yüzyılda (1309-1397), iki tanesi ise 15. yüzyılda (1424-1471) inşâ edilmiştir. Ağırlıklı olarak 14. yüzyılda inşâ edilen bu yapıların kent içindeki konumlarına bakıldığında, Trablusşam’ın 1289’da fethedilmesinden sonra eski şehrin kurulu olduğu el-Mina bölgesi Sultan Kalavun tarafından tamamen yıktırılarak Hacılar tepesi eteklerine kurulan yeni şehirde inşâ edilen ilk Memlûk yapısı olan Mansuri Ulu Camii (1294) çevresinde yoğunluk gösterir. Ulu Cami çevresinde altı yapı bulunurken, bunlardan – tarihi bilinmeyen Meşhed hariç – tamamı fetih sonrası 14. yüzyılda inşâ edilen yapılardır (Çizim. 55).

Çizim 55. Trablusşam’da bulunan Memlûk dönemi medreselerinin yerleşimi

Anonim medrese olarak da bilinen Meşhed’in Ulu Cami avlusunun kuzey duvarına bitişik olması ve Ulu Cami çevresindeki yapıların tamamının 14. yüzyıl yapısı olduğu göz önüne alınacak olursa bunun da bir 14. yüzyıl yapısı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Kentin fethinden sonra inşa edilen yapıların konumundan yola çıkarak kent planlamasının Ulu Camii çevresinde şekillenmeye başladığını söyleyebiliriz.

4.1. Plan ve Tasarım

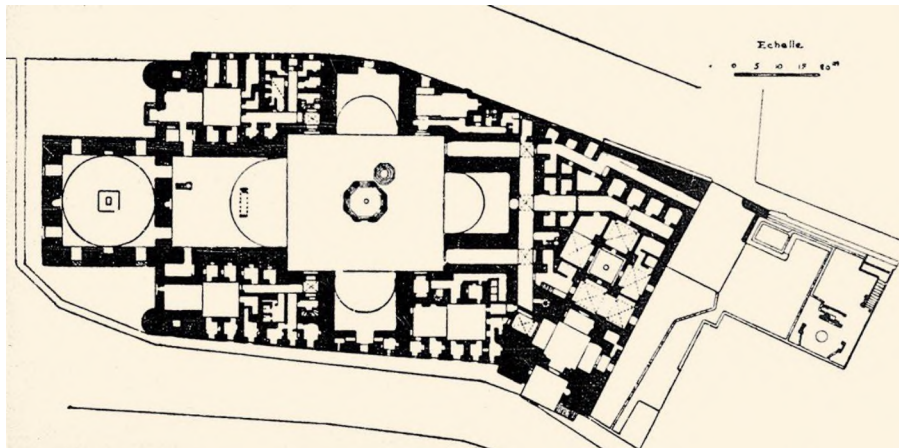
Genel olarak Memlûk mimarisi, 1250-1517 yılları arasında Kahire Şam, Halep, Kudüs, Trablusşam gibi kentlerde inşa edilen ve artzamanlı olarak İslam sanatının gelişmesinde – bilhassa Kahire’de – bir aşama olarak görülen cami, medrese, han, hamam gibi dini ve sivil mimarinin bütününe kapsar.

Memlûkler bu büyük kentleri, Fatîmi ve Eyyûbiler’den miras olarak almış olduğundan buralarda inşa edilen yapılar plan tasarımı bazen de süsleme kompozisyonları açısından seleflerinin mimari anlayışıyla benzerlik göstermektedir (al-Harithy, 2011:73-93). Özellikle

Eyyûbi etkilerinin görüldüğü Memlûk mimarisi artık bütün unsurları sentezleyerek kendi üslubunu oluşturmaya başlamıştır.

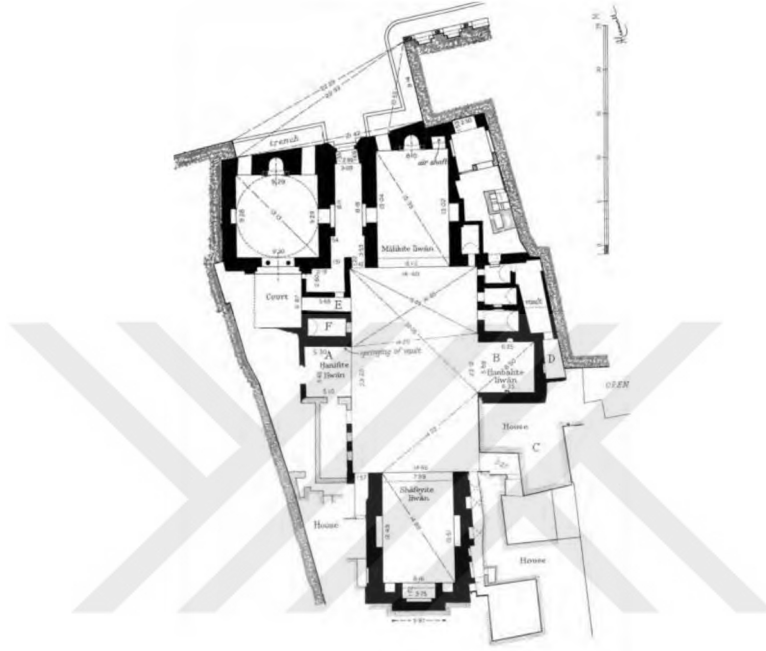
Medreseler Kahire, Şam, Halep, Kudüs gibi metropol kentlerde daha çok birer kompleks yapısı olarak öne çıkmaktadır. Bu tür yapılar işlevsel olduğu gibi arazinin de doğru bir şekilde kullanılmasını sağlamıştır. Çünkü Kahire gibi büyük bir merkezde (aynı şekilde Kudüs) arazi oldukça kıymetliydi. Bu denli büyük ilim merkezlerine göre daha mütevâzi bir görüntü sergileyen Trablusşam'da bu tip yapılar bulunmadığı gibi plan tasarımı ve süsleme kompozisyonu bakımından da farklılık gösterir. Bu yönüyle de diğer Memlûk kentleri arasında ayrı bir yere sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kahire Sultan Kalavun kompleks yapısı (1284-1285), Memlûk mimarisinin gelişiminde bir dönüm noktası olarak görüldüğü gibi İslam sanatının ortaya koyduğu en önemli yapılardan biridir. Kalavun, Zengi ve Eyyûbi mimarisinde medrese, cami ve türbe yapısından oluşan külliye yapılarını pekiştirmekle kalmamış cami, medrese, türbe ve hastaneden (bîmârîstan) oluşan büyük bir külliye inşâ ettirerek mimari ve kentsel tasarıma yeni yaklaşımlar katmıştır.

Memlûk medreselerine plan açısından bakıldığında Anadolu Selçuklu'nun yanı sıra Eyyubi örneklerinde de olduğu gibi öğrenci odalarının bir avlu etrafına dizildiği plan tasarımı Memlûk yapılarında çok sık rastlanmamakta olup plan bakımından farklılıklar gösterir. Özellikle anıtsal yapılarda dört mezhebe uygun şekilde dört eyvanlı olarak tasarlanmıştır ve bazı örneklerde revaklı avlu etrafına sıralan öğrenci odaları bulunmamaktadır. Avlu-eyvan bütünlüğünü bozmamak adına öğrenci odaları – özellikle anıtsal örneklerde - avlu etrafında değil de yapının dış duvarına bitişik olarak inşâ edilerek eyvan ya da avluda bulunan birer giriş açıklığı ile geçilmektedir. Örneğin Sultan Hasan Külliyesi'nde (1359) dört eyvanlı plan şeması tekrarlanmış fakat doğu, batı ve kuzeydoğuya yerleştirilmiş öğrenci odalarına sahiptir ve avlu ve eyvanlarda bulunan açıklıklarla geçilmektedir (Şekil.2).

Şekil 2. Kahire Sultan Hasan Külliyesi (Beksaç, 2009:505-506)

Trablusşam dışında inşa edilen medrese örneklerine bakıldığında ana unsurun eyvanlar olduğu görülmektedir. Özellikle Kahire'deki mezhep çeşitliliği, yapıların dört eyvanlı olarak inşa edilmesini gerektiren etkenlerden biri olarak görülebilir. Örneğin; Kahire Nasırıyye Medresesi (1303) vakfiyesine göre dört mezhep için kurulmuş olan eyvanlardan güneydeki Mâliki, kuzeydeki Şâfiî, doğudaki Hanbelî, batıdaki ise Hanefî mezhebine tahsis edilmiştir (şekil.3)⁷⁸. Ancak odalar yapının vakfiyesine göre talebelere değil de müderris, muîd, imam, müezzin ve diğer medrese görevlilerine tahsis edilmiştir (Sağlam, 2017:249-268). Aynı şekilde Kalavun kompleksi de bu düzende inşa edilmiş bir diğer örnektir.

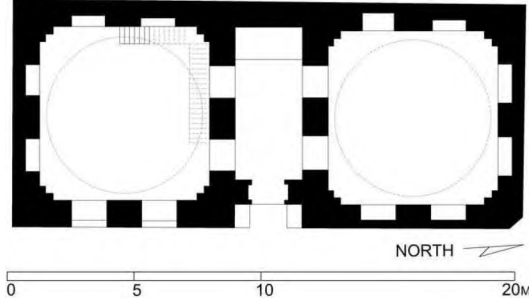
Şekil 3. Kahire Nasırıyye Medresesi (www.archnet.org) (Erişim tarihi:11.10.2019)

Çalışma kapsamında ele alınan ve medrese olarak kullanıldığı bilinen 16 yapıda – hakkında bilgi sahibi olmadığımız Duhhan, Naml ve Zahiriyye dışında – plan olarak dört farklı tasarım görülmektedir. Bu plan tasarımları Memlûk mimarisinde çok sık rastlanmamakta olup Trablusşam’da daha yoğun olarak kullanılmıştır.

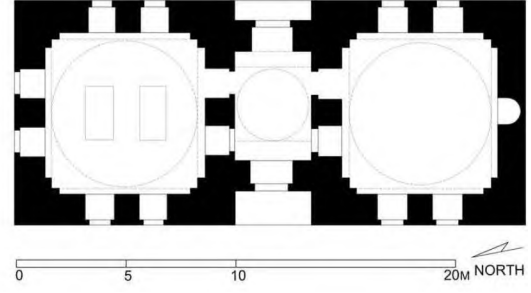
Tipolojik olarak sınıflandırılacak olursak bir doğrusal eksen üzerinde yanyana sıralanmış mekânlardan oluşanlar, kapalı avlulu-eyvanlılar, tek mekânlılar ve münferit planlılar olarak dörde ayrılır. Bunlardan Hayriyye Hüsn ve Sükrekiyye medreseleri yanyana sıralanan mekânlardan oluşan plan tasarımı sergiler. Bu yapılarda bulunan birden fazla mekânlardan biri türbe odası olarak kullanılmaktadır. Örneğin, Hayriyye Hüsn Medresesi’nin yanyana dizilen

⁷⁸ Bu yerleşim düzeni vakfiyedeki şarta aykırıdır. Çünkü vakfiyede doğu eyvanı Hanefî, batı eyvanı Hanbelî mezhebine tahsis edilmiştir. Vakfiye hakkında detaylı bilgi için bkz. (Sağlam, 2017:249-268)

mekânlar mescit-medrese ve türbe odası şeklindedir (çizim.1). Sükrekiye’de ise küçük bir giriş holü; güneyinde mescit mekânı, kuzeyinde ise türbe odası yer alır (çizim.26). Tarihsel olarak Trablusşam yapılarından sonra Şam’da inşa edilen Raşidiyye Medresesi [(1366) (şek.4)] ile Tanibak el-Hasani Türbesi [(1394-1395) (şek.5)] yanyana dizilen mekânlardan oluşan bir tasarım sergilemesi bakımından Hayriyye Hüsn ve Sükrekiye ile benzerlik gösterir.

Şekil 4. Raşidiyye Medresesi⁷⁹

Şekil 5. Tanibak el-Hasani Türbesi⁸⁰

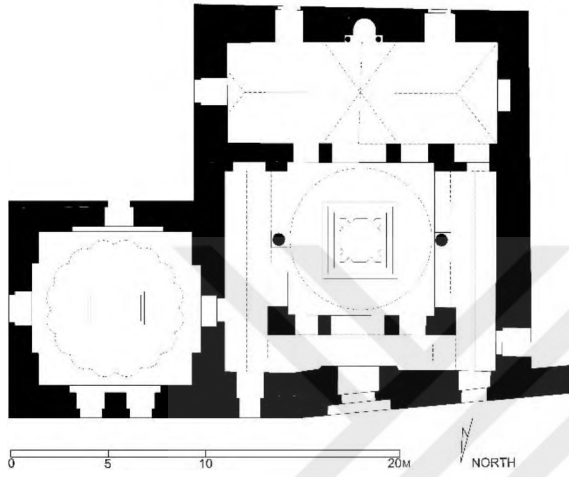
Bu tarz uygulamanın örnekleri daha çok Şam’da inşa edilen Memlûk dönemi yapılarında karşılaşılmakta olup bu yapılar Sükrekiye Medresesi’nin vakfiyesinde de belirtildiği gibi “mescit-türbe” yapısı veya yalnızca türbe yapısı olarak inşa edilmiştir.

Trablusşam’da görülen diğer bir tasarım ise kapalı avlulu-eyvanlı plan şemasıdır. Burtasiyye, Kartaviyye ve Kadiriyye; kapalı avlulu-eyvanlı düzende inşa edilmiş olup yalnızca ikisi mihrap önünde bir kubbeye sahiptir. Burtasiyye (1310) ve Kartaviyye (1316-1326)’de görülen plan tasarımının 15. yüzyılda inşa edilen Kadiriyye Medresesi’nde (1424) farklı bir formda uygulandığı görülür. Burtasiyye ve Kartaviyye Medresesi kapalı avlu düzeninde olup merkezde şadırvanlı bir sofanın doğu ve batısına konumlandırılmış yüksek eyvanlar ile güneyde mihraba paralel olarak uzanan ibadet mekânından oluşur. Burtasiyye Medresesi’nde batı eyvanı sonraki dönemlerde eklendiği tahmin edilen üç küçük odaya sahiptir (çizim.4). Aynı plâna sahip 1294 tarihli Mansuri Ulu Camii’nin doğu cephesine bitişik olarak inşa edilen Kartaviyye Medresesi’nin güneybatı köşesinde yer alan küçük dikdörtgen formu açıklık ile Ulu Camii’nin kuzeydoğu köşesinden iç mekânına geçiş sağlanır (çizim.12). Kadiriyye Medresesi’ni bu yapılardan ayıran en belirgin özelliği giriş yönü (doğu) ve türbe odasının (kuzeybatı) konumudur. Girişten sonra iki basamaklı merdivenle geçilen sofa mekânının doğusunda türbe odası, batısında eyvan, güneyinde ise mihraba paralel uzanan bir ibadet mekânı bulunduğu bir

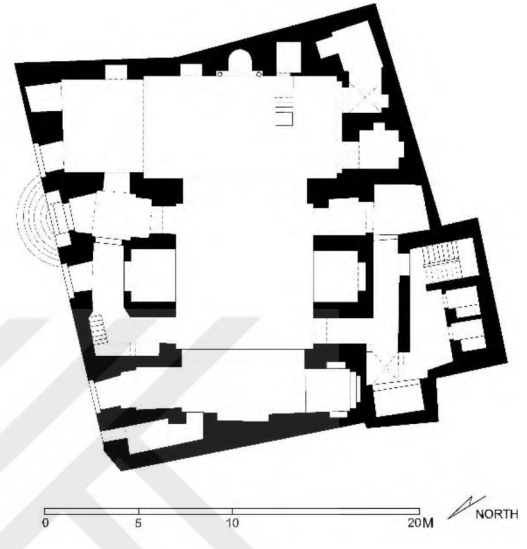
⁷⁹ Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz. (www.archnet.com) Erişim tarihi: 19.11.2019.

⁸⁰ Daha fazla örnek için bkz. (Meinecke, 1992:111-112).

plan sergiler (çizim.39). Bir Eyyûbi yapısı olan Şam'daki Rükniyye Medresesi [(1221) (şek.6)], kapalı avlulu plan şemasında olup tasarım bakımından bilhassa Burtasiyye ve Kartaviyye medreseleri ile benzerlik gösterir. Rükniyye medresesindeki farklılık ise doğu ve batı eyvanlarının olmaması ve türbe mekânının kuzeydoğu köşesinde beden duvarlarına bitişik şekilde yapılmasıdır. İbadet mekânının mihraba paralel olduğu, dört eyvanlı fakat açık avlulu benzer bir örneğini de Kahire Emir Mitkal Medresesi'nde [(1361-1363) (şek.7)] görüyoruz. Burtasiyye ve Kartaviyye plan şemasıyla birebir aynı olmasa da benzer varyasyonlarını diğer Memlûk kentlerinde de görmek mümkündür.

Şekil 6. Rukniyye Medresesi⁸¹

Şekil 7. Emir Mitkâl Medresesi⁸²

Münferit olarak tasarlanmış iki yapı: Tüveyşiyye ve Hatuniyye Medresesi. Tüveyşiyye Medresesi, güneydoğu köşesinde kare planlı bir türbe odası bulunan, kuzey-güney uzantılı bir düzen gösterir. İbadet mekânı iki ayrı üst örtüye sahipken, kuzeydeki mekânlar karmaşık bir tasarım sergiler (çizim.49). Hatuniyye ise kuzey-güney uzantılı bir koridorun; doğusunda yaklaşık 15 cm yüksek tutulmuş mescit mekânı ile kuzeyinde medrese mekânı ve türbe odası yer alırken batısında; büyüklü küçüklü dikdörtgen mekânlar sergileyen ve genel itibariyle asimetrik konumlandırılan bir plana sahiptir (çizim.33).

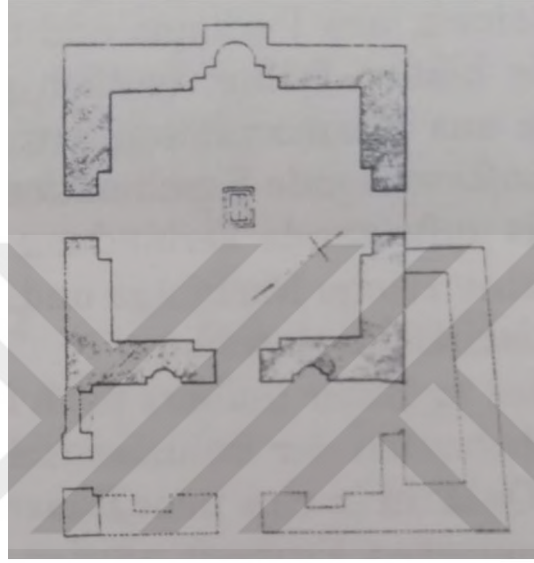
Son olarak tek mekânlı tasarımın görüldüğü diğer altı medreseden kapalı avlulu-eyvanlı olan Burtasiyye ve Kartaviyye ile münferit planlı Hatuniyye ve Tüveyşiyye medreseleri dışında, 14. yüzyılda inşâ edilen medreselerin tamamı tek ya da üç mekândan oluşan basit bir plana sahiptir. Kurucuların daha çok vali, emir ya da maddi açıdan zengin olan kişiler ve henüz Trablusşam'ın tam olarak iskân edilmemiş bir kent olduğu göz önüne alınacak olursa bu şekilde

⁸¹ Bkz (www.archnet.org) (Erişim tarihi: 27.10.2019).

⁸² Bkz (www.archnet.org) (Erişim tarihi: 28.10.2019).

küçük ölçeklerde olması olağan sayılabilir. Sonuç olarak diğer Memlûk merkezlerinde olduğu gibi gösterişli yapılar yerine daha işlevsel nitelikte yapılar inşa edilmiştir. Fakat bir sultan yapısı olan ve “*medrese*” olarak tabir edilen Nasırıyye Medresesi istisnadır. Sultan Nasır Muhammed tarafından inşa ettirilen yapı, tek mekânlı ve oldukça sadedir.

Tek mekânlı yapılardan medrese olarak bilinen Meşhed, dikdörtgen bir form sergilerken boyut ve planının yanı sıra barındırdığı mezar lahit ile daha çok bir türbe yapısına benzemektedir (çizim.51). Daha önce Kahire’de inşa edilen Eşref Halil Türbesi’de (1288) benzer bir plana sahiptir (şek.8). Bu nedenle gerek kaynaklarda gerekse halk arasında medrese olarak zikredilen Meşhed’i türbe olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

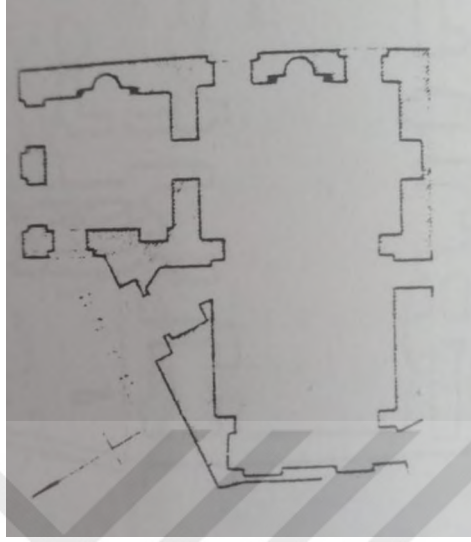
Şekil 8. Kahire Eşref Halil Türbesi⁸³

Aynı şekilde tek mekândan oluşan Acemiyye Medresesi, hem plan itibarıyla hem de mihrabın bulunmamasından dolayı bir türbe yapısı olarak değerlendirilebilir ki kitabesinde de türbe olarak inşa edildiği belirtilmiştir (çizim.32). Medrese olarak değerlendirmeye dahil etmemizin sebebi ise yazılı kaynaklarda ve halk arasında medrese olarak bilinmesinden kaynaklanmaktadır.

Humsıyye Medresesi doğu-batı uzantılı tek mekândan oluşan sade bir örnektir (çizim.11). Şemsıyye Medresesi ise güney cephesi Ulu Cami’nin revaklı avlusuna bitişik olup, güneybatı köşesinde bir basamak yüksek tutulmuş türbe odası ve iç mekânda doğu ve batı duvarlarına açılmış kemerli açıklıklardan oluşan (bazıları sonradan kapatılmış) bir düzene sahiptir (çizim.25). Yine Ulu Cami çevresinde bulunan ve 14. yüzyıl yapılarından olan Nasırıyye ve Nuriyye medreseleri, kuzey-güney doğrultulu tek mekândan oluşan bir düzen

⁸³ Yapı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz (Meinecke, 1992:47).

gösterir. Nuriyye’de yapıya güneybatıda yer alan giriş açıklığından geçilir. Kuzeye doğru uzanan bir koridordan sonra doğu tarafından yüksek tutulan medrese ve mescit mekânı olarak nitelendirilen birimlerin güneydoğu köşesinde kare formlu bir türbe odası bulunan dikdörtgen planlı bir yapıdır (çizim.20). Giriş yönü farklı olsa da plan bakımından benzer bir örneği Kahire’de medrese olarak bilinen Emir Kanibay el-Muhammedi Medresesi’nde de [(1503-1504) (şek.9)] görülür.

Şekil 9. Kahire Emir Kanibay el-Muhammedi Medresesi (Meinecke, 1992:159)

İncelenen yapılardan dokuz tanesi genellikle bânisinin mezarının bulunduğu türbe odasına sahiptir. Bu tür düzenleme yalnızca Trablusşam’da değil, diğer tüm Memlûk kentlerinde inşâ edilen yapılarda da görülür. Türbe odaları Sükrekiyye’de kuzey; Kadiriyye, Burtasiyye ve Hatuniyye’de kuzeydoğu; Kartaviyye’de kuzeybatı; Hayriyye Hüsn, Nuriyye ve Tüveyşiyye’de güneydoğu; Şemsiyye’de ise güneybatı köşelerinde yer alır. Meşhed ve Acemiyye’de ise bir türbe odası yerine, direkt olarak yapının içinde bir sanduka şeklinde bulunur. Burtasiyye Medresesi’nin kuzeydoğu köşesinde yer alan türbe odasında herhangi bir mezar yapısı bulunmaz. Ayrıca Burtasiyye, Trablusşam’da bulunan medreseler arasında bir minareye ve kitabesinde “*medrese*” tabirine sahip olan tek örnektir. Örneğin Eyyûbi döneminde inşâ edilen ve medrese olarak bilinen Şam Rukniyye Medresesi (1228) ile Firdevs Medresesi’nde (1235-1236) de minare kullanıldığı görülmektedir.⁸⁴

Medreselerde mescit, eyvan ve türbeler genellikle kot farkı olarak yüksek tutulan mekânlar olmuştur. Tüveyşiyye, Sükrekiyye ve Şemsiyye’de türbe mekânı, Nuriyye’de mescit ve medrese mekânı, Burtasiyye ve Kadiriyye’de ibadet mekânı ve eyvanlar, Hayriyye Hüsn ve

⁸⁴ Fotoğraflar için bkz (www.archnet.com).

Hatuniyye’de ise yalnızca ibadet mekânı zeminden daha yüksek tutularak ön plâna çıkarılmıştır.

Trablusşam’da “*medrese*” olarak bilinen mevcut Memlûk dönemi medreselerinde kullanılan en yaygın üst örtü ögesi çapraz tonoz olup, tipik bir şekilde duvar veya kemerlerin köşelerinden başlar ve merkeze doğru genişleyerek merkezde bir aydınlık açıklığı rozet ya da daha farklı bir form etrafında birleşir. Yapıların kesit çizimlerinde bunları görmek mümkündür [(çizim. 2-27-47) (foto. 121-151)]. Merkeze doğru genişleyerek bir rozet etrafında birleşen çapraz tonoz kullanımı Burtasiyye ve Nuriyye’de bir, Hayriyye Hüsn, Sükrekiyye ve Tüveyşiiyye’de iki, Hatuniyye’de ise beş üst örtüde kullanılmıştır. Aynı şekilde Tevbe Camii’nde de iki tane kullanılmıştır. Bu tip çapraz tonoz başka kentlerdeki Memlûk dönemi örneklerinde de görülmektedir. Örneğin Kahire’de Ümmü Sultan Şaban [(1368-1369) (foto-176)] ve Ferec bin Berkuk Medresesi [(1400-1404) (foto-177)] ile Ganim el-Bahlavan Camii’nin [(1478-1510) (foto.178)] yanı sıra Halep Tanboğa Camii (1318) girişlerinde kullanılmıştır. Bu tip üst örtüye Anadolu’da Mardin Sultan İsa Medresesi (1385) ve Selçuk İsa Bey Camii [(1375) (foto.179)] girişlerinde karşılaşmaktayız.⁸⁵

Foto 176. Ümmü Sultan Şaban Med.

Foto 177. Ferec bin Berkuk Med.

Foto 178. Ganim el-Bahlavan Cami

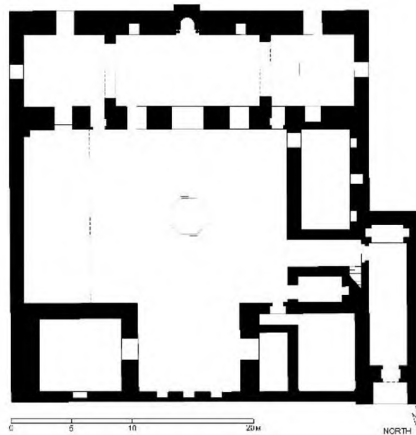
Foto 179. Selçuk İsa Bey Cami

⁸⁵ 175-176-177-178 numaralı fotoğraflar ve daha fazlası için bkz (www.archnet.org) (Erişim tarihi:22.10.2019).

Bunun dışında sivri tonoz, beşik tonoz, basit çapraz tonoz ve kubbe kullanımı da görülmektedir. Kubbe kullanımı daha çok türbe odaları, sofa ve mihrap önlerinde kullanılmıştır. Bu bağlamda Sükrekiye, Nuriyye, Hatuniyye, Şemsiyye ve Tüveysiyye medreselerinin türbe odaları, Burtasiyye'nin mihrap önü, sofa ve türbe odası, Kartaviyye'nin mihrap önü ve sofa mekânı, Kadiriyye'nin sofa mekânı ve türbe odası, Meşhed'in ise yalnızca mihrap önünde kubbe kullanımı görülmektedir. Bunlardan Hatuniyye ve Tüveysiyye medreselerinin türbe odasındaki kubbeler içten kaburgalıyken, Sükrekiye'de içten kaburgalı dıştan nervürlü şekilde yapılmıştır. Yapılardaki diğer mekânlar ise basit şekilde beşik tonoz veya sivri tonoz ile kapatılmıştır.

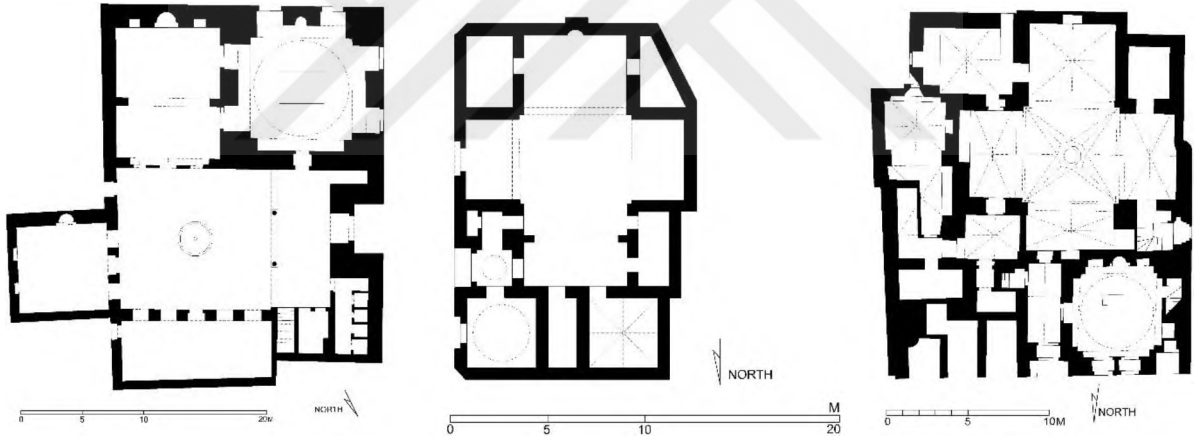
Çalışma kapsamında ele alınan yapıların diğer Memlûk medreselerinden ayırıcı en belirgin özelliği revaklı avlu etrafında sıralanan ve öğrencilerin barınma ihtiyacını karşılayan odaların olmamasıdır ki medrese olarak değerlendirilen Trablusşam örneklerinin dikkat çekici bir özelliğidir. Hem Memlûk coğrafyasında daha önce inşâ edilmiş olan Eyyûbi yapılarında hem de Memlûkler döneminde Kahire, Halep, Şam ve Kudüs'de kurulan yapılarda da Trablusşam medreselerinde olduğu gibi öğrenci odalarının bulunmadığı örneklerle çok sık olmasa da karşılaşmaktayız.

Eyyûbiler döneminde Şam'da inşâ edilen ve tasarım olarak Trablusşam'daki Kartaviyye ve Burtasiyye Medresesi ile benzerlik gösteren Rukniyye Medresesi [(1228) (şek.4)], öğrenci odası barındırmayan yapılara verilebilecek örneklerden biridir. Rukniyye Medresesi dışında öğrenci odalarının az sayıda kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Örneğin Eyyûbiler'in Halep'de inşâ etmiş olduğu Kamiliyye Medresesi (1230), açık avlulu olup avlu etrafına düzensiz bir şekilde yerleştirilmiş ve muhtemelen türbedar ve medrese görevlilerine tahsis edilen kare ve dikdörtgen formlu beş odaya sahiptir (şek.10). Ancak Trablusşam'daki Memlûk örneklerine baktığımızda yalnızca birkaç örnekte düzensiz olarak görülmektedir.

Şekil 10. Halep Kamiliyye Medresesi (www.archnet.org) (Erişim tarihi: 22.10.2019)

Öte yandan Trablusşam kentinin fethinden önce Şam'da Zahir Baybars tarafından inşa ettirilen ve erken dönem Memlûk yapılarından olan Zahirîyye Medresesi (1277-81) açık avlulu iki eyvanlı bir tasarım sergiler. Doğu ve kuzey yönlerinde birer eyvan bulunurken, güney yönünde yan yana konumlandırılan mescit mekânı ve türbe odasına sahiptir. Kuzeybatı köşesinde yer alan yaklaşık 124 x 114 cm ölçülerindeki dört küçük hücre, öğrenci odası olamayacak kadar küçük olup tuvalet mekânlarını teşkil etmektedir (şek.11). Aynı şekilde 1361-1374 yılları arasında inşa olunan Kahire Emir Mitkâl Medresesi de öğrenci odalarının bulunmadığı farklı bir tasarıma sahiptir. Burtasiyye ve Kartaviyye örneklerinde olduğu gibi güneyde mihraba paralel ibadet mekânı ile doğu ve batıda birer eyvandan oluşan bir plan sergiler. Şam'da bulunan 1348 tarihli Memlûk yapısı olan Afridûn el-Acemî Medrese-Türbesi de açık avlulu dört eyvanlı bir tasarıma sahip olup köşelerde biri türbe olmak üzere dört oda bulunur (şek.12). Ancak bunları öğrenci odası olarak değerlendirmek için yeterli bilgi yoktur. Kudüs Taştemudiyye Medrese-Türbesi'nde [(1382) (şek.13)] kapalı avlulu dört eyvanlı plan şemasındadır ve öğrenci odası bulunmaz. Bu bağlamda Zahirîyye ve Emir Mitkâl Medresesi ile Afridûn el-Ağami ve Taştemudiyye medrese-türbeleri, Memlûk döneminde Trablusşam dışında inşa edilen medreselerden öğrenci odası bulunmayan örneklerdir.⁸⁶

Şekil 11. Zahirîyye Med. Şekil 12. Afriddün el-Acemi Med. Şekil 13. Taştemudiyye Med.

Bu tip tasarım örnekleri Memlûk kentlerinden yalnızca Trablusşam'da değil, diğer bütün kentlerde karşımıza çıkmaktadır. Ancak inşa tarihleri göz önünde bulundurulacak olursa öğrenci odalarının olmadığı medrese örnekleri Trablusşam'da daha yoğun bir şekilde bulunmaktadır.

Hemen hemem bütün akademik çalışmalarda “*medrese*” olarak kaydedilen 16 yapıdan yalnızca Burtasiyye Medresesi'nin batı eyvanında üç küçük oda bulunur ancak bu odaların daha

⁸⁶ Bu yapılar hakkında ayrıntılı bilgi ve fotoğraflar için bkz (www.archnet.org) (Erişim tarihi: 22.10.2019)

sonraki dönemlerde ilave edildiği düşünülmektedir. Medreselerde öğrenci odalarının bulunmaması üç farklı şekilde yorumlanabilir. Bunlardan birincisi; ilim tahsili için gelen talebeler, muhtemelen medreseye günümüzdeki eğitim sisteminde olduğu gibi kendi evlerinde ikamet etmek suretiyle katılırdı. İkincisi; Sultan Kayıtbay'ın 1468-69 yılında el- Ezher Üniversitesi'nde eğitim gören öğrenciler için Revâku's-Şüvâm (Şamlılar yurdu) (Hanna, 2006:37) ve Revâku'l-Etrâk (Türkler yurdu) (Uzun, 1995:53-58) adında iki yurt inşâ ettirdiği gibi Trablusşam'da da bu şekilde bir yurdun inşâ ettirilmiş olabileceğidir. Ancak Trablusşam'da barınma ihtiyacının karşılanması için inşâ edilmiş herhangi bir yapı izine ya da yazılı kaynağa rastlanmamıştır. Üçüncüsü ise nüfus merkezli bir yorumdur. Orta Çağ'da 1046 yılında dönemin Trablusşam'ını ziyaret eden Nasır-ı Hüsrev'in naklettiğine göre şehrin nüfusu 11. yüzyılda 20.000 kişiden oluşuyordu (2016:55). 13. yüzyılda Memlûk döneminde ise 20.000-40.000 arası bir nüfusa sahipti.⁸⁷ Bu nüfusun Müslüman, Hristiyan, Yahudi ve diğer dinlere mensup kişilerce oluşturulduğu düşünülürse, Müslüman nüfusu sayısında azalma görülebilir. Hem Müslüman nüfusunun az olması hem de Kahire, Halep, Şam gibi ilim merkezlerinin yanında Trablusşam'ın daha mütevâzi bir kent olması, inşâ edilen yapıların daha işlevsel olmasını ve odalara gerek duyulmamasını gerektirmiş olabilir. Aynı şekilde ders mekânı olarak kullanılan eyvan kullanımı da oldukça nadirdir. Yalnızca Kadiriyye (kısmen), Burtasiyye ve Kartaviyye'de var olan eyvan kullanımı diğer medrese yapılarında yoktur. Eyvan kullanımının olmaması, medrese olarak bilinen bu yapılarda verilen derslerin geç antik çağ İskenderiyesi'nde veyahut erken dönem İslâm merkezlerinde olduğu gibi yapının içinde oluşturulan halkalar şeklinde yapıldığını gösterir.

Sonuç olarak plan tasarımı olarak Eyyûbi dönemi medreseleriyle benzerlik gösterdiği gibi bu benzerlik çok sık olmasa da Trablusşam dışındaki Memlûk şehirlerinde de görülmektedir. Ayrıca öğrenci odalarının bulunmadığı bütün bu örneklerden anlaşılacağı üzere bu yapıları sadece medrese, mescit ya da türbe olarak değerlendirmek yerine fonksiyonel birer yapı olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

4.2. Malzeme

İyi kesilmiş ve şekillenmiş malzeme binaya sağlam, yumuşak ve gösterişli bir görünüm kazandırır. Bütün Trablusşam yapılarında olduğu gibi medreseler de bu konuda oldukça başarılı bir görüntü sergiler.

⁸⁷ Bkz www.biotech.ul.edu (Erişim tarihi: 23.10.2019).

Genel Memlûk yapıları açısından bakılırsa, sultanlar genellikle bânisi olduğu yapıların inşâsı için özen göstermişlerdir. Mimar seçiminden malzeme têminine, yapının tasarımından kontrol edilmesi için atadıkları görevlilere kadar bizzat kendileri ilgilenmiştir. Memlûk dönemine ait yapıların kuruluşu hakkında çok fazla bilgi bulunmasa da 15. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Makrîzî'nin *el-Hitat* adlı eserinde Zahir Baybars'ın Kahire'de inşâ ettirdiği camisi için yapmış olduğu açıklama bir yapının başlangıç ve bitiş sürecini oldukça açık bir şekilde aktarmaktadır. Ronald Lewcock, Makrîzî'den alıntı yaparak Baybars Camii'nin inşâ sürecini şöyle anlatmaktadır:

2 Rebiyülevvel 665 (1267) senesinde, sultan (Baybars) Hüseyiniyye'de (Kahire) bir cami inşâ etmekle meşgul olmuştur. Cami'yi inşâ edebilmek adına uygun bir yer bulması için Atabek Faris'i birkaç mimarla birlikte görevlendirdi. Sultan, en sevdiği hizmetlisi olan veziri el-Şahib Baha ile birlikte, at sırtında kaldı... ve Karakuş'un dibine inerek cami meselesi hakkında konuştu. Ölçümleri yaptırarak binasına ilişkin ayrıntıları öğrenerek varolan sorunları çözdü. Caminin planı onun denetiminde çizildi. Kapısının Zahiriyye Medresesi ile aynı olması, mihrabı üzerine bir kubbe inşâ edilmesi ve bunun İmam Şafi'i Türbesi'nin kubbesiyle aynı büyüklükte olması gerektiğini belirtti. Her yerden mermer sütunların gönderilmesi için farklı yerlere aynı anda mektuplar yazdı, ayrıca her ilden deve, bufalo, öküz ve diğer yük hayvanlarının gönderilmesini emretti. Demir aletler, kapılar ve tavanlar için iyi kereste gönderilmesini de yazdı. Caminin yapısını denetlemek için memurlar atadı. Cami'nin inşâsı 2 Cemaziyülahir 665 (1267)'de başladı, Sultan ise 2 Cemaziyülahir 666 (1268)'da Mısır'dan ayrılarak Suriye'ye gitti. Yafa'ya geçerek kasabayı Frankların elinden aldı. Kalede bulunan bir miktar ahşap ve mermer levhaları aldı ve onları Yafa'daki gemilerden birine koyarak gemileri Kahire'ye gönderdi. Camideki şebekeli duvarın temin edilmesini sağladı. Bu ahşaptan, mihrap ise mermerden yapılmalıdır. Onun isteği üzerine bu duvar ahşaptan, mihrap ise mermerde yapıldı. Ahşap ve mermer buna göre kullanılmıştır. Sultan Mısır'a döndüğünde, o yıl 667 (1269) Şevval ayında cami bitmiş, at sırtında camiye gitmiş ve onu görmüştür. Olabildiğince güzel olduğunu ve çok kısa bir sürede bitmiş olmasından ve çok özen göstermesinden memnun olduğunu belirtti. İşi yapanlara şeref cübbeleri giydirdi (Lewcock, 1978:129-143).

Trablusşam'da inşâ edilen yapılardan cami, han, hamam ve sivil mimari ve konumuz kapsamında medrese olarak ele alınan yapıların hemen hemen hepsi yerel malzeme olan kumtaşı ile inşâ edilmiştir. Kumtaşı dışında moloz taş, kaba yonu taş, volkanik taş olarak bilinen bazalt taşı ile mermer malzeme kullanımı da oldukça yoğundur.

Kumtaşı (kumlu taş), hemen hemen her tür yapıda kullanılan bir malzeme olup, Trablusşam'da bulunan tepelerdeki kayalardan kesilmek suretiyle elde edilmiştir. Orta sertlikte olan bu taşların kolay işlenebilir olmasının yanı sıra tırtıklı yüzeyi sayesinde üst üste konulduğunda kayma meydana gelmediği gibi harç kullanımı da gerektirmediğinden kullanışlı

bir malzeme olmuştur. Daha çok yapıların dış cephelerini oluşturan kumtaşı sarımtırak bir renge sahiptir. Trablusşam deniz ve dağların arasında yer alan bir kent olduğundan kumtaşı ve sert kaya taşı ocakları bakımından elverişli olduğundan (Tadmori, 2000:68) Trablusşam'da inşa edilen sivil mimari de dahil olmak üzere hemen hemen bütün yapılar buradan temin edilen malzemelerle inşa edilirken, Sultan Kalavun (1280-90) ve sonrasında bilhassa Kahire'de inşa edilen hemen hemen bütün yapıların malzemeleri el-Mukattam ya da Yukarı Mısır'da bulunan taş ocaklarından temin edilen malzemelerle inşa edilmiştir (Brockelmann, 2002:197).

Volkanik taşlardan olan siyah renkli bazalt taşı ise Suriye bölgesinde yaygın olarak bulunan bir cins olup daha çok süslemelerde kullanılmasından dolayı Mısır'a da buradan götürülmüştür (Liebich, 1983:202). Şehrin yakınında bulunan Turbul Dağı, bazalt ve tüf gibi diğer volkanik taşların temin edildiği önemli ocaklara sahipti (Tadmori, 2000:69). Bazalt, sert bir taş cinsi olup işlenmesi zor ve parlak bir yapıya sahiptir. Bazalt taşı beden duvarlarının yanı sıra daha çok görsel bir etki yaratmak için farklı renklere sahip malzemelerle birlikte kullanılmıştır.⁸⁸

Kesme taş malzeme daha çok kemerlerde kullanılırken, yer yer tonozlarda da kullanıldığı görülür. Kabayonu ve moloz taş malzeme ise yapıların iç kısmında kullanılmıştır. Yani, Trablusşam Memlûk dönemi medreselerinde dış cephede yerel kumtaşı malzemeyle inşa edilirken iç cephe, kabayonu ya da moloz taş malzemeyle oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra daha çok iç mekânda mihrap ve diğer süsleme kompozisyonlarında kullanılan mermer genellikle dışarıdan ithal edilmiştir. Beyaz, siyah ve kırmızı renklerde olup yer yer iç cephe beden duvarlarında ağırlıklı olarak da mihrap ve zeminlerde kullanılmıştır.

Saha araştırması sırasında ele aldığımız 16 medresede kullanılan malzeme hakkında bilgi vermek mümkündür. Bu bağlamda Burtasiyye Medresesi'nde dış cephe ve minare kumtaşı, portal ve pencereler kumtaşı-bazalt kullanımına sahiptir. İç mekânda batı eyvanı sıvalı olup ibadet mekânı, doğu eyvanı ve kubbeler kabayonu ve kesme taş malzemeyle oluşturulmuştur. Mihrap da dahil olmak üzere mihrap cephesi, beden duvarlarının yarısına kadar kahverengi, siyah ve beyaz mermer panellerle kaplıdır. Sofada yer alan şadırvan beyaz mermer malzemeli olup, zeminde de renkli mermer kullanımı vardır. Kartaviyye Medresesi kuzey cephesi (ana cephe) sıralı olacak şekilde bazalt ve kumtaşı malzeme kullanımına sahiptir. Güney cephe ise daha çok bazalt ağırlıklı malzeme kullanımı görülürken yer yer kumtaşı

⁸⁸ Malzemenin analiz edilmeden büyük olasılıkla bazalt taşı olduğu konusunda yardımcı olan Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan ve Tarihi Malzeme Araştırma ve Koruma Laboratuvarı'nda çalışmalar gerçekleştiren Sayın Ali Akın AKYOL'a teşekkür ederim.

malzemede kullanılmıştır. Bu cephedeki dört pencereyi birbirine bağlayan lento ise mermer malzemeden oluşturulmuştur. Portal ve pencereler de bazalt ve kumtaşı malzeme ile inşa edilmiştir. İç mekânda beden duvarlarının yarısının kaplanması, Eyyûbiler devrinde inşa edilen İmam Şâfi Türbesi (1211-12)'nin iç mekân beden duvarlarında da görülür (foto.208).

Küçük bir kısmı günümüze ulaşabilen Duhhan ile restorasyona tâbi tutulan tutulan Humsiyye medresesinde dış cephede sarımtırak kumtaşı görülürken iç cephede kabayonu ve yer yer kesme taş malzeme kullanılmıştır. Humsiyye'nin mihrabı ise yalnızca kemerde mermer ve bazalt taşı malzemeye sahiptir. Naml medresesinin yalnızca bir kısmı günümüze ulaşabilen portalinden anlaşılabacağı üzere bazalt ve kumtaşı malzemenin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Hatuniyye, Sükrekiyye, Hayriyye Hüsn, Nuriyye ve Kadiriyye'de dış cephede kumtaşı; portal ve pencerelerde bazalt-kumtaşı kullanımı görülür. İç mekân sıva ile kaplı olduğundan malzeme türü bilinmemektedir. Bunlardan Nuriyye ve Kadiriyye'de iç mekânlar kabayonu ve moloz taş duvarlara sahipken yalnızca Nuriyye Medresesi renkli mermer işçiliğinde bir mihraba sahiptir. Diğer yapılarda mihrap herhangi bir özel malzemeye vurgulanmamıştır.

Meşhed, Nasıriyye ve Tüveyşiyye Medreselesi'nin dış cephesi bazalt ve kumtaşı malzemeden oluşturulurken, Nasıriyye hariç (girilemedi) Meşhed ve Tüveyşiyye'nin iç mekânları sıva ile kaplanmış olduğundan kullanılan malzeme hakkında bilgi verilememektedir. Sade bir görüntü sergileyen Şemsiyye medresesinin dış cephesinde kumtaşı, iç cephesinde ise kabayonu ve kesme taş kullanılmıştır. Aynı sadeliğe sahip Acemiyye'de kemerler kesme taştan olmak üzere dış cephesi moloz ve kumtaşı, iç cephesi ise kabayonu ve yer yer moloz taş malzemeye oluşturulmuştur. Son olarak günümüze ulaşabilen kısımlarıyla Zahiriyye Medresesi'nin dış cephesi bazalt-kumtaşı ikilisinden inşa edilmişken iç cephe, Trablusşam Evkâf Dairesi'nden temin edilen 27.01.2019 tarihli fotoğraf kayıtlarına göre sıva ile kaplı olduğundan kullanılan malzeme bilinmemektedir.

4.3. Süsleme ve Dekorasyon

Bir yapı inşa edildikten sonraki husus, yapılacak olan dekorasyondur. Bu dekorasyon basit veya karmaşık bir kompozisyona sahip olabilir. Ancak, her zaman bâninin ekonomik durumuna göre şekillenir ve bu da güzelleştirme isteğinin bir göstergesidir. Trablusşam medreselerinden biri olan Nasıriyye Medresesi istisnai bir örnektir. Çünkü, bir sultan yapısı (Nasır Muhammed) olup bâninin ekonomik durumu göz önüne alınarak değerlendirilecek olursa son derece sade bir yapıdır.

Memlûk mimarisinin geneline, bilhassa payitahtı olan Kahire yapılarına bakıldığında vurgunun kubbe, minare, portal ve mihrap gibi unsurlarda yoğunlaşıp cephenin ikinci planda olduğu görülür (Hillenbrand, 2005:153). Ancak Trablusşam yapılarında daha çok portal, pencere ve mihrap gibi unsurlar vurgulanarak ön plana çıkarılmış, ana cephe Anadolu’da olduğu gibi en süslü alanlar olmuştur.

Süsleme kompozisyonu ilk olarak gösterişin odak noktası olacak olan ana cepheyi teşkil eden beden duvarlarında sergilenir. Cephe dışında süslemeye tâbi tutulacak diğer unsurlar; (varsa minare), pencere ve bilhassa portallerdir. Trablusşam’da bulunan medreselerden yalnızca – medrese olarak kurulup daha sonra cami olarak kullanılan – Burtasiyye Medresesi’nde minare bulunmaktadır. Minareler genellikle şerefe kısmında mukarnas süslemeye sahip olur. Bunun yanı sıra gövde ve gövdede bulunan pencerelerde süsleme unsuru barındırabilmektedir.

Bilinmesi gerekir ki Trablusşam medreselerinin büyük çoğunluğu sonraki dönemlerde eklenen modern yapılarla bitişik durumdadır. 1955’de meydana gelen sel felaketi sonrası çevresindeki yapıların yıkılmasından sonra dört tarafıda açık konumda olan tek örnek Ebu Ali Nehri’nin kıyısında yer alan Burtasiyye Medresesi’dir. Bunun dışında üç cephesi açık olan tek medrese Sükrekiyye; iki cephesi açık olanlar Humsiyye, Kartaviyye, Nuriyye, Şemsiyye, Nasıriyye, Acemiyye, Hatuniyye ve Meşhed; tek cephesi açık olanlar ise Hayriyye Hüsn, Zahirıyye, Kadiriyye, Naml ve Duhhan medreseleridir.

Konu kapsamında medrese yapısı olarak ele alınan 16 yapı üzerinde yapılan araştırmalar neticesinde aynı süsleme unsurlarının hemen hemen her yapıda bulunduğu ve farklı formlarda olduğu tespit edilmiştir. Bu süslemelerden ilki, Memlûk mimarisine mâl olmuş “*ablak*” uygulama tekniğidir. Ablak siyah, beyaz ya da daha farklı kontrast oluşturan renklerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan bir süsleme tekniğidir. Daha çok taşların basit dizilimleriyle oluşturulan ablak, cephe ve portallerin yanı sıra kapı ve pencerelerin lento ve kemerlerinde birbirine geçmeli renkli taşlarla uygulanmış şekilde görülür. Birbirine geçmeli olarak oluşturulan taşlar bazen sadece yüzeysel olarak ince bir tabaka halinde yerleştirilen bazalt ile oluşturulurken bazen de taşın tamamı birbirine geçmeli olacak şekilde oluşturulmuştur. Bunun en güzel örneğini Naml Medresesi’nin günümüze ulaşabilen portal cephesinde siyah taşların düşmesiyle oluşan boşluktan (foto.172), tamamı birbirine geçmeli olan uygulama örneğini ise Temasili Hanı’nın [(17.yy) (foto.180)] giriş kemerinde görebiliriz.

Foto 180. Temasili Hanı

Trablusşam yapılarında genellikle siyah-beyaz taş dizilimiyle oluşturulan ablak, bazı yapıların cephe, portal ve pencerelerinde görülürken bazı yapıların yalnızca portal ve pencerelerinde görülür. Örneğin; Hayriyye Hüsn, Sükrekiyye, Hatuniyye ve Kadiriyye medreselerinin yalnızca portal ve pencerelerinde kullanılmıştır (foto. 1-88-110-132). Trablusşam'da medreseler dışında Attar Camii portalı [(1320) (foto.181)], Osmanlı dönemine ait Muallak Camii giriş eyvanı [(1556) (foto.182)], Taynal Camii iç portalı (1335), Üveysiyye Camii mihrap ve mihrabiye nişleri, Mısriyyin Hanı giriş ve dükkan kemerleri [(14.yy) (foto.183)] ve Temasili Hanı giriş portalinde ablak uygulama görülür (foto.180).

Foto 181. Attar Cami

Foto 182. Muallak Cami

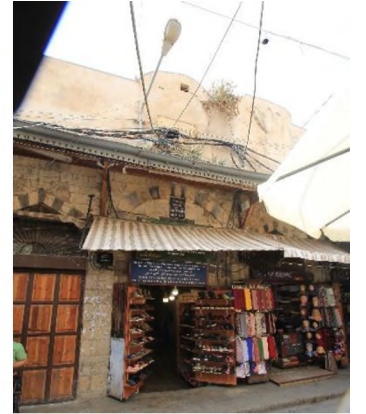

Foto 183. Mısriyyin Hanı

Trablusşam dışında Şam'da Çakmakıyye Medresesi (1407-8), Kahire'de Sultan Baybars Medresesi (1262-1263) ve Sultan Kalavun Külliyesi (1284) beden duvarları, portal ve pencere kemerlerinde, Sultan Hasan Camii mihrabında [(1363) (foto.184)] ve Şam

Zahiriyye Medresesi [(1260-1277) (foto.185)] giriş portalinde olduğu gibi birçok yapıda kullanılmıştır.

Foto 184. Sultan Hasan Cami mihrabı

Foto 185. Şam Zahiriyye Medresesi portalı

Ablak dışında birçok yapıda görülen diğer bir süsleme ise yapıların cephesini ya da portalini çevreleyen zikzak ve mukarnas dişi süslemeli bordürlerdir. Mukarnas dişi süslemeli bordür Hayriyye Hüsn medresesinin portalinde (foto.6), Kartaviyye ve Tüveyşiiyye'nin güney cephesinde (foto. 52-159), Kadiriyye medresesinin doğu cephe pencerelerinde (foto.144) ve Üveysiyye Camii'nde iç mekânda pencere ve mihrabiye nişinin bulunduğu duvarda yer alan ablak uygulaması panonun üstünde kullanılmıştır (foto-186). Bu mukarnas dişi bordürün içinin bitkisel bezeme ile doldurulan farklı bir uygulaması ise Osmanlı dönemine ait Muallak Camii [(1556) (foto.182)] portalinde ve Tevbe Camii (1315)'nin ibadet mekânına girişi sağlayan kapı açıklığını çevreleyen bordürde görülür (foto-187). Zikzak deseni ise Nasiriyye'nin portal ve cephesinin yanı sıra Nuriyye medresesi portalı ile Meşhed'in doğu cephesinin tamamı, kuzey cephesinin yalnızca üst kısmını çevreleyen bordürde görülür (foto. 67-97-163).

Foto 186. Üveysiyye Camii

Foto 187. Tevbe Camii

Pencereler, mimari olarak sınırlandırılmış mekânlar ile dış dünya arasındaki irtibatı sağlayan yapı elemanlarıdır (Çaycı, 2017:140). Çoğunlukla kare formlu pencere kullanımı görülse de bazen Burtasiyye medresesinin doğu, batı ve güney cephesinde olduğu gibi yuvarlak formlu pencere kullanımı da görülür. Trablusşam medreselerinden Humsiyiyye, Duhhan, Naml ve Acemiyye dışındaki bütün medreselerde pencereler beyaz bir lentoya sahip olup lentonun üstünde birbirine geçmeli olmak üzere siyah-beyaz taş sırasıyla vurgulanmıştır. Lentolar bazı yapılarda geometrik ve bitkisel motiflerin yanı sıra, bâninin daha önceki görevine ithafen *renk/rünuk*⁸⁹ olarak bilinen arma tasviride içermektedir. Bunun en güzel örneğini Kartaviyye, Hatuniyye ve Sükrekiyye medreselerinin pencere lentolarında görüyoruz. Kartaviyye'nin güney cephesinde yer alan dört pencere lentosu iki farklı süslemeye sahiptir. Güneydoğudan güneybatıya 1. ve 3. pencere lentolarında cevkenar⁹⁰ rengi bulunur. Kare bir çerçeve içinde; köşelerde stilize çiçek motifleriyle sonlanan bitkisel ve geometrik desenlerle çevrilmiş, daire içerisinde cevkenar arması şühesiz yapının bânisi olan Karatay'ın kullandığı hanedanlık armasıdır. Arma aynı zamanda medresenin güneyindeki geçiş yolunu örten tonozlarda da kullanılmıştır. Bu durumda tonozlu geçiş yolu ile yapının çağdaş olma ihtimali oldukça yüksektir. Cevkenar rengi Trablusşam'da yalnızca Kartaviyye ve tonozlu geçiş yolunda bulunurken [(çizim.17) (foto.55)], armanın etrafını saran bitkisel ve geometrik kompozisyonu günümüzde cephe duvarı Trablusşam Kalesi'nde bir zemin üzerinde sergilenen Menzil

⁸⁹ Eyyûbi ve Memlûk döneminde yöneticilere mahsus olan özel işaretlere denir. Hükümdar ve diğer yöneticilerin meşgul oldukları işi sembolize eden renk âdeti el-Cezire bölgesi ve Mısır'da ortaya çıkarak Eyyûbiler ve bihassa Memlûkler döneminde yoğun şekilde kullanılmıştır. (Bozkurt, 2007:575-576.)

⁹⁰ Cevkenar: Ucu kıvrımlı uzun bir sopa ya da top oynanılan asa. Savlıcan olarak da bilinen bu sopa, polo veya hokey tarzı bir oyunda kullanılan sopalara benzer. Sultanın bu sopasını taşıyan kişilere “cevkenar” ya da “cevkander” Bu renk (arma) Karatay'ın Trablus naibi olmadan önceki görevine ait bir armadır. Yani sultanın cevkenarını taşıyan kişiye ait bir renktir. Bu oyun bayramlarda ya da diğer özel günlerde sultanlar tarafından oynanan en meşhur oyun olarak bilinmektedir. Sopa, günümüzde daha çok hokey oyununda kullanılan sopalara benzemektedir. Bkz (Tadmori,1994:192-193).

Han'ın giriş lentosunda (foto.188), Naml medresesinin portalinin bulunduğu cephede armasız bir şekilde görüyoruz (foto.171). Aynı şekilde Şam Afriddün el-Ağami Medresesi (1348) ve Kudüs Sitt el-Tunsuk al-Muzafferiyeye Türbesi [(1398) (foto.189)] portalinin yanı sıra Kahire Sultan Nasır Hasan Medresesi [(1356-61) (foto.190)] duvarında da görülür. Dört pencere ablak uygulamalı yuvarlak kemerlere sahip olup kemer ile lento arasında kalan alınlık kısımlarında Kur'an'dan ayetler yer alır. Bu tip uygulama giriş kapısı üzerinde de bulunur. Taynal Camii girişinde de böyle bir uygulama görülmektedir (foto.47).

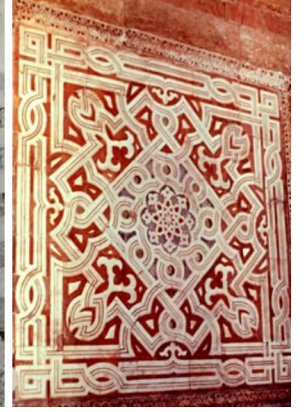
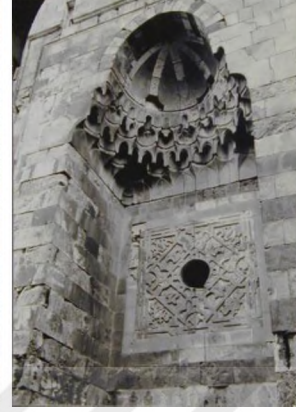

Foto 188. Menzil Hanı Foto 189. Sitt el-Tunsuk Türbesi Foto 190. Nasır Hasan Med.

Trablusşam yapılarında kullanılan renk/arma sembolleri yalnızca cevkenar ile sınırlı kalmamış, kadeh/kase ve kılıç/hançer armaları da kullanılmıştır.

Hatuniyye Medresesi'nde birbirine yakın yapılan çifte pencerelerine ait lentolar üzerinde iki uçta ve ortada olmak üzere daire içine alınan *kadeh/kase*⁹¹ arması yer alırken, aralarında simetrik olarak yerleştirilmiş, içi geometrik çizgilerle doldurulmuş iki kare, bir dikdörtgen çerçeve yer alır [(foto.126-127) (çizim.37-38)]. Burada yer alan kadeh/kase armasının küçük bir versiyonu Nuriyye Medresesi'nin güney cephesinin en doğusundaki demir malzemeli pencere şebekesindeki lokma yüzeyinde (foto.70) ve Meşhed'in iç kısım güney cephesindeki süslemeli yazıtın üstünde yer alan dairesel motifin altında ve üstünde de bulunur (foto.167). Aynı pencere düzenine sahip Sükrekiyye'de ise lentonun ortasında daire içinde, ortadan kalın bir şeritle kesilen ve çapraz duran bir *kılıç/hançer*⁹² arması ve iki yanında simetrik olarak iki kare, bir dikdörtgen içerisine işlenmiş çok kollu yıldız ve geometrik çizgilerle oluşturulan süsleme kompozisyonu yer alır (foto.89) (çizim.28-29). Şam Emir Çakmak

⁹¹ Kadeh/kase, bâninin kullandığı armalardan biri olup sakiliği temsil etmektedir. Bkz (Bozkurt, 2007:575-576).

⁹² Kılıç/hançer, silahları temsil etmektedir. Bkz (Bozkurt, 2007:575-576).

Medresesi (1420-21) portalinde bulunan birbirine geçme dairesel süslemenin merkezinde de benzer şekilde kase/kadeh rengi bulunur (foto.191).

Foto 191. Şam Emir Çakmak Medresesi kadeh arması

Renk/arma kullanımında özellikle kadeh/kase armasının oyma olarak yapılmasının yanı sıra portal, pencere ve mihrap kemerlerindeki renkli taşların farklı dizilmesi sonucu ortaya çıktığında görmekteyiz. Birbirine geçmeli şekilde yapılan kemerlerin kilit taşları biraz daha büyük boyutlu olacak şekilde ya da farklı bir renk kullanılarak vurgulanmıştır. Örneğin, Hatuniyye Medresesi'nde oyma olarak kullanılan kadeh arması Burtasiyye Medresesi'nin portal [(foto.26) (çizim.9)] ve mihrap [(foto.31) (çizim.7)] kemerlerindeki taşların farklı dizilimiyle oluşturulmuştur. Trablusşam dışındaki örnekleri ise Halep Kalesi giriş kemerleri ve iç saray pencere lentoları, Halep Utrûs Camii [(1396-1409) (foto.192)] gibi bir çok yapıda görülmektedir. Anadolu'da ise geç dönem yapılarından olan Diyarbakır Sarı Saltuk Türbesi [(16.yy) (foto.193)] pencere lentosunda ve Şanlıurfa Hüseyin Paşa Camii (1728) güney cephe mihrap nişinde olduğu gibi kuşak şeklindeki ablak uygulamanın merkezinde bulunur.

Foto 192. Utrûs Camii

Foto 193. Diyarbakır Sarı Saltuk Türbesi

Portaller, diğer en yaygın yapı dekorasyon unsurları olmuştur. Yapı ne kadar küçük ya da büyük olursa olsun kalitesini ve ihtişamını göstermek için oldukça özenli hazırlanmışlardır.

Trablusşam medreselerindeki portaller yüzeysel olarak dışa taşkın olmayıp Acemiyye, Humsiyye, Şemsiyye, Naml ve Duhhan medreselerine ait portaller hariç diğer örnekler genellikle eyvan şeklinde düzenlenmiştir. Burtasiyye, Kartaviyye, Nasiriyye ve Tüveyşiyye’de yapının saçak seviyesi üzerinde yükselen portaller diğer medreselerde saçak seviyesini aşmayacak şekilde düşey olarak tasarlanmıştır. Bu portallerden yalnızca Naml Medresesi’nin portalinde mukarnaslı kavsara kullanımı görülürken, diğer portallerde kavsara kısmı genellikle geometrik bezemelerle süslendiği gibi sade bırakılmış örnekleri de mevcuttur.

Şemsiyye Medresesi, sonraki dönemde kapatılan ve dilimli kemer olarak tabir edilen kemerli bir kapıya sahiptir (foto.78). Bu kemer uygulaması Trablusşam’da Taynal Camii (1335) minaresinde (foto.80) ve Tüveyşiyye Medresesi’nin mihrabında da görülür (foto.79). Aynı uygulama Memlûklerin başkenti Kahire’deki Zahir Baybars Camii’nin [(1267-69) (foto.194)] taç kapısında da görülmektedir.

Foto 194. Kahire Zahir Baybars Cami⁹³

Burtasiyye Medresesi, kuzey cephenin merkezine yerleştirilmiş ve saçak seviyesi üzerinde yükselen ancak iç mekâna göre daha sade bir dekorasyon sergileyen dikdörtgen formu bir portale sahiptir (foto.26). Üst kısmı iki sıra halinde silme bordür ile çevrelenen portal yonca kemerli olup ağırlıklı beyaz olmak üzere siyah-beyaz renkli taşlarla dekore edilmiştir. Portal yarım kubbesi sadedir. Ancak köşelerde basit bir mukarnas süsleme ve hemen altında yatay olarak portali dolaşan Arapça yazı kuşağı yer alır. Yazı kuşağı ile giriş açıklığı arasında mermer bir levha üzerine oyma tekniğiyle; kare formu kufi yazılı iki çerçeve ve içinde çarkifelek

⁹³ Yapının diğer fotoğrafları için bkz (www.archnet.org) (Erişim tarihi: 25.10.2019).

motifinin bulunduğu iki dairesel süsleme yer alır [(foto.25) (çizim.8)]. Bu kufi yazılı çerçeve Kadiriyye (çizim.43), çarkıfelek motifi ise Menzil Hanı (foto.188) giriş lentosunda da görülür.

Trablusşam'da yer alan yapılar arasında en görkemli portallardan birini oluşturan Kartaviyye Medresesi portalı tamamen siyah-beyaz taştan inşa edilmiş olup en dikkat çekici olanlardan biridir. Yapının saçak seviyesi üzerinde yükselen portalinin üst kısmı iki sıra silme bordür ile çevrelenmiştir. Altında, dıştan bir sıra silme bordürle belirgin hale getirilen üç boyutlu *chevron*⁹⁴ kemer oldukça dikkat çekicidir. Bu kemerin daha sade versiyonunu 1955 senesinde meydana gelen sel felaketinde ciddi hasar gördükten sonra portal cephesi Trablusşam Kalesi'ne taşınarak burada bir zemin üzerinde sergilenen Menzil Hanı'nın portal kemerinde (foto.188) ve Mansuri Ulu Cami (1294) avlu girişinde de görüyoruz. Esasen haçlı kökenli olan bu chevron kemer (Liebich, 1983:113) İtalya'da Cefalu Katedrali'nde [(1240) (foto.195)], Kudüs Sultan Kayıtbay Çeşmesi'nde (1472) ve Anadolu'da Mardin Sultan Kasım Medresesi [(1457-1502) (foto.196)] ile Milas Firuz Bey Camii'nde [(1394) (foto.197)] de görülmektedir. Portal yarım kubbesi, merkezde bitkisel motif içeren bir yarım dairede birleşen siyah-beyaz şeritlerle oluşturulmuştur. Hemen altında ise üç sıra mukarnas dizisi yer alır. Giriş lentosu üzerinde ablak uygulamalı kemer ile lento arasındaki kemer alınlığında Arapça bir yazı yer alır. Bu tarz bir uygulamanın Taynal Camii portalinde de kullanıldığını görüyoruz (foto.47). Portalin merkezinde büyük bir daireyi çevreleyerek içerde üçgen, dış köşelerde kare formlu kümelerle son bulan, kare ölçülerde kahverengi, siyah ve beyaz renkli mermerle oluşturulan antrolak süsleme bulunur. Uygulama olarak aynı, kompozisyon olarak farklı bir örneği Attar Camii [(1320) (foto.181)] portalinde de görülür.

Foto 195. Cefalu Katedrali (www.archnet.org) (Erişim tarihi: 08.11.2019)

⁹⁴ Antikçağ'dan günümüze kadar yaygın olarak kullanılan ve chevron olarak da bilinen bu süsleme unsuru testere dişi ya da zikzak gibi isimlerle de bilinmektedir. Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz (Kolay, E., Erdoğan, O. 2019: 241-256).

Foto 196. Mardin Sultan Kasım Medresesi⁹⁵

Foto 197. Milas Firûz Bey Cami⁹⁶

Nasırıyye Medresesi, saçak seviyesi üzerinde yükselen ve üç yönden zikzak bordürle çevrelenmiş bir portale sahiptir. Sivri kemerli ve eyvan şeklinde düzenlenen portalde kavsaranın altında iki sıra sarkıt mukarnas bulunur. Köşelerde ise iki basit üçgen pendantif yer alır. İkisinin arasında portal yüzeyinde bulunan madalyon kitabesini teşkil eder (foto.98).

Nuriyye Medresesi portalı, saçak seviyesinin altında tutularak ablak uygulamalı bir kemere ve zikzak bordürlerle çevrelenen dikdörtgen bir forma sahiptir (çizim.22). Lentonun üstündeki taş sırasında da birbirine geçmeli ablak uygulaması görülür. Ablak uygulamasının üst tarafında daire formlu birbirine geçmeli olarak yapılmış bir süsleme yer alır. Bu süslemenin benzer örneği Kadiriyye'nin portalinde (çizim.42) ve Kahire'deki Emir el-Mâlik el-Gükândar Medresesi [(1319) (foto.198)] ile Şam Emir Çakmak Medresesi'nde [(1420-1421) (foto.191)] de görülür.

Foto 198. Kahire Emir el-Mâk el-Gükandar Medresesi (www.archnet.org) (Erişim tarihi: 08.11.2019)

⁹⁵ Yapı hakkında daha detaylı bilgi ve fotoğraflar için bkz (www.archnet.org) (Erişim tarihi:08.11.2019).

⁹⁶ Yapı hakkında daha detaylı bilgi ve fotoğraflar için bkz (www.archnet.org) (Erişim tarihi:09.11.2019).

Kadiriyye Medresesi, sokak seviyesinin üstünden başlayarak hemen hemen yapının yüksekliğince uzanan siyah-beyaz taş dizisiyle oluşturulan dikdörtgen formlu bir portale sahiptir. Portal, iki uçta yer alan spirallerle son bulan iki sıra silme bordürle çevrelenmiştir. Bu uygulama esasen Haçlı kökenli olup 6. yüzyıl Suriye’inde sıklıkla kullanılmıştır (Liebich, 1983:167). Trablusşam’da el-Mina bölgesindeki Barsbay Camii⁹⁷ olarak bilinen yapının portalinde (foto.199), ve Şam Kassâb Camii (1408) gibi bazı Memlûk yapılarında görülür. Kudüs Sultan Kayıtbay Çeşmesi’nde (1482) ise daha küçük boyutlarda ve spiral düğümler şeklinde görülmektedir (foto.200). Giriş açıklığının üst kısmında ve yan yüzlerde kufi yazı ve geometrik motiflere sahip kabaralar bulunur. Daha üstte ise birbirine geçmeli olarak yapılmış ablak uygulamalı bir madalyon yer alır. Bu madalyonun aynısı Halep Kadı Ahmed İbn es-Seffah Medresesi [(1424) (foto.201)] ve Halep Kalesi iç saray kapısında da kullanılmıştır.⁹⁸

Foto 199. Barsbay Cami Foto 200. Kayıtbay Çeşmesi Foto 201. İbn es-Seffah Med.

Meşhed ve Naml Medresesi portalı yalnızca kavsara kısmında kullanılan süslemelerden ibarettir. Herhangi bir bordürle sınırlandırılmayan bu iki portalden Meşhed’in portalı, sivri kemerli olup yarım kubbesinin iç yüzeyi, merkezde on kollu geometrik yıldız motifinden çıkarak birbirine zincir şeklinde bağlanan, renkli mermer kullanılarak yapılan karmaşık bir kakma işine sahiptir ve hemen altında iki sıra mukarnas dizisi bulunur.

Tüveyşyye Medresesi’nde portal sivri kemerli olup saçak seviyesi üzerinde yükselen dikdörtgen formdadır. Yarım kubbesi her ne kadar Trablusşam’daki tek örnek olsa da Memlûk

⁹⁷ Barsbay Kulesi ya da Burc el-Sab’a adıyla da bilinen 1440-1448 tarihli yapı, Trablusşam’da el-Mina bölgesindedir. Cami olarak adlandırılması, iki katlı olup üst katının ibadet mekânı olarak kullanılmasından kaynaklanır (Tadmori, 2003:21).

⁹⁸ 198-199-200 numaralı fotoğraflar için bkz (www.archnet.org) (Erişim tarihi: 09.11.2019)

mimarisinin dekoratif kelime haznesinde bulunan uygulamalardandır. Oyma tekniğiyle oluşturulan süslemede dört küçük daire motifinden çıkan üç sıra zikzak şerit, yükselerek tepede son bulur [(foto.157) (çizim.50)]. Uygulama Şam Tankiz Camii [(1317) (foto.202)] ve Kudüs Tankiziyye Medresesi [(1336) (foto.203)] portallerinde de görülür. Tüveyşiyye muhtemelen Tankiz yapılarından etkilenmiştir. Benzer bir kullanımı Kahire Muayyâd Camii [(1412-1421) (foto.204)] portalinin yarım kubbesinde ve Sultan Hasan Camii [(1356-1362) (foto.184)] mihrap yarım kubbesinde de bulunur fakat burada renkli mermer malzeme ile yapılmıştır. Alt kısmında ise biri sarkıt olmak üzere üç sıra mukarnas süsleme yer alır. Hemen altında, ablak uygulamalı geçmeli kemerin üstünde ise içi boşaltılmış dekoratif bir motif görülür.

Foto 202. Tankiz Cami

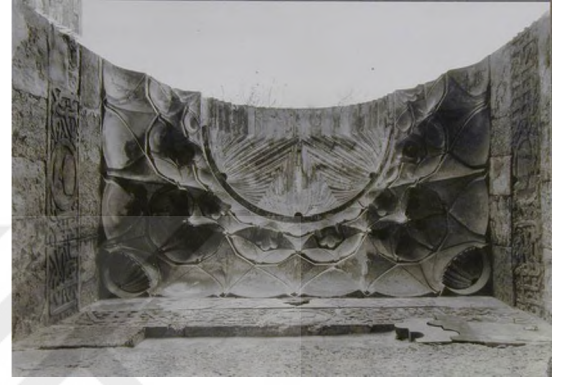

Foto 203. Tankiziyye Medresesi

Foto 204. Muayyâd Cami⁹⁹

Hatuniyye ve Sükrekiyye Medresesi portalleri eyvan şeklinde düzenlenmiş sade bir görüntüye sahiptir. Sade olmalarına rağmen barındırdıkları kitabelerle dikkat çeken birer girişe sahiptirler. Özellikle Hatuniyye giriş eyvanının cephesinde geometrik yıldız motifli kare çerçeve etrafında sıralanan kitabe yazıtı son derece özenle hazırlanmıştır (foto.111). Hayriyye Hüsn Medresesi'nde portal yapının yüksekliğince uzanan, dıştan mukarnas dişli bordürle

⁹⁹ 201-202-203 numaralı fotoğraflar için bkz (www.archnet.org) (Erişim tarihi: 09.11.2019).

çevrelenen dikdörtgen bir forma sahiptir. Siyah-beyaz taşla oluşturulan bir sivri kemere sahip olup giriş lentosunun üzeri siyah-beyaz geçmeli taştan yapılmış sade bir örnektir (foto.6). Zahirîyye Medresesi portalı ise sivri kemerli olup eyvan şeklinde düzenlenmiştir. Giriş üzerinde ise yapının kitabesi olan dikdörtgen bir mermer pano yer alır (foto.130).

Dış mekânda süslemeye tâbi tutulabilecek son yapı elemanı minarelerdir. Ancak Trablusşam medreseleri arasında yalnızca Burtasiyye medresesinde bir minare vardır. Kare gövde ve şerefeye sahip minarenin şerefesinin altında mukarnas süsleme bulunurken, Eyyûbi etkili at nalı çifte kemerli pencere siyah-beyaz ablak uygulamasıyla oluşturulmuş ender bir örnektir (foto.28). Diğer Memlûk kentlerinde de sık sık kullanılan bir uygulama olmuştur.

Trablusşam medreselerine iç mekânın dekorasyonu açısından 16 medresenin onunda herhangi bir dekoratif unsur bulunmazken, diğer altı medresenin süsleme açısından kaliteli işçiliklere sahip olduğu dikkati çekmektedir. Süslemeler Tüveyşîyye, Nuriyye, Humsîyye'nin mihrabında; Meşhed'in mihrap ve mihrap cephesinde; Sükrekiyye'nin kubbeye geçiş elemanlarında; Burtasiyye ve Kartaviyye'nin ise mihrap ve cephesi ile sofa zemininde rastlanmaktadır.

Burtasiyye'de sekizgen formlu şadırvanın bulunduğu sofa zemini mermer malzeme ile oluşturulmuş kare formlu süslemelere sahiptir (foto.29). Esasen sofa zemininin de tamamı bu ve buna benzer süslemelerle oluşturulmuş olabilir ancak halı ile kaplanmış olduğundan yalnızca bir süsleme kompozisyonunu görebilmekteyiz. Bu kompozisyonun benzer bir örneğini Kartaviyye medresesinin mihrap cephesini yarıya kadar kaplayan mermer panolarda da görmekteyiz (foto.61). Bu kompozisyon daha erken tarihli bir Eyyûbi yapısı olan Şam el-Aksâb Mescidi [(1229-1237) (foto.205)] iç kısım mermer kaplamalarında da karşılaşılır. Kartaviyye'nin kare şadırvanının bulunduğu sofa zemini de bu şekilde uygulanmış mermer kaplamaya sahiptir. Siyah, beyaz ve kırmızı renkli mermer şeritlerle oluşturulan kare formlu antrolak süslemenin [(foto.58-59-60) (çizim.19)] farklı kompozisyonlarına Attar Camii zemininde de karşılaşılır (foto.206). Bundan hareketle Burtasiyye ve Kartaviyye'nin halı ile kaplanmış birimlerinde bu tarz bir işçiliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Foto 205. El-Aksâb Camii

Foto 206. Attar Camii

Trablusşam'da mihrap cephesinin yarısına kadar mermer malzeme ile kaplı olması geleneği yalnızca Burtasiyye ve Kartaviyye medreselerinde görülür. Burtasiyye'de mihrabın iki yanında cepheye dikey olarak atılmış renkli mermer şeritler ve panolarla oluşturulan kaplamanın merkezinde geometrik şekillerle oluşturulan kare formlu kompozisyon [(foto.30) (çizim.7)], Kartaviyye medresesinde de görülürken (foto.61) aynı kompozisyon Taynal Camii (1335) portalinde iki parça şeklinde görülmektedir (foto.207). Böylece Burtasiyye'nin yalnızca plan tasarımı olarak değil süsleme açısından da Kartaviyye'yi etkilediği anlaşılmaktadır.

Foto 207. Taynal Cami portal detayı

Yalnızca dikey atılan mermer şeritlerin benzeri Kahire İmam Şâfi Türbesi'nde [(1211-1212) (foto.208)], kare formlu kompozisyonun benzerleri ise Şam Zahiriyye Medresesi [(1277-1281) (foto.209)] ile Hama Abu'l Fidâ Camii (1326-27) mihrap cephesinde de görülürken Abu'l Fidâ Camii'nde dikdörtgen formda kullanılmıştır. Şam el-Kâl'i Camii'nin minaresinde de görülen uygulama, mermer malzemeli değil de tek renk taş üzerine oyma şeklinde yapılmıştır. Mihrap cephesinin tamamında yer alan mermer süsleme, daha küçük bir yapı olsa da el-Halil (Hebron)'de bulunan İbrahim el-Haram ya da Haram el-Khalil [(1267) (foto.210)]

olarak bilinen camide birebir olarak uygulanmıştır. Mihrap nişi ise genellikle bütün Memlûk dönemi mihraplarında olduğu gibi dikey atılan renkli mermer şeritlerle oluşturulmuştur. Yarım kubbesindeki cam mozaik kullanımı dikkat çekicidir (foto.31-32). Trablusşam’da başka örneği yoktur ancak benzer örnekleri Kudüs Tankiziyye Medresesi’nin [(1328-1329) (foto.211)] yanı sıra Kahire Şecerüddür Türbesi (1250) mihrap yarım kubbesinde de görülür. Farklı kompozisyonda kullanıldığı en kaliteli örnek Şam Zahirîyye Medresesi’nin [(1277-81) (foto.212)] türbe odasında görülmektedir.¹⁰⁰

Foto 208. İmam Şâfiî Türbesi¹⁰¹

Foto 209. Zahirîyye Med. Foto 210. Haram el-Khalil

Foto 211. Tankiziyye Med.

Foto 212. Şam Zahirîyye Medresesi türbe odası

Kartaviyye medresesindeki mermer kaplamalar Burtasiye’ye göre daha sade olup ağırlıklı olarak beyaz renkli mermer kullanımı ve iki farklı kompozisyon görülür. İlki yukarıda Burtasiyye medresesinde bahsi geçen kare kompozisyon, ikincisi ise çerçeve içine alınmış basit dairesel kompozisyonudur. Benzer örneğini Burtasiyye’nin sofa zemininde görüyoruz. Mihrap,

¹⁰⁰ Yapılar hakkında detaylı bilgi ve fotoğraflar için bkz (www.archnet.org) (Erişim tarihi:09.11.2019)

¹⁰¹ (www.3dmekanlar.com) (Erişim tarihi: 09.11.2019)

kemerleri birbirine geçme mermer malzeme ile oluşturulmuştur. Yarım kubbesi yatay, alt kısmı ise dikey mermer şeritlere sahiptir (foto.31).

Meşhed (anonim) Medresesi, bitkisel bezemeli bordürle çevrelenen, içe doğru çıkıntı yapan ünik bir mihraba sahip olup (foto.168) üst kısmında kabartma tekniğinde bitkisel bezeme ile oluşturulan yazıt şeridi yer alır (foto.167). Bu tarz süslemeler Kahire Emir el-Melik el-Gûkandar Medresesi [(1319) (foto.213)] ve Kahire Sultan Hasan Cami [(1363) (foto.214)] güney eyvanında da karşımıza çıkmaktadır.

Tüveyşyye mihrap kemeri dilimli şekilde olup (foto.161) daha önce belirtildiği gibi Şemsiyye Medresesi'nin girişi (foto.78) ile Taynal Camii minaresinde (foto.80) de kullanılmıştır. Humsiyye medresesinin mihrabı ise sade olup kemer, birbirine geçmeli renkli mermerlerle oluşturulmuştur (foto.36).

Foto. 213. el-Gûkandar Medresesi¹⁰² Foto 214. Sultan Hasan Cami (Yeomans, 2006:161)

Nuriyye medresesinin mihrabı, kahverengi, siyah ve sarımtırak mermerle oluşturulmuştur. Alt kısmı dikey atılan mermer şeritlerle oluşturulurken yarım kubbesi zikzak şeklinde yapılmış düzenleme ile dikkat çekicidir. Bu tarz bir dekorasyonu Kahire Kansu Gavri Medresesi [(1503-1505) (foto.215)] mihrabında da görüyoruz. Kahire'de bulunan Kadı Ebubekir İbn Muzhir (1479-80) Medresesi mihrabında ise daha dikey ve sık şekilde uygulanmıştır (foto.216).

¹⁰² Yapı hakkında ayrıntılı bilgi ve fotoğraflar için bkz (www.archnet.org) (Erişim tarihi: 09.11.2019).

Foto 215. Kamsu Gavri Medresesi

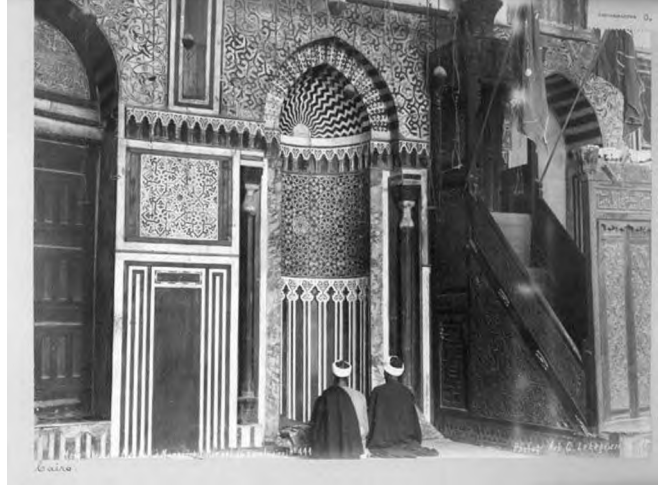

Foto 216. İbn Muzhir Medresesi¹⁰³

Kitabeler, sadece içerdikleri bilgiler için var olsalar da esasen bazı yapı örneklerinde süsleme ve dekorasyona katkı sağladıkları da görülmektedir. Örneğin Sükrekiye'nin cephesinde yatay şekilde uzanan kitabe (foto.88) ile Hatuniyye giriş eyvanı cephesinde kare formdaki yoğun yazıtlı kitabe (foto.111) süsleme unsuru az bulunan cephelere hareketlilik kazandırmıştır. Şam Emir Çakmak Medresesi [(1420-21) (foto.217)] ile Kahire Ahmed el-Mihmandar Cami [(1324-1325) (foto.218)], Sükrekiye'nin cephesinde gördüğümüz kitabe şeridine benzer, yapıyı bütünüyle dolaşan ve vakfiyesini barındıran bir yazıt şeridine sahiptir.

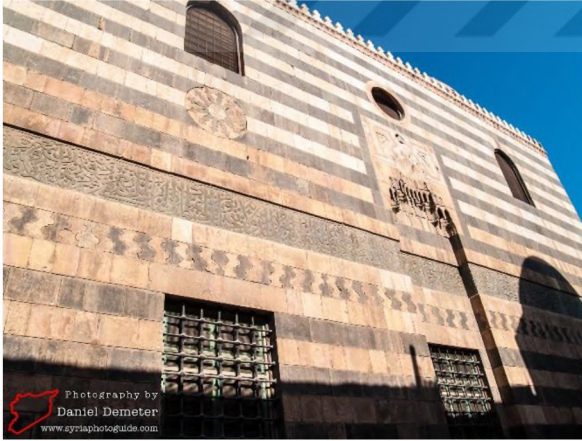

Foto 217. Emir Çakmak Medresesi¹⁰⁴

Foto 218. Ahmed el-Mihmandar Cami¹⁰⁵

¹⁰³ 214 ve 215 numaralı yapı hakkında ayrıntılı bilgi ve fotoğraflar için bkz (www.archnet.org) (Erişim tarihi: 10.11.2019).

¹⁰⁴ Medrese günümüzde Arap hat sanatı müzesi olarak kullanılmaktadır. Yapı hakkında ayrıntılı bilgi ve fotoğraflar için bkz (www.syriaphotoguide.com) (Erişim tarihi: 10.11.2019)

¹⁰⁵ Medresenin diğer fotoğrafları için bkz (www.archnet.org) (Erişim tarihi: 10.11.2019).

4.4. Bâni ve Sanatçılar

Ele aldığımız 16 medreseden Meşhed ve Naml medreseleri dışındaki medreselerin kurucuları hakkında bilgiler mevcuttur.¹⁰⁶ Buna göre:

Yapı Adı	İnşâ Tarihi	Bâni	Mimar
Hayriyye Hüsn Med.	1309	Hayriyye Hüsn	-
Burtasiyye Med.	1310	İsa bin Ömer el-Burtasi	-
Humsiyye Med.	1324-25	Alamüddin Sencer el-Humsî	-
Kartaviyye Med.	1316-26	Emir Şehabettin Kartavi	-
Nuriyye Med.	1333*	Emir Seyfeddin Turmuş el-Gümüşboğavi el-Hamavi	-
Şemsiyye Med.	1349	Kadı Şemseddin Mevlevi*	-
Sükrekiyye Med.	1359	Seyfeddin Akturak	-
Nasırıyye Med.	1354-60	Sultan Nasır Hasan bin Muhammed	-
Acemiyye Med.	1365	Muhammed el-Sukkar	-
Hatuniyye Med.	1373-74	Emir İzzeddin Aydemir el-Eşrefî & Argun Hatun	Emir Cemaleddin Yusuf (yönetici)
Zahiriyye Med.	1396-97	Tanrıvermiş el-Zahiri	-
Kadiriyye Med.	1424-25	Zeynüddin Abdulkadir b. Ukeyf	-
Tüveyşiiyye Med.	1471	Emir Seyfeddin el-Tüveyşî	-
Meşhed Med.	Bilinmiyor	-	-
Naml Med.	Bilinmiyor	-	-
Duhhan Med.	Bilinmiyor	Şeyh Muhammed el-Duhhan*	-

-Bu bilgiler yapı kitabelerinin yanı sıra 16. yüzyıl Osmanlı evkâf kayıtları ve yazılı kaynaklardan temin edilen bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır.

Yukarıda yer alan tablodan da anlaşılacağı üzere araştırma kapsamındaki yapılarımızdan yalnızca Nasırıyye Medresesi bir sultan yapısı olup Nasır bin Muhammed tarafından yaptırılmıştır. Aynı kurucu tarafından Kahire’de yaptırılan Sultan Hasan Külliyesi

¹⁰⁶ *Kesin olmayan

(1356), Kahire’de bulunan en büyük medreselerdendir. Nasıriyye Medresesi dışında inşâ edilen yapıların bânileri daha çok emir, vali ve dini şahsiyetlerdir.

Medreselerin mimar ve sanatçıları hakkında herhangi bir bilgi bulunmazken diğer Trablusşam yapılarının bazılarında mimar isimlerinden söz edilmektedir. Örneğin Meinecke, yerel tarihçi Salih bin Yahya’ya dayanarak Attar Camii amel-i üstadının *Ebubekir bin el-Ba’sîş el-Baalbekî* adında biri olduğunu ve Trablusşam’da görev yaptığını belirtir. Ayrıca Beyrut’ta iki de köprü inşâ ettiği ifade edilmiştir. Meinecke Attar Camii dışında bahsettiği *Sâih el-Vattar*¹⁰⁷ adında bir medresenin mimarının *Muallim Ömer ibn el-Nağm* adında bir kişi olduğu bildirilmektedir (Meinecke, 1992:75-76). Ancak, bu yapının tasarım ve süslemesi hakkında herhangi bir bilgi bulunmadığından yorum yapılamamaktadır.

Meinecke’nin verdiği bilgiler dışında Attar Camii’nin kuzey cephesinde yer alan portalindeki kitabeye göre minber ve kapı ustası olarak; *Muhammed bin İbrahim* ismi geçerken, doğu kapısında ise *Ebubekir İbn el-Ba’sîş* ismi yazılıdır.

Taynal Camii minberi üzerinde yer alan bilgiye göre minber ustası *Muhammed el-Safadi*’dir (Liebich, 1983:62). Mansuri Ulu Camii’nin mimarı *Salem bin Nureddin Sahyûnî*; revaklı avlu mimarı, *Ahmed bin Hasan el-Baalbekî*; minber ustası, *Baktavan bin Abdullah el-Şihabi*’dir (Liebich, 1983:18-23).

Bu bilgilerden yola çıkarak bazı medreselerin mimarları hakkında varsayımsal olarak yorum yapılabilir. Örneğin Kartaviyye Medresesi giriş açıklığı ve güney cephede yer alan pencerelerin kemer ve lentoları arasındaki yazıt düzenlemesi Trablusşam’da yalnızca Kartaviyye (1316-26) ve Taynal Camii (1335)’nde görülmektedir. Aynı şekilde Kartaviyye’nin iç mekânda mihrap cephesinin her iki ucunda bulunan renkli mermer işçiliğine sahip kare kompozisyonun aynısı ancak, ikiye bölünmüş bir varyasyonu Taynal Camii portalinde de kullanılmıştır. Mimarının ismi bilinmese dâhi, yapı inşâ tarihlerinin de birbirine yakın olmasından hareketle iki yapının da mimarının aynı olabileceği varsayılabilir. Ya da yalnızca Attar Camii (1320) ile Kartaviyye Medresesi’nin portalinde bulunan antrolak süsleme, iç mekân zemininde yer alan mermer kaplama kompozisyonlarının benzerliği ve aynı çeyrek yüzyılda kurulduğundan hareketle Attar Camii mimarı olan *Ebubekir bin el-Ba’sîş el-Baalbekî*’nin aynı zamanda Kartaviyye’nin de inşâsında bulunduğu söylenebilir. Meinecke’nin de belirttiği gibi *Ebubekir bin el-Ba’sîş el-Baalbekî* Trablusşam’da görev yaptıysa şayet, bahsi

¹⁰⁷ Lübnan’lı mimar Khaled Tadmori ile 05.10.2019 tarihinde yapılan görüşme sırasında böyle bir medresenin daha önce var olduğunu ancak 1955 senesinde meydana gelen sel felaketi sonrasında ciddi zararlar gördükten sonra dere yatağı ıslahı çalışmasından dolayı tamamen yok olduğunu belirtmektedir.

geçen yapılarla ilişkisi olduğunu söylemek yanlış bir varsayım olmayacaktır. Ayrıca plân tasarımı ve süslemenin uygulandığı alanlar göz önüne alındığında Burtasiyye (1310) ve Kartaviyye (1316-26) medreselerinin amel-i üstadlarının aynı olması da mümkün olabilir.

Yukarıda varsayımsal bir şekilde yorumlandığımız bilgilerin doğruluğu için daha somut verilere ihtiyaç vardır.

SONUÇ

Tezimizin konusunu oluşturan Trablusşam, 1289 senesinde Memlûk Sultanı Kalavun tarafından ele geçirilmiştir. Söz konusu kent, 1517 senesinde Yavuz Sultan Selim tarafından alınarak Osmanlı egemenliğine girene kadar 228 yıl boyunca Memlûk hâkimiyetinde kalmıştır.

Tez kapsamında ele aldığımız “Lübnan/ Trablusşam’daki Memlûk Dönemi Medreseleri” başlıklı çalışma, Memlûklerin Kahire, Halep, Şam ve Kudüs gibi büyük ilim merkezlerinin yanında daha mütevazî bir kent olan Trablusşam’da bulunan ve medrese olarak bilinen yapıları konu edinmiştir. Kentte Memlûk ve Osmanlı dönemine ait birçok dini ve sivil mimari örnekleri bulunur. Robert Saliba’nın editörlüğünde 1995 yılında gerçekleştirilen *Tripoli The Old City* adlı çalışma, 1955 senesinde Trablusşam’da bulunan Ebu Ali Nehri’nin taşması sonucu birçok yapının yıkıma uğradığı sel felaketinin öncesini de kapsayan Memlûk ve Osmanlı dönemine ait toplam 114 adet dini ve sivil mimarinin varlığından bahsederken konumuz dahilindeki on altı yapının birçoğundan medrese olarak bahsetmektedir. Araştırmalar neticesinde Memlûk dönemine ait ikisi tamamen yıkılmış, ikisi karakteristik özelliğini kaybetmiş toplam yirmi medrese; biri asli özelliğini yitirmiş on iki cami, beş han ve iki hamam yapısı tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında ele aldığımız medrese sayısı ise on altıdır. Kentin yüzölçümü dikkate alındığında Memlûk döneminde oldukça yoğun bir imar faaliyetinin yürütüldüğüne işaret eder. Dolayısıyla bu durum söz konusu dönemde kente ne denli önem verildiğini göstermektedir.

Trablusşam’da inşâ edilmiş olup medrese olarak bilinen 16 yapı ele alınmıştır. Buna karşın vakfiyelerine bakıldığında bazılarının esasen medrese yapısı olmadığı anlaşılmaktadır. Medrese olarak kurulduğuna dair tek bilgi Burtasiyye Medresesi vakfiyesinde zikredilmektedir. Ancak yapı daha sonraki dönemlerde cami olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yine yazılı kaynaklar ve kent sakinleri tarafından medrese olarak bilinen bazı yapıların vakfiyelerinden anlaşılabacağı üzere Acemiyye Medresesi; “türbe”, Sükrekiyye Medresesi; “mescit-türbe”, Zahiriyye Medresesi ise “cami-türbe” olarak inşâ edilmiştir. Bu nedenle Trablusşam medreselerini – vakfiyesinde ne olarak kurulduğu belirtilen yapılar dışında – direkt olarak mescit, medrese veya türbe olarak değerlendirmek yerine fonksiyonel/işlevsel yapılar olarak tanımlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Trablusşam medreselerinde uygulanan dört farklı plan tipi olduğu sonucuna varılmıştır. Bunlardan üçü kapalı avlulu-eyvanlı, ikisi doğrusal bir eksenle dizilen yanyana mekânlı, altısı tek mekânlı, ikisi münferit planlı olarak gözlemlenirken diğer üç medresenin planı hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Öğrenci odalarının bulunmadığı bu medreseler, tasarım açısından

bilhassa Anadolu’da karşılaştığımız medreselerin plan tasarımlarından son derece farklıdır. Trablusşam’da yoğun olarak görülen bu tip planlamanın özellikle Kahire ve Şam gibi şehirlerde de örneklerinin olduğu görülmektedir. Bu tasarıma sahip medrese düzeninin Eyyûbi döneminde de kullanılmış olması Memlûklerin plan tasarımı açısından Eyyûbilerden etkilenmiş olabileceğini gösterir. Medreselerden yalnızca üçünde eyvan kullanımı görülür.

Arazi çalışmaları sırasında tespit edilen noktalardan biride, üst yapı elemanı olarak tonoz ve çeşitlerinin yoğun kullanımı olmuştur. Bu yapılar genel itibariyle Memlûk coğrafyasındaki diğer örneklerle nazaran daha küçük boyutlarda olduğundan ve destek olarak sütun kullanımı fazla olmadığından tonoz en yaygın örtü elemanı olmuştur. Bilindiği gibi sütunlar daha çok kubbeyi desteklemek için duvarlar ise tonozları desteklemek için kullanılmaktadır. Bunlardan merkeze doğru genişleyerek bir rozet etrafında birleşen çapraz tonoz kullanımı yaygındır. Öyle ki Liebich, çalışmasında bu tonozlardan bahsederken “Trablus rozetinde birleşen çapraz tonoz” olarak bahsetmektedir.

Süsleme unsurlarından başta yoğun bir şekilde görülen birbirine geçme taşlardan oluşturulmuş ablak uygulaması olmak üzere mukarnas dişi ve zikzak bordür şeridi, renkli mermer işçiliği ve zemin döşemesi, renkli taş işçiliği ve geometrik motifler ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Ayrıca at nalı kemerli ikiz pencere, dilimli kemer, taş şebekeli pencere düzenlemesi ve chevron kemer gibi Emevi, Eyyûbi ve Haçlı sanatının senteziyle oluşturulan süsleme unsurlarının genel Memlûk coğrafyasında olduğu gibi Trablusşam’da da kullanıldığı görülmüştür.

Malzeme olarak hemen hemen bütün yapıların dış cephesi Suriye bölgesinde yoğun olarak bulunan kumtaşı ve bazalt taşıyla oluşturulmuştur. Bu tip cepheler diğer Memlûk kentlerinde de görülür ancak Trablusşam’da olduğu kadar yoğun değildir. Malzemenin Suriye’den farklı şehirlere taşınması maliyetli ve zahmetli olacağından yalnızca mihrap ve portal gibi yapı elemanlarında kullanılmıştır. Malzeme olarak iki yapı dışındaki tüm yapılar cephede yerel kumtaşı ve bazalt kullanımına sahipken iç mekânlar kabayonu, kesme ve moloz taş malzeme kullanılarak oluşturulmuştur. Dört örnekte ana cephenin tamamında kumtaşı-bazalt kullanımı görülürken diğer medreselerde portal ile pencere söve ve lentolarında renkli taş işçiliği görülür. Bu tarz cephe tasarımıyla Trablusşam medreseleri diğer kentlerdeki yapılara nazaran Memlûk mimarisine mâl olmuş ablak uygulamasının en sık kullanıldığı örnekler olduğu tespit edilmiştir.

Portaller özellikle Selçuklu coğrafyasında karşılaştığımız şekilde dışa taşkın değildir. Daha çok cepheyle aynı düzlemde tasarlanan portaller düşey olarak konumlandırılmış olup

Naml, Duhhan, Şemsiyye ve Acemiyye medreseleri dışında hepsi eyvan şeklinde tasarlanmıştır. Ablak uygulaması yedi örnekte yoğun olarak karşılaşılrken iki örnekte bulunmaz. Diğer yedi örnekte ise kemerler ve giriş lentolarında görülür.

Mihrap kullanımı bir örnek dışında bütün yapılarda görülür ve bezeme açısından benzer örneklerine Eyyûbi ve Memlûk coğrafyasındaki diğer yapılarda da karşılaşılr.

Trablusşam'da inşâ edilen 16 medrese yapısı arasında sultan yapısı olarak bilinen tek yapı Nasıriyye Medresesi'dir. İki medrese dışında bütün medreselerin bânileri bellidir ancak hiçbirinde mimar isminin geçmemesi ya da günümüze ulaşamaması dikkat çekicidir.

Sonuç olarak Trablusşam'da inşâ edilen Memlûklu medreseleri plan ve süsleme açısından incelenerek bu yapıların bölgedeki Türk sanatı bakımından öneminin yanı sıra Eyyûbi ve bilhassa Memlûk coğrafyasındaki benzer tasarımlarıyla karşılaştırılarak ortaya konmuştur. Memlûk mimarisinde Trablusşam medreseleri hem plan düzeni hem de dönemin eğitim sisteminin anlaşılabilmesi açısından önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Çelebi. (1998). *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*. (A. Yardım, Çev.). İstanbul: Damla Yayınevi.
- Ahmed Emin. (1976). *Fecru'l-İslam (İslam'ın Doğuşu)*, (A. Serdaroğlu, Çev.). Ankara: Kılıç Kitabevi.
- Akın, G. (1990). *Asya Merkezi Mekan Geleneği*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akyüz, Y. (2000). *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: M.E.B. Yayınları.
- Al-Hariry, H. (2001). "The Consept of Space in Mamluk Architecture", *Muqarnas*, 18. 73-93. Brill.
- Alptekin, C. (1995). *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Arslantaş, Y. (1996). *Memluklar Devrinde Suriye*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Atay, H. (2018). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Atay Yayınları.
- Ayyıldız, E. (1984). *Türkçe-Arapça, Arapça-Türkçe Cep Lügati*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Azîmî. (2006). *Azîmî Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H.430-538=1038/39-1143/44)*. (A. Sevim, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Azizov, A. (2008). "Türk Konut Mimarisi İle Anıtsal Mimari Arasındaki Tasarım İlişkileri". *Masrop E-Dergi*, 3. İstanbul.
- Baktır, M. (2009). *Suffe*, 37. 469-470. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Barthold, W. (1977). *İslam Medeniyeti Tarihi*. (F. Köprülü, Çev.). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bayhan, A. A. (2017). "Eyyûbiler Devrinden Günümüze Kahire Kalesi'nin Mimari Gelişimi ve Önemi". *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7 (2). 121-132.
- Bayraktar, M. F. (2006). *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Behçet, M. R. ve Temimi, M. (1917). *Beyrut Vilâyeti*, 2. Beyrut: Beyrut Vilâyet Matbaası.
- Beksaç, E. (2009). *Sultan Hasan Külliyesi*, 37. 505-506. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Bilge, M. L. (2003). *Lübnan*. 27. 244-246. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

- Bozkurt, N. (1993). *Dârülhadis*. 8. 527-529. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Bozkurt, N. (2003). *Medrese*, 28. 323-327. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Bozkurt, N. (2007). *Renk*, 34. 575-576. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Brockelmann C. (2002). *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*. (N. Çağatay, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimari*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cezar, M. (2011). *Mufasssal Osmanlı Tarihi, Resimli-Haritalı II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çakar, E. (2012). *Doğu Akdeniz Sahilinde Bir Osmanlı Sancağı; Trablus (1517-1579)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çaycı, A. (2017). *İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol*. Konya: Palet Yayınları.
- Çetin, A. (1999). “İrfan Ordusunun Temelleri Türklerde Medreseler (Karahanlı, Selçuklu ve Beylikler Devri Medreseleri)”. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 2 (5). 177-202. Ankara.
- Doris Behrens, A. (1998). *Islamic Architecture in Cairo*. Cairo: The American University in Cairo Press.
- El-Belâzurî. (2013). *Fütûhu'l Bûldân, Ülkelerin Fetihleri*. (M. Fayda, Çev.). İstanbul: Siyer Yayınları
- El-Cahiz. (1967). *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Fazîletleri (Manâkib Cund el-Hilâfa ve Fazâi'l el-Etrak)*. (R. Şeşen, Çev.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Elmalı, H. (1994). *Di'bil*, 9. 280-281. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Eraslan, A. (2012). “Ortaçağ Türk Mimarlığında Eyvan Kullanımında Mekan-İşlev İlişkisi”. *Megaron*, 7 (3). 145-160. İstanbul.
- Ergün, M. (2015). *Suriye, Mısır ve Anadolu Medreseleri (15. Yüzyıl Ortalarına Kadar)*. Ankara: Pegem Yayınları.

- Gözütok, Ş. (2010). “İslâm Medeniyetinin Öncü Eğitim Kurumları: Nişabur Medreseleri”. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 185. 33-64. İstanbul.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Habraeus). (1987). *Abû'l-Farac Tarihi*. (Ö. R. Doğrul, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güven, İ. (1998). “Türkiye Selçukluları’nda Medreseler”. *Ankara Üniversitesi Dergisi*, 31 (1), 125-146. Ankara.
- Heyd, W. (2000). *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. (E. Z. Karal, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hızlı, M. (1986). *XVI, Asır Bursa Medreseleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Hızlı, M. (1987). ”Kuruluşundan Osmanlıya Kadar Medreseler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (2). 273-281. Bursa.
- Hillenbrand, R. (2005). *İslam Sanatı ve Mimarlığı*. (Ç. Kafesçioğlu, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Holt, P. M. (1988). “The Structure of Government in the Mamluk Sultanate (Memluk Sultanlığında Devlet Yapısı)”. (S. Kortantamer, Çev.). *Belleten*, 52 (202). 227-246.
- Holt, P. M. ve Lambton, A. K. S. (1997). *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti* (C.1). İstanbul: Kitabevi.
- Honigmann, E. (1970). *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*. (F. Işıltan, Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Irwin, R. (1986). *The Middle East in the Middle Ages, The Early Mamluk Sultanate, 1250-1382*. Australia: Croom Helm.
- İbn Batutta, (2000). *İbn Batutta Seyahatnamesi*. (A. S. Aykut, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Havkal. (2017). *10. Asırda İslam Coğrafyası*. (R. Şeşen, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İbn Kalânîsi. (2015). *Şam Tarihine Zeyl, I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi*. (O. Özatağ, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- İbn Kesîr. (1994). *El-Bidaye ve'n-Nihaye, Büyük İslam Tarihi* (C.12). (M. Keskin, Çev.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbnü'l Esir. (1991). *El-Kâmil Fi't-Tarih*. (M. B. Eryarsoy, Çev.). İstanbul: Bahar Yayınları.
- Jidejian, N. (1980). *Tripoli Through The Ages*. Beirut: Dar el-Mashreq.
- Kaya, M. (1992). *Beytü'l-Hikme*, 6. 88-90. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Kılıç, M. (2010). "Memluk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri". *Cumhuriyet Üniversitesi Fakültesi Dergisi, XIV (1)*. 133-171.
- Kinal F. (1971). "Hitit Devletleri İçin Kuzey Suriye'nin Önemi" (*Atatürk Konferansları IV, 1970*). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kinal, F. (1970). "Yamhad Krallığı" (*Tarih Araştırmaları Dergisi, V/8-9, 1967*). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kolay, E. ve Erdoğan, O. "Zikzak: Bir Ortaçağ Motifinin Anadolu Yansımaları". *Mediterranean Journal of Humanities, IX/1*, 241-256.
- Koprman, K. Y. (1989). *Mısır Memlükleri Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Koprman, K. Y. (1992). *Baybars* (C.5, s. 221-223). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Kuban D. (2008). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuban, D. (1993). *Batıya Sanatsal Göçün Evreleri (Anadolu'dan Önce Türklerin Sanat Ortakları)*. İstanbul: Cem Kültür Yayınları.
- Kuran, A. (1969). *Anadolu Medreseleri, 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Küçüksipahioğlu, B. (2007). *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Levanoni, A. (1994). "The Memluk Conception of the Sultanate". *International Journal of Middle East Studies*, 26. (3).373-392.
- Lewcock, R. (1978). "Materials and Techniques, 129-143.". *Architecture Of The Islamic World*, (G. Michell, Ed.). Thames and Hudson. London.

- Liebich, H. S. (1983). *The Architecture of the Mamluk City of Tripoli*. Cambridge, Massachusetts: The Aga Khan Program for Islamic Architecture.
- Meinecke, M. (1992). *Die Mamlukische Architektur in Agypten und Syrien* ,(648/1250-923/1517), 5. Glückstadt: Abhandlungen des Deutschen Archäologischen Instituts Kairo İslamische Reihe.
- Moain, S. (2011). “Mamluk Architecture and its Related Arts as Evidence for State Stability and Administration in Egypt and Syria”. *International Journal of Business, Humanities and Technology*, 1 (2). 106-110. Qatar: Qatar University.
- Moscatti, S. (1975). *Fenikeliler*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Nasır-ı Hüsrev, (2016). *Sefername*. (E. Çardak, Çev.) İstanbul: Avesta Yayınları.
- Nelly, H. (2006). *Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak*, Küre Yayınları. (D. Ötkem, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Orhonlu, C. (1979). *Trablus* (C.12). İstanbul: M. E. B. İslam Ansiklopedisi.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*. (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özbek, S. (2010). “Memluk Devletinin Siyasi ve Kültürel Hayatında Rol Alan Moğol Asıllı Bir Aile (Şâhin eş-Şeyhî ve Ailesi)”. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 27. (529-552). Konya.
- Öztuna, Y. (1996). *İslam Devletleri, Devletler ve Hanedanlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- P. K. Hitti. (2011). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. (S. Tuğ, Çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi I*. (F. Işıltan, Çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Sağlam, A. (2015). “Ortaçağ'da Orijinal Bir Siyasal Yapı: Güçlü ve Nüfuzlu Her Emir Sultan Olur”. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2 (4). 107-126.

- Sağlam, A. (2017). “Mısır-Kahire Nâsırıyye Medresesi Vakfiyesi”. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1). 249-268 Burdur.
- Saliba, R. (Ed.). (1995). *Tripoli The Old City*. Beirut: American University of Beirut Publications
- Salim, S. A. (Tarihsiz). *Tarâblusü’s-Şâm Fi’t Târîhi’l-İslâmî*. İskenderiye: Müessesetu Şebabi’l-Câmia.
- Sayılı, A. (2011). *Ortaçağ İslam Dünyasında Yüksek Öğretim Medrese, Higher Education İn Medieval İslam The Madrasa*. (R. Duran, Çev.). Ankara: Öncü Kitap.
- Şeşen, A. (2007). *Selahaddin’den Baybars’a, Eyyubiler-Memlûklar (1193-1260)*. İstanbul: İsar Vakfı Yayınları.
- Şeşen, R. (1995). *Eyyûbiler*, 12. 20-31. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Tadmori, K. (2000). *Trablusşam Kentsel Sit Alanının İncelenmesi ve İçinde Yer Alan Sivil Mimarlık Örnekleri Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Tadmori, K. (2010). Trablusşam (Lübnan) Eski Şehrin Çarşı ve Hanları. (S. Sevim, Ed.), *Osmanlı Coğrafyasında Uluslararası Çarşı Kültürü ve Sempozyumu*. (223-236). Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi.
- Tadmori, O. A. (1994). *Asaru Trablus el-İslamiyye: irasat fi’t tarih ve’l imare*. Trablus: Dar al İman.
- Tadmori, O. A. (2003). *The Mosques & Madrasahs of Tripoli of Fayhaa*, Trablus: Dar al İman.
- Talas, M. A. (2000). *Nizamiye Medreseleri ve İslâm’da Eğitim-Öğretim*. (S. Cihan, Çev.). Samsun: Etüt Yayınları.
- Tomar, C. (2003). *Lübnan*, 27. 246-248. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Urfalı Mateos, (2000). *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*. (H. D. Andreasyan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzun, M. (1995). *Ezher*, 12. 53-58. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Üçok B. (1968). *İslâm Tarihi, Emevîler-Abbâsîler*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Yazıcı, N. (1992). *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Yazıcı, N. (Ed.). (1999). *Türkiye Medeniyeti Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi web-ofset.

Yiğit, İ. (2001). *Kalavun*, 24. 227-228. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

Yiğit, İ. (2002). *Kutuz*, 26. 500-501. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

Yiğit, İ. (2004). *Memlûkler*, 29. 90-97. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

Yiğit, İ. (2015). *Memlûkler*, 648-923/ 1250-1517. İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Young, J. K., and Dong, S. H. (2011). “Evolution, Transformation, and Representation in Buddhist Architecture”. *Architectural Research*, 13 (4). 31-42. Korea: Architectural Institute of Korea.

Zeydan, C. (1972). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: Üç Dal Neşriyat.

Elektronik Kaynaklar

www.archnet.org

www.biotech.ul.edu

www.syriaphotoguide.com

Arşiv Vesikaları

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi;

420 numaralı Evkâf Defteri

422 numaralı Evkâf Defteri